VECİHİ TİMUROĞLU

SİMAVNE KADISIOĞLU ŞEYH BEDRETTİN VE VÂRİDÂT

SİMAVNE KADISIOĞLU ŞEYH BEDRETTİN ve VÂRİDÂT VECİHİ TİMUROĞLU

başak

VECİHİ TİMUROĞLU

SİMAVNE KADISIOĞLU ŞEYH BEDRETTİN VE VÂRİDÂT

"aramıza yeni katılan Işınsu yoldaşımıza"

Başak Basın Yayın
Sağlık Sokak 63 / 1
Yenişehir /Ankara
Tel : 431 76 95

1. Baskı: Türkiye Yazıları Yayınları, 1979, Ankara
2. Baskı: Yazko Yayınları, 1981, İstanbul

Dizgi : Şubat Ajans, 435 33 79
Baskı : Şahin Matbaası, 433 11 50

VECİHİ TİMUROĞLU

SİMAVNE KADISIOĞLU ŞEYH BEDRETTİN VE

V Â R İ D Â T

BAŞAK YAYINLARI

İÇİNDEKİLER

Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedrettin 7
Şeyh Bedrettin'in Yapıtları ve Vâridat 52
Vâridat 72
Terim Açıklamaları 114
Vâridat Üzerine Vecihi Timuroğlu
ile Görüşme: Ragıp Gelencik 126
Dizinler 147

SİMAVNE KADISIOĞLU ŞEYH BEDRETTİN

Nazım Hikmet, Şeyh Bedrettin için, «milli gurur» diyor.(1) Nazım Hikmet, ünlü Simavne Kadısıoğlu Bedrettin Destanı adlı yapıtını, Türk şiirine armağan ederken Mehmet Şerafettin (Mehmet Şerafeddin) Efendi'nin 1925 (1341) tarihli Simavne Kadısı Oğlu Bedreddin(2) adlı risalesinden yararlanmıştır. Şeyh Bedrettin olayına da hapishanede ilgi duyduğunu öğreniyoruz.(3). Mehmet Şerafettin Efendi'nin risalesiyle yetinmediğini, bu konuyla ilişkili bulabildiği yapıtları da araştırdığını anlıyoruz. Örneğin, Dukas Tarihi'ni görmemiş, ama Âşıkpaşazade Tarihi'ni görmüştür. Dukas'dan alıntılar, Mehmet Şerafettin'in aldığı alıntılardır. Şiirdeki doku bunu gösteriyor. Ama, Nazım Hikmet, önsözüne göre, İbni Arabşah'ı, Neşrî'yi, İdrisî Bitlisî'yi ve Âşıkpaşazade'yi okumuştur. Bize göre, şiirine yansıyan Mehmet Şerafettin'in ve Âşıkpaşazade 'nin verdiği bilgilerdir. 8. Bölümden anlaşıldığına göre, Neşri'yi görmüş. Behçetü't Tevarih yazarı Şükrullah bin Şîhabeddin'in adını da Şekerullah bin Şchabeddin olarak okumuştur. Nazım Hikmet'in Mânakıb'ı da görmediği anlaşılıyor. Mânakıb'ı görseydi, şiirine çok daha başka bir kişilikle yansıtabilirdi Şeyh'i. 13. Bölümde, son iki dize, şöyle bitiyor: **Madem ki fetva bize ait -verin ki basak bağrına mührümüzü.** İbni Arabşâh'ın anlattığına göre, **«Sultan Mehmed bunu (Şeyh'i) sıkıştırıp mağlub etti ve kendisini derdest ile kendi hakkında kendisinden istifta etti. Bâgî (serkeş) olmasıyla mâli masûn olmak üzere kanı mübâh olduğu hakkında fetva verdi. Kendi fetvasıyla kendisi 820 şuhûrunda uryân olarak asıldı.»**(4)

Nazım'ın dizelerinden şunu anlıyoruz: Şeyh Bedrettin, kendi fetvasına dayanan İranlı Mevlânâ Hâydar'ın fetvasıyla asılmıştır. Nazım Hikmet'in dizelerinde, Şeyh, kendisini anlamak yeteneğinde olmayan kimselere karşı kayıtsız bir davranış içinde bulunuyor. Bir başka açıdan da, yiğitçe bir davranış olarak yorumlanabilir. Nazım Hikmet, İbni Arabsah'ı doğrudan

okusaydı, bu dizelerin yerini, gerçek bir trajedi alabilirdi. *Şeyh*'in torunu Hafız Halil'e göre, dedesi, sorulan soruyu yanıtlamamış, yüzünü çevirmiştir Hünkâr'a. Nazım'ın şiirinde, bu motif, bir dava adamının onuru olarak yer alabilirdi.

Milli Gurur, Bedrettin Destanı'nın sonunda yer alan Ahmet'in Hikayesi adlı bölümdeki Ahmet'le yapılan bir konuşmadan çıkarılıyor. Nazım, Bedrettin Risâlesi'nin bir eksiği olduğu kanısındadır. Destanının sonuna koymayı unuttuğu noktayı ararken basım da sona ermektedir. Not defterini karıştırıp durur. Bu arama sırasında, evinin penceresinden Süleymaniye'yi görür. Sinan'ın bulutlara yaslanmış, dağ gibi duran Süleymaniye'si, Nazım'ın evine en azından bir saat uzaklıktadır. Ama, ona, elini uzatsa, dokunacakmış gibi gelir. Süleymaniye, Nazım'ın belleğinde en küçük girintisine ve çıkıntısına dek yaşar. Gözünü kapasa, Süleymaniye'yi en küçük ayrıntısına değin görür. Nazım, Süleymaniye'ye bir cami olarak bakamaz, bir türkü ne denli camiyse, Süleymaniye de o denli camidir. Süleymaniye, Türk halkının dehasıdır. Hatta, Türk halkının karanlıktan ve yobazlıktan kurtulduğunu belirleyen, anıtlaştıran bir ürünüdür. Süleymaniye, Sinan'ın evidir. Bu ev, özdeğin ve aydınlığın tapınağıdır. Süleymaniye'de Türk emekçisinin yaratıcılığını görür. Ahmet'le Bedrettin'i tartışırken Bedrettin'in de Ahmet tarafından bir «milli gurur» olarak görüldüğünden söz eder(5).

Nazım'ın ilericilere ulusallığın çok görülmesinden yakındığı belli oluyor. Bundan yararlanarak, ulusal olandan ne anladığını açıklığa kavuşturuyor. Tarihinde, Bedrettin hareketi gibi bir destan yaratabilmiş her ulusun çalışan bilinçli güçleri, bu olaydan övünç duyar. Demek ki, Nazım da, Bedrettin olayını, Türk halkının o zamanki bir çıkışı olarak görüyor. Bedrettin olayı, Türk halkının daha iyi bir yaşam uğruna verdiği bir savaştır. Nazım'ın dikkatini, salt bu açıdan çektiğini söylemek de olanaksızdır. Böyle bir yorum, tümden yanlış olur. Düzeni değiştirmek amacına yönelik bir kalkışım olarak

değenlendirdiği anlaşılıyor. Bir kez, Bedrettin, halkların ortak hareketini sağlayabilmiştir. **«Aydın'ın Türk köylüleri. -Sakızlı Rum gemiciler.- Yahudi esnaflar, -on bin mülhid yoldaşı Börklüce Mustafa'nın- Düşman ormanına on bin balta gibi daldı.»** Kollektif bir ekonomik düzeni yaratmak için verilmiş bir savaştır Bedrettin hareketi. **«Hep bir ağızdan türkü söyleyip - hep beraber sulardan çekmek ağı - demiri oya gibi işleyip hep beraber, - hep beraber sürebilmek toprağı, - ballı incirleri hep beraber yiyebilmek, - yârin yanağından gayrı her şeyde - her yerde - hep beraber - diyebilmek için.»**(6). Bu dizeler, Nazım Hikmet'in Bedrettin olayını hangi gözle gördüğünün kanıtıdır. Osmanlı cellâtlarının, padişahlarının ve derebeylerinin elinde, emekçilerin, öldürülüp yok edildiklerinin ıstırabını çeker. Osmanlı zulmüne karşı bir hareket olmasından dolayı, Şeyh Bedrettin olayı, ulusal bir övünçtür.

Nazım'ın gözünde, Bedrettin, bir Türk Radişçev'idir.(7) Bilindiği gibi, Aleksander Nikolayeviç Radişçev (1749 - 1802), Rus devrimci düşünüşünün babası sayılan materyalist bir yazardır. Mabl'in Grek Tarihi Üzerine Düşünceler(8) adlı yapıtını, Rusça'ya çevirmiş ve düştüğü dipnotlarda, otokrasiyi insan doğasına en aykırı bir kurum olarak nitelemiştir. Şeyh Bedrettin de Teshil'in önsözünde, İslâm skolastiğine karşı çıkarak, **«Söylentilere ve aktarmalara göre, söylentileri ve aktarmaları ezberleyerek»** hukuk yapılamayacağını vurgular. Ayrıca, karar vermek durumunda olan yargıçların özgür olmalarını salık vermiştir. Ülkenin başyargıcı olunca, bunu içtihat (yorum) olarak yayımlamıştır.Tek kişinin yönetimine de karşı çıkıyor bir yerde. Radişçev, bir dostuna yazdığı mektupta, kralların asla halkın özgürlüğü için tahtta oturmadıklarını yazar. Radişçev'in Liberty adlı şiiri ünlüdür. Radişçev, bu şiirinde, Britanya kralının Oliver Cromwell tarafından öldürülmesini Amerikan sömürgelerinin bağımsızlık savaşlarını saygıyla över. Bunları, tarihin büyük örnekleri olarak övgüye değer bulur. Zhitiye F. V., Ushakova adlı yapıtında, ezilen halkın başkaldırısının bir

hak olduğunu savunur. Hatta, bir toplumun kurtuluşunun başkoşulunun başkaldırı olduğunu belirler. Şeyh Bedrettin de, fiilen ezilen halkın başkaldırısını sağlamıştır. O günkü hukukun gereği görmüştür başkaldırıyı. Radişçev, Puteshestviye iz Petersburga to Moskvu adlı yapıtında, Batı'daki burjuva devrimlerinin başarıya ulaşmasından sonra, baştakilere bel bağlayan köylülerin aldandığını yazmış ve bu yüzden ölüme mahkûm edilmiştir. Ölüm cezası uygulanmamış, Sibirya'ya sürülmüştür. Fransız ve İngiliz materyalist filozoflarının Rusya'da tanınmasını sağlamış ve Alman idealizmini mahkûm etmiştir. O günkü Rusya'da, bu, çok önemli bir atılımdır. Rus ortodoksluğuna aykırıydı bu düşünüş. Özellikle, dinsel dünya görüşüne aykırıydı. Ruh'un ölmezliğine karşı çıkarak İznik Konferansı'na karşıt bir görüşü oluşturmaya çalışıyordu. Bu yüzden, ölüme mahkûm edilmişti. Ölümden sonraki yaşamın da, uydurma olduğunu söylemişti. Şeyh Bedrettin de, Vâridât'ında ahiret'in düşsel bir olgu olduğunu söylüyor. Ne var ki, bu savını Radişçev'in sistemli düşünüsüyle geliştirmez. Bir Doğulunun düşünü yoldamı, her dönemde, Batılı düşünce yoldamından ayrı olmuştur. Bedrettin, yiğitçe döğüşerek asıldı. Radişçev ise, bir ara bağışlandı, ama Fransız İhtilâli'nin başarıya ulaşamadığını, halkın aleyhine bir karaktere büründüğünü, II. Katerina'nın sınırsız liberalizminin I. Aleksander'ca da yürütüldüğünü, bu yüzden, Rus halkının özdeş felakete sürükleneceğini düşünüp intihar etti.

Millî Gurur, Nazım'ın Şeyh Bedreddin Destanı'nı niçin yazdığını, çok açık kanıtlarıyla ortaya koyuyor. Öyle anlaşılıyor ki, Beddrettin hareketiyle, 1825 Aralığında çarlık otokrasisine karşı ayaklanan ve toprak köleliğine son verilmesini isteyen Dekambristler hareketi arasında bir koşutluk görüyor. Dekambristler, 1821'de, Kuzey ve Güney adlarını taşıyan dernek kurdular. 1825'te de Birleşik Slav Derneği'ni yaşama geçirdiler. Gerçi, Bedrettin hareketi örgütlü bir hareket değildir, hatta bir tekkede bile oluşturulmamıştır. Dekambrist hareketi, sınıfsal

bir içerik taşımaz. Demokratik bir harekettir. Köleliğe son vermek amacını taşımaktadır. Toprak köleliğine, din'e, mistisizm'e ve idealizm'e karşı çıkmışlardır. Rus düşüncesine «cumhuriyetçi gelenek»ini getirmişlerdir. Bedrettin olayını, Nazım'ın bu biçimde yorumladığı ya da Dekambrist hareketle eş tuttuğu söylenemez. Ama, toprak köleliğine karşı bir hareket olması bakımından bir benzerlik bulduğu söylenebilir. Çünkü, Bedrettin olayı, gerçeğinde bir köylü hareketidir. Bedrettin'in şeriata tam karşı olduğu da söylenemez. Ama, skolastik düşünceye karşı olduğundan, Dekambristleri çağrıştırabilir Dekambristler, evreni kavramak bakımından Bedrettin'e çok benzerler. Düşünceyi özdeğe indirgeyememişler, toplumsal içeriğini de anlayamamışlardır, ama deneyi ve usu düşüncenin postulası yapmışlardır. Bedrettin de düşünmeyi, zekânın postulası sayıyor. Duyular, Bedrettin'e göre, nesnelerin etkisi altında, düşüncelere ve duyumlara yolaçarlar. Dekambristler de böyle düşünüyorlar.Nasıl bu davranışlarından ve bu tarihsel işlevlerinden dolayı. Radişçev'le Dekambristler Rus halkının onuru sayılıyorsa, Nazım da, Bedrettin'i Türk halkının onuru saymaktadır.

Bedrettin olayı, Türk halkının devrimci bir nitelik taşıdığını göstermektedir Bedrettin olayının bir köylü hareketi olduğu bilinmektedir. Köylülük sorununa, bilimsel bir yaklaşımla bakıldığında, özel bir durumdan söz etmenin olanaksız olduğu gerçeği apaçık görülür. 1905 devrim hareketi, Rus köylüsünün demokratlaşmasını ve toprak ağalarına ve papazlarına karşı sürekli eylem yürütmesini sağlamıştır. Ama Şeyh Bedrettin olayı. öyle bir eylemi yaratmamıştır. Kaynağında, Bedrettin olayı, tüm toprakları elinde bulunduran Sultan'a karşı yapılmıştır. Oysa, Rus mujiklerinin hareketi, toprağın özel mülkiyetine karşıdır. Nazım'ın köylü sorununu, önemli bir devrim sorunu olarak gördüğünü gösteren belirtiler yok Bedrettin Destanı'nda. Bu, Nazım'ın kuramı, çok iyi bildiğini göstermektedir. Sosyalist hareketin ereği, salt köylü refahı

değildir. Nazım, tüm yapıtında, bu ereği gözden kaçırmamıştır. Bedrettin olayını, Türk halkının devrimci bir öz taşıdığını göstermesi bakımından önemli bulmaktadır.

Milli Gurur adlı yapıtı, bu düşünceleri açığa kavuşturuyor. Belki de, bu yapıtını, Destan'ın son provaları sırasında, kendisinin de kuşku duyduğu yanlış anlaşılmaları önlemek için yazdı. Nazım Hikmet, Bedrettin olayını, işçi sınıfının politik savaşımında, Türk köylüsünün bir bağdaşığı olarak da ele almamaktadır. Salt bir tarihsel onur, ulusal bir övünç olarak düşünülüyor.Tarihin bir döneminde, Türk halkının yarattığı ilerici bir harekettir. Nazım Hikmet, Bedrettin olayını, Türk köylüsünün yapısında, olumlu öğelerin varlığını ve olanaklarını kanıtladığı için önemli bulmuştur. Darağaçlarına, uryan asılmalarına, sürgünlere karşın, Sultan'a karşı gelebilme onurunu gösteren bir kitle, özgürlük savaşımı yapabilecek niteliktedir. İşte, Bedrettin olayının özü budur Nazım'ın gözünde.

1936 yılı, toplumsal kesimlerin politik çabalarını hızlandırdığı bir yıldır. Türkiye ekonomisi, 1929'dan 1933'e değin, uzun bir bunalımlı dönem geçirmiştir. SSCB Bilimler Akademisi'nin hazırladığı Türkiye Tarihi'nde, bu bunalımın bu denli uzun sürmesinin nedeni, sanayi bunalımıyla tarım bunalımının bir araya gelmesi olarak gösterilmektedir.(9) Bu bunalım döneminde, tarım alanlarındaki ekim alanı azalmış, özellikle tütüncülük, büyük zarar görmüştür. Tütünün zarar görmesi ve tütün ekim alanlarının azalması, ülke ekonomisi açısından büyük önem taşır. Çünkü, tütün, bir dışsatım ürünüdür. Buğday ve arpadan daha önemlidir.Dışsatım ürünlerinde görülen azalma, ülkenin dış ticaretini olumsuz yönde etkilemiş ve sanayi için gereklı yatırımlar yapılamamış, daha önemlisi, yeni yeni sanayileşmeye başlayan ülke, yeni proje uygulamalarını gerçekleştirememiştir. Doğa koşulları da aleyhte oluşmuştur. Tam altı yıl, hava koşulları, tarıma elverişli olmamışır. Köylü, gerçekten büyük sıkıntı çekmiştir. 1978'de bile, küçük el zanaatlarıyla geçinebilen köy sayısı 2483'tür(10). O

bunalım yıllarında, sanayi ürünleriyle geçinebilecek köy olduğunu sanmamaktayız. Tütün rekoltesinin yüzde elli, pamuk rekoltesinin yüzde yirmi beş düşüş gösterdiği 1929 Türkiyesinde, köylünün geçiminin çok zorlaştığını anlamak zor olmayacaktır.

Tüm bu olanaksızlıklara karşın, o günün Türkiyesinin, kazandığı siyasal bağımsızlığını, ekonomik bağımsızlılıkla pekiştirmeye çalıştığını görüyoruz. Kurtuluş Savaşı'nın başarıya ulaşmış olması, yabancı sermayenin üzerine rahat rahat gidilme olanağını yaratmıştır. Ekonominin gerici odakları da bombalanmaya başlanmıştır. Feodal direnişler kesinkes kırılmıştır. Hâlâ görülen feodal kalıntıların yapı taşları, o günlerde sökülmüştür.

Bunalım, bu yapının çökmesini hızlandırmış, ama küçük köylüyü de, iyice sarsmıştır. Fiyatlar düşmüş, küçük tarım üreticisinin geçimi güçleşmiştir. Bu bunalım, hayvan üretimini de olumsuz yönde etkilemiştir. Ama, Osmanlıyla birlikte, daha doğrusu, 1862 Arazi Kanunnamesi'yle hukumuza yerleşen toprağın özel mülkiyeti, küçük toprak sahiplerini topraksızlaştırırken, büyük toprak sahipleriyle iç içe olan tefecileri zenginleştirmiştir. Toprakların tekelde toplanması olanağı doğmuştur. 1926'da çıkan Medeni Kanun da, bu olanağı iyice genişletmiştir. Ama bir yandan da toprakta küçük mülkiyet hızlanmıştır. Tımarın çözülmesi ile, çıplak mülkiyeti devletin elinde olan topraklar, Medeni Kanun'la küçük toprak mülkiyetine dönüşmüştür(11). Buhran, köylü katmanları arasındaki çelişkiyi keskinleştirdi, zengin köylü işletmeleri oluşmaya başlayan tarımda kapitalist ilişkileri geliştirdi. İç pazar daraldığı için, özellikle uzak bölgelerde, doğal üretim yoldamı gelişiyor. Türk Hükümetinin bu dönemdeki politikası, köyde servetin katmanlara ayrılışını olumsuz yönde etkilemiştir. Israrla, bir iş yasası çıkarılmamıştır. 1931 Ekiminde, CHP Genel Sekreter Yardımcısı Recep Peker, emekle sermaye arasında bir uyuşma sağlayabilmek için, bir iş yasası çıkarmayı düşündüklerini, ancak bu yasayı çıkarmanın çok zaman iste-

diğini söylüyordu. 1932'de hazırlanan taslak, oldukça karamsarlık telkin eden bir taslaktır. Tarımda çalışan işçileri içermiyordu. Sosyal güvence de getirmiyordu. Yalnız ağır sanayide çalışanlara basit bir güvence sağlayabiliyordu. Prof. Cahit Talas'ın deyimiyle, bu taslak bile çok görüldü. Burjuva - feodal eğilimlerin ağırlıkta olduğu görülüyordu. Ama, burjuva, egemenlik alanını gittikçe genişletiyordu. Türk yöneticileri, işçi sorunlarının TBMM'de uğradığı bu başarısızlıktan sonra, Milletler Cemiyeti'nde örgütlenmiş bulunan Çalışma Bürosu'na güvence verdiler, ama, egemen güçleri aşamadılar. Nazım Hikmet, olayları, çok yakından izliyordu. 1935-1939 yılları arasında, ilk beş yıllık kalkınma planı uygulanıyordu. Türkiye'nin ilk sanayi yatırımları, bu plan döneminde gerçekleştirilmiştir. 1935 yılında çıkarılan Tarım Kooperatifleri Yasası, üyelere bir sınır getirmediği için, küçük üreticiler ezildi, büyük çiftçiler, bol kredi almak olanağını buldular. Tarihsel bir bağ ile, köylü hareketleri önem kazandı. Bedrettin Destanı da işte bu sırada kaleme alınmaya başlandı. Türkiye'nin kalkınma modeli, geleceği için, kuşkular ve kaygılar taşıyordu. O da kendisine düşeni yapacaktı. Bir demokratik devrim yapılmıştı Türkiye'de. Köylülüğü kazanma sorunu vardı. Toprak rantının (aşar) kaldırılması, Cumhuriyet hükümetleri adına büyük bir başarı olmuştu. Bu davranışın, bir şeyler getirmiş olmakla birlikte, sorunu kökten çözemediğini anlatmak gerekiyordu. 1950 yılında yapılan seçimler, Türkiye burjuvazisinin yanlış bir politika izlediğini göstermektedir. Şöyle ki, Türk burjuvazisi, Cumhuriyet'i kuranların İzmir'de yapılanTürkiye İktisat Kongresi'yle kendilerine yakınlıklarını göstermiş olmalarına karşın, onlara karşı bir tavır aldı. Yani, bir bakıma karşıdevrimci bir politikaya kapıldı. Osmanlıdan kalan yabancı sermaye koşullarına bağlı kalmak istiyorlardı. Mustafa Kemal ulusalcılığı, Türk burjuvazisini rahatsız etmiştir. Buna karşın, bir bürokrat iktidar kurulmuş, ama bu bürokrat iktidar, özündeki küçük-burjuva niteliğinden dolayı, durmadan sağa kaymıştır. 1950'de de aradığını bulmuştur.

Nazım Hikmet, 1935'lerdeki Türk burjuvazisinin hatasından da yararalanmak istemiştir. Milli Gurur'da, bu politika, açık açık görülüyor. «Biz milli gurur duygusuyla meş'buuz» diyordu, «çünkü, kendi tutsak geçmişimizden nefret ediyoruz.»(12) Bizim köylümüz, Bedrettin'i, Börklüce Mustafa'yı, Torlak Kemal'i, onların bayrağı altında çarpışan Deliormanlı ve Aydınlı köylülerden kaynaklanan bir tarihsel övgüye layıktır. Bu da, bizim ulusal övüncümüzdür. Bu köylüleri yaratan Türk emekçisi, ulusal bir onurun sahibidir de. Feodal bir toplumda bile, bu ulusun emekçileri, yani o günkü toplumun yüzde doksanı, Rum gemiciyi ve Yahudi esnafı, kendisine kardeş ilan edebilmeyi başarmıştır. Başka ulusları ezmeyi düşünmemiştir. Bu yüzden, evrensel özgürlük bilincini taşıdığını kanıtlamıştır.

Bedrettin olayının doğuşundaki ve ölüşündeki sosyo-ekonomik nedenleri araştırıp yazmak istediğini söylüyor Nazım Hikmet(13). Millî Gurur, şöyle sona eriyor: **Ahmet'e Bedrettin hareketini bütün azametiyle tetkik eden kalın ilim kitapları Karaburun ve Deliorman yiğitlerini etleri, kemikleri, kafaları ve yürekleriyle oldukları gibi diriltecek romanlar,**

Ne ah edin dostlar ne ağlayın.
Dünü bugüne.
Bugünü yarına bağlayın.
diyen şiirler, boyaları kahraman tablolar lâzım.

Demem o ki, Nazım Hikmet, Bedrettin olayıyla, gerçektten bir tarihsel olayı anlatmaktan çok, dünü bugüne bağlamayı düşünmüştür. 1935'lerde, köylerdeki tarım işçiliği'nin, marabacılığın, yarıcılığın iğrençliğini biliyordu ve Bedrettin olayıyla, tarihsel materyalizme inanmış bir sanatçının işlevini yerine getiriyordu. Köylülüğün proleterya ile bağlaşmasına çalışıyordu. Türkiye'nin dünya kapitalizmiyle birlikte girdiği bunalımı, devrimci bir harekete dönüştürmek istiyordu.

Bedrettin olayı ve ulusal onur olarak nitelenen, Nazım'ın ulusal övünç duyduğu o köylü hareketi neydi? Bu sorunu çözümlemek gerekiyor. Bu konuda, çok değerli yapıtlar

yazılmıştır. Ama, yeni yorumlar yapılmasında yarar olabilir. Prof. Şerafettin Yaltkaya, Bedrettin olayını, tüm Osmanlı tarihinde eşi olmayan bir hareket olarak niteliyor(14). Prof. Şerafettin Yaltkaya'nın bu kanısını, neye göre edindiğini söyleyemeyiz. Ama, Mustafa Akdağ, bu konuya açıklık getiriyor. (15) Prof. Mustafa Akdağ'a göre, Şeyh Bedrettin'e değin, Osmanlı tarihinde görülen olaylar, dinsel nitelikte başkaldırılardır. Salt dinsel nitelikte başkaldırı olmayacağı açıktır. Ama, başkaldırılarda, dinsel kışkırtma olabilir. Bir başka deyişle, başkaldırıyı yönetenler, dinsel öğeden yararlanabilirler. Şeyh Bedrettin de, bu öğeden yararlanmıştır. Ama, hareket başından sonuna incelendiğinde, dinsel kışkırtının çok az olduğu görülür. Bedrettin olayını, salt batınıliğe bağlamak çok yanlıştır kanısındayız. Bu kanımızı güçlendiren birtakım veriler var. Müneccimbaşı, Bedrettin'in çok dürüst olduğunu yazıyor. O dönemlerde başkaldıran tüm batınî devrişlerin sahte Mehdîlik tasladıklarını ve peygamberlik savında bulunduklarını biliyoruz. Bu yadsınamayacak gerçekliğe karşın, Şeyh Bedrettin'in kendisini dostlarına böyle tanıttığını gösteren tek belge yoktur. Çevresine topladığı askerlerine sancak sunmuştur, ama peygamber olduğunu söylediğine dair bir tek tanık yoktur.

Bedrettin, bir devlet adamıdır. Yaşamı süresince de bir devlet adamı olarak hareket etmiştir. Büyük bir makamda bulunduğu sırada, kendi inançları doğrultusunda birtakım olanaklar sağladığını gösteren belirtiler vardır. Örneğin, Munla Fenarî olayı, bu konuda, güçlü bir kanıttır. Munla Fenarî, önce, Bursa medreselerinde, daha sonraları Mısır'a giderek ora medreselerinde yetişmiş, Anadolu'yu dönerken de, Aksaray'a uğrayarak Celâleddin Muhammed Aksarayî'den tavassuf dersleri almıştır. Kendisi, tasavvufa düşkün bir kadıydı. Oysa, o dönemde, tasavvuh ehline değer verilmezdi. Selçuklu Sultanlarının tasavvufa düşkünlüklerine karşın, Osmanlı sultanları, ehl-i sünnete bağlı kalmışlardır. Orhan Gazi'nin tüm tekkeleri kapattırdığını,

tüm dervişleri sürdürdüğünü ve kendisine bağlı olan Geyikli Baba'yı ve tekkesini koruduğunu biliyoruz. Tekkeler şia inancında olduklarından, feodal yapıya daha uygun düşen tektanrıcılığa bağlı sünnî inançlı sultana aykırı gelmiştir her zaman. Yıldırım Beyazıd zamanında, tasavvuf düşkünü kadıların Bursa'ya toplanarak hünkârca diri diri yakılmalarının buyurulduğunu yazıyor tarihler(16). Ali Paşa'nın ricalarıyla, durdurulmuştur bu cinayet. Ama, bütün bu olayların sorumlusu olduğu söylenen Bursa kadısı görevinden alındı. Yerine Munla Fenarî getirildi. Tam on yıl Bursa kadılığı görevini yürüttü Munla Fenarî. Timur istilasıyla değişen birçok durumlardan sonra, Munla Fenarî'nin yeniden Bursa kadılığına getirildiğini biliyoruz. İbn Hacer'in verdiği bilgiye göre, Munla Fenarî, bu döneminde, Muhittin Arabî'yi, Kuran tefsiri gibi okuturdu. «Munla Fenarî'ye ilim ve amelde her veçhile müsavi sayılan Simavna Kadısı Zade Munla Bedreddin Mahmud Çelebi de Rumeli'nde neşir ve tedris ettiği ahkâm-ı hususiye yüzünden İznik Kalesi'ne hapsedilmiş, tâyinat yevmiyesi verilmişti.»(17). Bu yorumda, Bedrettin'in melâmi tayfasında olduğu ve batınînin başkaldırıcılarından birisi gibi gösterildiği görülüyor. Bu yoruma katılmak olanağı yoktur. Ama, Munla Fenari ve Şeyh Bedrettin arasında bir ilişki olduğu anlaşılmaktadır. Şeyh Bedrettin, devlet adamı olarak elinde bulunan olanakları kullanmıştır. Munla Fenarî'nin, Bedrettin olayı patlak verdikten sonra, izin alarak iki yıl Anadolu'dan uzaklaşması da, ilişkiyi açık seçik kanıtlamaktadır.

Kaynağında, Bedrettin olayı, Türk tarihinin çok önemi bir olaydır. Ne, bir batınî hareketi ne de bir devlet adamının, etkinliğinden yararlanarak görevini kötüye kullanıp hükümet darbesini yapmak girişimidir. Mustafa Akdağ'ın gösterdiği üçüncü neden(18), tarihin bilimsel yorumuna uygun düşüyor. Anadolu'nun sosyo-ekonomik durumu ve siyasal tablosu, Moğol ve Timur istilalarıyla değişmiştir. Timur istilasından sonra, Ege denizciliğinde de büyük gelişmeler olmuştur. İstila dolayısıyla,

doğudan batıya doğru bir kitle kaçışı olmuştur. Özellikle, Rumeli'ye akın akın Türkmen aşiretleri geçmiştir. Rumeli'nde Türk yoğunluğunun artmasında, bu istilanın hızlandırıcı bir etkinliği olmuştur. Ege'de de, Türkmen bekârları çoğalmış, istihdam zorluğu başlamıştır. Her iki geçede de kolay kışkırtılabilecek boş gezen kitleler (boşolar) bulunuyordu. Bunlara, toprak ve iş bulunulacağı, yeni bir düzen getirileceği sunumlanmıştı (vaad). Bedrettin'in çevresinde toplanan Rumeli toycuları, medrese öğrencileri ve Ege bekârları, Babaların çevresinde toplanan meczup derviş kitlelerinden çok ayrı niteliktedirler. Babaların çevresinde toplananlar, dinsel bir etkilenmeyle harekete geçebilirler, ama bu kitlelerin istekleri çok ayrıdır. Savaşıma katılan kitlelerin niteliği bir yerde, hareketin de niteliğini göstermektedir.

Hareketin başında bulunan kimsenin niteliği de hareketin özünü yansıtır. Orhan Hançerlioğlu ile Çetin Yetkin'in belirttikleri gibi, Şeyh Bedrettin, bir iştirâkçi miydi? Orhan Hançerlioğlu, Mutluluk Düşüncesi adlı yapıtında, Şeyh Bedrettin'i, ünlü İngiliz filozofu Thomas Moore ile karşılaştırılıyor. Ütopyacı Thomas Moore'la Şeyh Bedrettin arasında bir karşılaştırma, Şeyh'in mutasavvıf olmasından ileri geliyorsa, çok büyük bir yanlıştır. Orhan Hançerlioğlu, Şeyh Bedrettin'i, yakın tarihin birçok toplumcularından daha ileri bir toplumcu görüyor. Tüm mutasavvıflar, insanlar arasında soyut bir eşitlik görürler. Yunus'un «Mal sahibi mülk sahibi - Hani bunun ilk sahibi - Mal da yalan mülk de yalan - Var biraz da sen oyalan» dizeleri, tasavvuf düşüncesindeki materyalizmi (!) eksiksiz biçimde belirler. Burada, üretim araçlarının kamulaştırılmasına değin hiçbir im yoktur. Dünyanın boş olduğunu kanıtlayan, tanıtlayan, insandaki yaşam sevgisini öldüren, insanın yaşam gücünü ve savaşımını köstekleyen bir düşünce egemendir. Orhan Hançerlioğlu'nun gösterdiği bir başka kanıt da Bedrettin'in materyalist olduğunu göstermeye yetmiyor. Tasavvufçuların, insanları kardeş gördüklerini göstermek için, şu örneği veriyor.

«İsa'dan sonra dokuzuncu yüzyılda yaşamış olan iki ünlü tasavvuf adamının, İbrahim Edhem ile Belhli Şakik'in şu konuşması, tasavvufçuların bu konudaki düşüncelerini açıkça belirtmektedir: Türk bilgini Şakik soruyor: Yaşama ilginiz nedir? İbrahim: **Bulunca şükrederiz, bulmayınca sabrederiz, diyor. Şakik: Onu bizim Horasan'ın köpekleri de yapar, diye söyleniyor, bulamayınca şükretmeli, bulunca dağıtmalı.»** Bu söyleşide, tasavvuf düşüncesini tümüyle yansıtan özü yakalayabiliriz. Ama, bu söyleşide materyalist bir düşünce kırıntısı bulmak olanaksızdır. Hançerlioğlu, bize göre, Bedrettin'i materyalist göstermek istemiştir. Ya da gerçekten, tasavvuftan bunu anlıyor. İbrahim Edhem'le Belhli Şakik'in birleştikleri, buluştukları nokta, tasavvuf gerçeğini yansıtıyor! Bulamayınca şükretmek, egemen güçlerin geliştirdikleri ve geniş halk kitlelerine aşılamaya çalıştıkları bir düşünce yoldamıdır. Osmanlı sarayı, fetih ruhunu taşıdığı sürece, tekkeye düşman olmuştur. Selçuklu sultanları, birer tekkenin saliki olduktan sonra, tüm güçlerini yitirmişlerdir. Şükür'de yazgıya, yazgının dağıtımına razı olmak vardır. Bulunca dağıtmak da yanlışların en büyüğüdür ve bir materyalistin hiçbir zaman yapamayacağı bir şeydir. Birikmiş bir mal, kamunun yararına kullanılabilir. Ama, birikmiş bir malın dağıtılması, feodal bir anlayıştır ve şan kazanmak duygusuyla ilişkilidir. Birikmiş bir sermayeyse, yeniden üretim için ve kamu için yeni bir yatırıma harcanabilir. Şeyh Bedrettin'in Muhittin Arabî'ye bağlı olduğu bilinmektedir. Sık sık Füsus'tan(19) söz etmesi, Şeyh-i Ekber'i saygıyla anması, tasavvuf ehlinden olduğunu kanıtlar. Vâridât'ta kendi ermişliğini yansıtması da tasavvufta bir hayli ileri derecede olduğunu gösteriyor, Her şeyden önce «Şeyh»tir.

Çetin Yetkin de, Vâridât'taki şu tümceleri, Şeyh'in siyasal kanısının özü sayıyor: **İnsanlar birbirlerine tapıyorlar, ya da paralara, altınlara, yiyeceklere, üne, şana... Bilmedikleri için de Yüce Tanrı'ya yaptıklarını sanıyorlar.»** (20) Bu sözleriyle, Şeyh'i bir materyalist sayma olanağımız yoktur. Çok açık seçik

bir deyimdir bu. Anlaşılamayacak bir yanı da yok. Mal mülk kaygısını atmak amacını taşıyor. Tekke ehline özgü bir aşılama. Paraya pula, mala mülke önem verilmesini istemiyor. Eğer, bundan bir sonuç çıkarılmak isteniyorsa, bu sonuç, Şeyh'in aley hine bir sonuçtur. Geniş halk kitlelerinde,dünya beğenisinin, yaşam sevincinin öldürülmesinden başka bir şey değildir bu. Bu yüzden, Nazım Hikmet, Bedrettin Destanı'nı yazmakla, Necdet Kurdakul'un deyimiyle, salt şiir yazmış olmakla kalmamış, «İlm-ü Kelâm Müderrisi Şerafeddin Efendi'nin yumruğu altında da» ezilmemiştir. Ve de hiçbir zaman ezilmeyecektir. Nazım'ın Destan'ı Türk edebiyatının devrimci şiir örneği olarak kuşaktan kuşağa klasik bir değer kazanarak geçecektir. Çünkü, Bedrettin siyasal iktidara yönelik bir halk eyleminin önderidir.

Anadolu, tarihin birçok döneminde, birçok kez istilaya uğramıştır. Her istila sonunda, Anadolu halkının çekildiği belli bölgeler olmuştur. Örneğin, Pers istilasında, Serhas'ın ordularının önünden kaçan Anadolular, özellikle Kilikya bölgesine sığınmıştır. Roma istilasında da Toroslara sığınıldığını biliyoruz. Torosların doruğunda kurulmuş Jüpiter Tapınağı, bu kaçış döneminin en ünlü anısıdır. Moğol istilasından kaçan Anadolular, binlerce yıllık deneyleriyle «iç-el»lere, Timur istilasından sonra da Rumeli'ne kaçmışlardır. Rumeli, Osmanlı devletinin getirdiği yeni bir olanaktır. Musa Çelebi'nin yenilgisinden sonra da onun adamları, yenenlerce sürülmüşlerdir. Mehmet Çelebi, bir önlem olarak devlet adamlarından, Musa'yı destekleyenleri birer birer ve hareketteki konumlarına göre cezalandırıyor. Mihal oğlu Mehmet Bey, Tokat'taki Bedevi Çardağı hapishanesine gönderiliyor. Kadıasker Şeyh Bedrettin de İznik'e 1000 akçe ulufeyle ikamete memur ediliyor(21). Demek, Şeyh Bedrettin, Musa Çelebi'nin hareketinde yerini almıştır. Ne ki, suçu, o denli büyük değildir. Şeyh, İznik'te belki özdeksel bir sıkıntı çekmiştir, ama çalışma sıkıntısı çekmemiştir. Birçok yapıtlarını, bu ikameti sırasında yazdığını biliyoruz. Kaynağında, Anadolu halkları tümüyle sıkıntı içerisindedir o

dönemde. Timur, durmadan yağmalıyor. Üretimin düşmesinden dolayı, büyük bir istihdam sorunu ortaya çıkmıştır. Boşolar (boşgezenler) büyük bir öbek oluşturmuşlardır. Bu öbeklerin, işi çapulculuğa döktükleri, hatta devlet görevlilerinin soygun yaptıkları biliniyor. Osmanlı'nın dağılmasıyla, devlet otoritesi kalkmıştır. Taht kavgalarını, beylerin kavgaları izlemiştir. Timur istilasının sonunda, Anadolu'da üç tarihsel olgu gözlemleniyor: a) Taht kavgaları. b) Beyliklerin başlarında bulunan hanedanların siyasal tutkularından doğma hareketler. (Bize göre, derebeylerin monarşi kurma hareketleridir.) c) Halk kitlelerinin yarattıkları olaylar (22). Şeyh Bedrettin olayı, halkın yarattığı bir başkaldırıdır. Bir materyalist sanatçıyı ve düşünürü ilgilendiren yanı da burasıdır. Şeyh Bedrettin'in şafiî eğilimli olduğu biliniyor. Hatta, bazı kanıtlanmayan söylentilere göre İznik'ten sonra Doğu Anadoluya giderken, Borklüce Mustafa'nın haberini almıştır. Ama, hukuk bakımından Fıkh-ı Ekber Ebu Hanife'ye bağlıdır. Şeyh Bedrettin'in hukuk bağı Osmanlı'yı kabul etmesine yetmemektedir. Osmanlı, devleti sünni olarak görmüştür. Şafiîler de sünnidirler. Şafiî Şeyh Bedrettin, şiî eğilimler de gösteriyor. Osmanlı saltanatının gücünü, kentli ve medreseli bir öz oluşturuyor. Medresede sünnî bir eğitim yapılmaktadır. Kentlerde de şiî toplulukların yerleşemediklerini biliyoruz. Bu yüzden, devlet sünnî olmuş ve bürokrasiye, tekkelerden daha çok medreseler egemen olmuşlardır. Böyle bir yönetime karşı çıkan bir halk hareketinin başına, Şeyh gibi bir düşünürün geçmesi doğaldır. Böyle bir hareketi anlatan Nazım Hikmet'in Müderris Şerafeddin Efendi'nin yumruğu altında ezilmesi(23) olası değildir. Necdet Kurdakul'un sandığı gibi, Karaburun ve Aydın yörelerindeki hareketler, Şeyh Bedrettin hareketinden ayrı hareketler değildir. Karaburun ve Aydın dolaylarında yapılan hareketler, Şeyh Bedrettin adına yapılmıştır. Şeyh'in mahkemedeki ifadesi ve birçok tarihçinin bu ifadeye dayanarak verdiği bilgi, Mustafa Akdağ'ın bu kanısını tanıtlamaktadır.(24)

Hüseyin Hüsamettin'in araştırmasında da Börklüce Mustafa'nın Şeyh Bedrettin Kethudası olduğu ve hareketi erken başlattığı yazılıdır.(25) Hareketin erken başlatılması üzerinde dikkatle durulmamıştır. Bu ifade, bize çok doğru gelmektedir. Musa Çelebi yenilgisinden sonra, yeni bir hareketin planlandığı anlaşılıyor. Ancak, bu hareketin zamansız başlatıldığı savunuluyor. Şeyh'in, Börklüce'nin hareketi başlattığı anda İsfendiyar yoluyla Rumeli'ne geçmesi, planlı bir hareketi göstermektedir.

Hareketin Karaburun ve Aydın dolaylarından başlatılması da planlı bir durumu saptıyor. Ege kıyıları fethedilince, Türkmenler tarım alanından uzaklaştırıldı. Tarımdan alınan on binlerce insan dolaşmaya başladı. O zamanki denizcilerin, tayfa sağlamak için, Ege kentlerine geldiklerini görüyoruz. Doğu-Batı deniz ulaşımında Türk korsanlar çok önemli roller oynamışlardır(26). Bu yüzden, Karaburun ve Aydın dolaylarının seçildiği anlaşılıyor.

Kaynağında, Osmanlı'nın henüz sağlam bir ekonomik düzen kuramadığını gösteriyor tüm kaynaklar: İbni Bibî'ye göre(27), Türk boylarının Anadolu'ya gelmesiyle birlikte Bizans halkıyla Türk boyları arasında bir dostluk doğmuştur. İngiliz tarihçisi W. Ramsay da(28) bu düşünceyi paylaşıyor. İdris Bitlisî(29), Bizans ve Osmanlı sınırında pazarlar kurulduğunu, Türk halkının bu pazarlardan yiyecek ve giyecek aldığını yazıyor. Bu pazarlar, Türk akıncılarının Bizans kasabalarını yağmalamalarını durdurmuştur. İbni Kemal de buna benzer pazarların Kilikya'da kurulduğunu yazıyor. Bu kaynakların kanıtladığı durum şudur: Türkler, Anadolu'da, sağlam bir ekonomik düzen kuramamışlardır. Bu yüzden, halk, sürekli dirlik düzenlik kavgası vermektedir. Bedrettin, doğrudan bir halk hareketini örgütlemiyor. Anadolu'da doğan boşluktan yararlanıyor. Musa Çelebi kazansaydı, Bedrettin olayı olmayacaktı.

Feodal düzenin sürmeyeceği de söylenemez. Musa Çelebi'nin iktidarıyla, Anadolu'da yeni bir düzen oluşturulamazdı. O günkü bütün kaynaklar, Anadolu ekonomi-

sinin dıştan planlandığını gösteriyor. Bizans'ın güçlü bir dünya pazarı olduğu ve İtalya'nın bu pazarı düzenlediği biliniyor. Osmanlı, Bizans'a karşı, Bursa'yı canlandırmaya çalışıyorsa da, halkın geçimini sağlayamıyor. Bursa'nın canlanması, Mustafa Akdağ'ın da belirttiği gibi, İstanbul'un işine geliyor. Osmanlı bürokrasisinin sayesinde Rum ve Yahudi tüccarlara yeni gelişmeler sağlanıyor.

On dördüncü yüzyılda İran'a maden ve madeni eşya satan Anadolu, on beşinci yüzyılın başında, bu olanağını büyük ölçüde yitirmiştir. On dördüncü yüzyılın sonlarında, Yıldırım Beyazıd, İtalyanların dokuma ürünlerini satmalarını yasakladı. Bu, Osmanlı'nın yeni yeni, ülke ekonomisine egemen olmaya başladığını gösteriyor. Ama, Timur istilası, bu olanağı ortadan kaldırmış ve ülke ekonomisini bir hayli sarsmıştır. Moğol istilasından beri süren darlık, Timur istilasıyla sınırı zorlayan bir aşamaya gelmiştir. Ekonomik yaşamın sıkıntılı dönemi, bu yüzyıllarda, halkların hareketlerini hızlandırmalarına yol açmıştır. Kadı Burhanettin'in Ertene Beyliği'ni ele geçirmesi anında, Orta Anadolu'da büyük bir darlığın ve yağmanın, çapulun hüküm sürdüğü, insan yaşamının tavuk yaşamıyla eşdeğer olduğu kaydediliyor. (30) Osmanlı devletinin kuruluşu sırasında, çok kısa bir süre esneklikle geçinebilen Marmara bölgesi halkı da daha sonraki yıllarda, önemli darlıklar çekmiştir. Anadolu, yüzyıllar boyunca sömürülen bir ülke olmuştur. Halkımızın bugünkü savaşımı, yüzyıllardır süren bir savaşımdır. Şeyh Bedrettin hareketi, bu açıdan önemli bir tarihsel harekettir.Ne ki, onu materyalist bir devrim hareketinin simgesi olarak göstermek, tarihsel doğruyu uymuyor.

Şeyh Bedrettin, Osmanlı medreselerinde okumuştur. Bu medreselerin eğitim düzeyini çok aşmış, çağının büyük düşünürleriyle karşılaşmış ve onlardan etkilenmiş, kendi toplum düzeyinin üstünde bir kültür sahibi olmuştur. Tüm bunlar doğrudur. Ama, onu bir başka yere oturtmaya kalkmak, bize tarihsel bir yanlış gibi gelmektedir. Devrimci hareketin tarihsel

yanlışlardan arınması zorunludur. Bedrettin'i bir halk hareketinin önderi olarak Türk köylüsünün özündeki devrimci niteliği temsil etmesi bakımından, devrim tarihimizin önünde tutabiliriz, ama onu, sağcıların söyledikleri gibi, Stalin'in şeyhi sözleriyle niteleyip tarihimizi saptıramayız.(31) Şeyh Bedrettin'in ilk aldığı kültür, medrese kültürüdür ve bu kültürün izleri, tüm yapıtlarında görülmektedir. Onun büyük değeri, bir hukukçu olarak tarihsel tanımıyla çağdaş olmasıdır. Tarafsız yargının gerçekleşmesinin toplum düzeni için ilk koşul olduğunu belirtiyor Bedrettin. «Başkalarının içtihadı ile yargıya varmak haramdır» sözü onundur. Bu, o günkü Osmanlı hukuku için, çok önemli bir çıkıştır. Yargının bağımsızlığına ilk adım olarak düşünülebilir. Bedrettin'in okuduğu medreselerden böyle bir kafanın çıkması, onun özel yetenekleri olduğunu gösterir. Bedrettin'in okuduğu medreselerde, salt dinsel eğitim yapılırdı. Kuran'ın ibadet ve muamelât (tapınma ve işlevler) bölümlerini içeren (ahkâm ve akaid) okutulurdu. Bunlar, salt ibadet ve dinsel kurallardan ibarettir. Medreselerde edebiyat ve felsefe derslerinin konulması, bir bakıma tefsirin getirilmesi, Fatih zamanına rastlar. Bu dönemde, biraz da matematik okutulmuştur. İznik Medresesi'nde okutulan dersler içinde, özellikle Medenî ayetlere, yani Medine'de inmiş ayetlere önem verilmiştir. Çünkü, bu ayetler, islâm devletinin kuruluş ayetleridir. Osmanlı da, devleti, bu yörüngede kurmaya çalışmıştır. Şeyh Bedrettin, bu devlet anlayışı içerisinde yetişmiş olmasına karşın, bu devletin «rahim»liğine inanmamıştır. Daha adaletli bir devlet kurmaya çalıştığı anlaşılıyor. Belki de Musa Çelebi'yle bu yolda anlaşmışlardı. Musa Çelebi'nin yenilgisinden ve ortadan kaldırılmasından sonra, siyasal iktidara yönelik bir halk hareketini yönetmesi, yeni devlet özleminden doğmuş olabilir. Şeyh Bedrettin'in etkisi yüzyıllar boyunca sürmüştür. Anadolu'da gelişen tüm halk hareketlerinde, Şeyh Bedrettin'in lafı edilmiştir. Örneğin, Pir Sultan'ın mahkemesinde bile, Pir'in «Bedrettin taifesinden« olduğu söylenir. (32) Şeyh'in kuracağı

devletin niteliği neydi? Bu konuda, elimizde kesin belgeler yoktur. Şeyh'in hiçbir yapıtında da böyle bir kanıt verilmemektedir. Ama, her zaman adaletten söz ediliyor. Adalet üzre hüküm sürmekten söz açıyor. Bu adaletin İslâm üzre bir adalet olması büyük bir olasılıktır. Çünkü, tüm yapıtlarında, hanefi fıkhı egemendir.

Şeyh'in şiî eğilimli olduğundan söz edilir. Ölümünden sonra, Şeyh'i sevenler, «Bedrettinciler» diye bir gurup oluşturmuşlardır.(33) Bu grubun Bedrettin'i beklediği söyleniyor. Tüm dinlerde, sınıfsız bir toplumu oluştaracak birinin geleceği beklenir. Örneğin, Hıristiyanlar Mesih'i bekliyorlar. İbranilerden geçme bir inanç onlardaki. Ama, bu tür beklentiler, Konfüçyüs ve Buda dinlerinde de var. Onlar da bir gün Buda'nın geleceğine ve tüm kötülüklere son vereceğine inanıyorlar.Şiiler de, İslâm dünyası içerisinde, Mesih gibi birisini beklemişlerdir: Mehdi. Mehdi'nin bir gün gelerek tüm kötülüklere son vereceğine ve kurtla kuzunun bir arada yaşayacağı bir düzeni kuracağına inanılır. Kurtla kuzunun bir arada yaşayacağı bir düzen, sınıf ayrımının olmadığı bir düzendir. Tüm dinler, Tanrı'ya bırakmışlardır bu düzenin kurulmasını. Mehmet Fuat Köprülü, Türkmenlerin Mehdi'yi büyük bir özlemle beklediklerini yazar.(34) Bedrettincilerin de Bedrettin'i beklemeleri, onun sınıfsız bir toplumu müritlerine aşıladığı kanısını verebilir. Kaynağında, mutasavvıflar, mâna'nın yaşama geçmesini isterler. Bu bakımdan, salt adalete yönelik bir düzeni kurmak istemiş olması, bir mutasavvıf olan Bedrettin için, yadırganır bir durum değildir. Bir de, onun gerçekten, çok büyük bir hukukçu olduğunu düşünürsek, Bedrettin'in sınıfsız bir toplum düzeni kurmak istemesini yadırgayamayız. Ama, tüm bunlar birer varsayımdan ileri gitmiyor. Çünkü, Şeyh'in bu yolda yazılmış tek satırı yoktur.

Bedrettin'in bir şiî olup olmadığı da tartışılır. Şiîlik, bu dönemde çok önemlidir. Çünkü, Moğol işgalinde bulunan Anadolu'da, istilacı güçlere karşı savaşı, şiiler sürdürmüşlerdir.

İran'dan ve Türkistan'dan gelen Türkmen şiilerin dervişleri, istilacılara karşı halkı örgütlemişlerdir. Selçuklu kentleri, Moğollarla işbirliği yaptığı için, Doğu'dan gelen yeni topluluklar, kırsal kesime yerleştiler. Bu yeni topluluklar, şiî inancındaydılar. Bu yüzden, kırsal kesimde, güçlü bir şiî kitlesi oluştu. Anadolu'nun bu yeni tarihsel döneminde, kırsal kesime yerleşmiş bu toplulukların çok etkin olduklarını görüyoruz. Prof. Babinger'e göre, Selçuklular bile şiidirler. Bu savda, bir gerçeklik bulunabilir. Çünkü, Selçuklular, Maverâü'n nehr'den gelmişlerdir. Maverâü'n nehr, tarihinin hiçbir döneminde sünnî olmamıştır. Bu yüzden, Selçuklu'nun da şiî olması olasıdır. Selçuklu Başveziri Nizamü'l mülk de, Siyasetname'de Türk boylarının şiî olduklarını yazıyor. Anadolu Türkmenleri, her zaman şiî inancını değil ama, Alevi inancını korumuşlardır. Timur istilasında, şiî bölgelerinin kılıçtan geçirilmediğini biliyoruz. Bu da Maverâü'n nehr'in tümüyle şiî olduğunu gösteriyor. Bedrettin'in şiî inancında olduğu, tüm Türkmenlerce benimsenmiştir. Pir Sultan'ın Bedrettin taifesinden olduğu, yabana atılır bir sav değildir. Babinger ve Necdet Kurdakul da bu doğrultuda düşünüyorlar. (35) Prof. M. Fuat Köprülü, «Anadolu'da İslâmiyet, Türk İstilasından Sonra Anadolu Tarihi Dinîyesine Bir Nazar ve Bu Tarihin Membaları» adlı makalesinde, Türkler arasında ilkel dinlerinin ve geleneklerinin etkilerinin yeni kabul ettikleri dinlerden baskın olduğunu yazıyor. Nizamülmülk, Selçuklu'nun Türkmen olduğunu, Türkmenin de şiî olduğunu bildiriyor. M. Fuat Köprülü, bu kaynaklara dayanarak Tükmenin şiî inancını sürdürdüğünü söylüyor. (36) Bunlara dayanarak Bedrettin'in Mısır'da bulunduğu yıllarda şiîliği incelediği söylenebilir. Çünkü, Mısır'da şii inancı daha yaygın olmuştur. Ahmet Rasim, Mısır'a Ümera-i Çerâkese'nin egemen olduğunu, bu şiâ şerrinden Acemistan'ı ve Mısır'ı kurtarmanın zorunlu olduğundan söz eder. (37) Ahmet Rasim, İslâm birliğini sünnî bir inanç yörüngesinde sağlamak istiyordu. Bunu sağlamak için, gerekirse, Hint'e ve Turan'a değin git-

mek gerektiğini ileri sürüyordu. Bununla, resmi görüşe her zaman şöven düşüncelerin egemen olduğunu belirtmek istiyoruz. Ahmet Rasim, Bedrettin'in Timur istilasına karşı savaşmayı telkin ettiğini, bu yüzden, böyle bir adama şiîlik ve batınîliğin yakıştırılamayacağını yazıyor. Yani, şiilerden büyük adam çıkamaz. Hatta, şiiliğin başka devletler adına çalışmak olduğunu, vatan hıyaneti olduğunu bile yazar.

Bedrettin, ister şiî olsun, ister sünnî, hanefî içtihadı üzre bir hukuk düzenini savunmuştur. Onun başlattığı harekette,şiiliğin bir payı olduğunu sanmıyoruz. Böyle bir niteliğini hiçbir kaynak söylemiyor. Seyyit Şerif Cürcanî'nin şiiri, sorunu daha iyi aydınlanıyor. Cürcanî, o günkü Anadolu devletinin ilkel hukukla yönetilmeye çalışıldığını ve bu yüzden, cehalet içinde yüzdüğünü yazıyor. Töre hukukuyla islâm hukukunu birleştirmeye çalışan bir eğilim olduğunu belirtiyor. Şeyh Bedrettin, bu hukuk karışıklığı içinde, Osmanlı devletine bir hukuk ilkesi getirmiştir. Bu, yadsınamaz bir gerçektir.

Osmanlı'nın bir hukuk devleti olmak istemi, zaman zaman sezilir. Özellikle, adil olmak eğilimi vardır. Fatih'le birlikte adil olmak yerine, güçlü olmak önem kazanmıştır. Ama, ilk dönemlerde, adaletli olmak çok daha önemli olmuştur. Osman Gazi, hukuk çalışmaları yapan kayınbabası Edebali'ye ve Zekâriya Baba'ya bazı köyler vakfetmişti. Osmân Bey'in sonuna değin hukuka saygılı davrandığı görülüyor (38). Bu dönemin bütün bilginleri, devlet yönetimine sünniliği egemen kılmaya çalışırken, özel yaşantılarında şiî eğilimler gösterirler. Örneğin, Muhlis Paşa ve Osman Bey'in bacanağı Mevlâna Tursun'un devlet yönetiminde «ehl-i sünnet»e bağlı olduklarını, ama ılımlı şiiliğin yayılmasına da razı oldukları biliniyor. (39) Bu dönemde, özellikle, Doğu Anadolu'yla Orta Anadolu'da ehl-i sünnetin geçerli olmadığını, ama Hanefi hukukunun egemen olduğunu yazıyorlar. Yıldırım, Anadolu'da kurulmuş olan yeni devletin bir hukuk devleti olmasına çok önem vermiş olmalı. Ortadoğu'nun en önemli hukuk bilginlerinin Yıldırım za-

manında Anadolu'ya geldiklerini biliyoruz. Ne ki, tasavvufa düşkün kadıları da Bursa'ya toplayıp yakmak istemiştir. (40) Bedrettin'in yetişmesi de Yıldırım zamanına rastlar. Demek ki, hukukun üstün kılınmak istediği bir dönemde yetişmiştir. Kurmak istediği devletin özünü hanefi hukukuna dayalı bir sistem oluşturacaktı. Hanefi hukukunun bazı katı kurallarını aştığı kuşkusuz. Ama, özünde böyle bir hukuka dayandığı da bir gerçek. Zaman zaman çok katı hanefi hukukçulara rastlanılmıştır. Örneğin, Molla Lütfi adlı çok dürüst ve değerli bir hukukçu, Hatipzade'nin fetvasıyla katledilmiştir. Fahrettin Acemî, hurufilerin yakılması gerektiğini fetva etmiştir. Fatih zamanında, Şeyh Bedrettin'in zındık olduğuna ve yapıtlarının okutulmamasına fetva verilmiştir. Bütün bu bağnaz hanefi hukuk bilginlerine karşın, Bedrettin'in çok ileri bir hukukçu olduğu anlaşılıyor. Hareketine «adalet» kavramının egemen olduğu, hareket süresince topraktan söz ettiği ve kollektif bir üretime eğilimli olduğu belli olmakla birlikte, açık seçik bir düzen önerisi yok.

Osmanlı tarihçilerinin Bedrettin hakkında yazdıklarını incelersek, daha duru bir kanıya varmamız olanağı doğar.

İbn Arabşah, Ukudü'n Nasîha'da, kendisiyle 819'da buluştuğunu yazıyor. Şeyh hakkındaki kanısı şöyledir: Vüs'at-i ilmiyyesini derya gibi payansız buldum. Hususiyle, füru'-ı fıkhiyyede... Ünlü hukukçu Hidâye'ye bin doksan sorusu olduğunu da İbn Arabşah bildiriyor. Hanefi hukukçuların en büyüğü olduğu söylenen Hidâye'ye bin doksan sorusu olması, hukuk düzeninde, büyük bir reforma gereksinme duyduğunu göstermektedir. İbn Arabşah, Mısır dönüşü, Şeyh'in çevresine fukahâ ve fukarayı topladığını yazıyor. Sufî tabiatlı olduğunu da ekliyor. Demekki, Şeyh, yoksuldan yana bir tutum içindedir. Özgür düşünceden yana olduğu da anlaşılıyor. İbn Arabşah, Şeyh'in sonunu da şöyle anlatıyor: **Başına avam-ı nâstan birçok kimse topladı, padişah olmak hevesine düştü. Çelebi Mehmet aleyhine huruç eyledi, İsfendiyar'a geldi.b Oradan**

Edirne'ye geçti. Halk kendisinden yana oldu. Bilumum halkın kendisiyle birleşmesine ramak kalmış idi. Bundan dolayı, Sultan Mehmet'in bizzat hareketi icap etti. Sultan Mehmet bunu sıkıştırıp mağlup etti. Kendisini derdest ile kendi hakkında kendisinden istiftâ etti. Bâgî olmasıyla, mali masun olmak üzere kanı mübah olduğu hakkında fetva verdi. Kendi fetvasıyla, kendisi 820 şuhûrunda uryân olarak asıldı. (41) İbn Arabşâh, Bedrettin'le çağdaştır. Onunla görüşmüştür. Nerede, ne zaman görüştüğünü belirtecek değin doğru yazmaktadır. Öyleyse, olayın ilk habercisinin verdiği bilgiler de doğru olmalıdır. Anlatımın doğruluğunu gölgeleyecek bir üslup da görülmüyor. İbn Arabşah'ın anlatısına göre, Şeyh, «bâgî» yani serkeş, asi olduğu için asılmıştır. Dinsel bir suçlama görülmüyor. Siyasal iktidara yönelik bir hareketi yönetmiştir. Halkın tümünün de kendisinden yana olduğu, ancak, gerekli zamanı bulamadığı anlaşılıyor. Demek, Şeyh'in hareketin zamansız başladığına dair sözler söylediği bir gerçektir. Yalnız, İbn Arabşah'ın Börklüce Mustafa'dan ve Torlak Kemal'den söz etmemesi çok gariptir. İbn Arabşah'ın verdiği bilgiye dayanarak idam işinin 1417'de olduğu söylenebilir. Abdülbaki Gölpınarlı, idam tarihinin 1417 ya da 1420'de olduğunu belirtiyor. Bu tarihlerden birisi kabul edilebilir. Önemli olan, Şeyh'in niçin asıldığıdır. Onun çıplak olarak asılması da çok önemli görünmüyor bize. Çünkü, o dönemlerde çıplak asılmak yoldamı bulunmaktadır: «Işk dârına dost zülfü asmıştı beni uryan», Yunus Emre.

Bizans tarihçisi Dukas'ın verdiği bilgi de Bedrettin olayını aydınlatmak bakımından önemlidir. Dukas, o zamanlarda, Karaburun dolaylarında, basit bir Türk köylüsünün ortaya çıktığını ve köylülere, «söylevler verdiğini, öğütlerde bulunduğunu, özellikle, hayvanların, arazinin tümünün kamunun malı olduğunu belirttiğini» yazıyor. Dukas, üstüne basa basa ortak mal'dan, yani kamu mülkiyetinden söz ediyor. Şeyh Bedrettin olayının can damarı da burada atıyor. Hıristiyanlarla, iyi

ilişkiler içinde bulunduğunu, Sakız adasının rahipleriyle çok iyi ilişkiler kurduğunu da ekliyor. Çelebi Mehmet'in Saruhan valisi Sisman, altı bin kişilik bir kuvvetle, Börklüce'ye karşı harekete geçmiş, ama başarı kazanamamış. Dukas, Börklüce'den hayırla söz etmiyor. Ona göre, Börklüce Mustafa, peygamberin adını taşıyan bir yalancıdır. (42) Köylülerin Börklüce Mustafa'ya Dede Sultan dediklerini de, Dukas tarihinden öğreniyoruz.Keşiş Turlot'un da bunu uyduğunu, sonunda Beyazid Paşa'nın büyük bir kuvvetle, köylülerin üzerine geldiğini ve onları yendiğini, tutsaklarını Ayasluğ'a getirdiğini, Börklüce Mustafa'ya çok işkence yaptıklarını, ama onu düşüncesinden caydıramadıklarını bizzat gözlemlediğini, Turlot'un ve tüm dervişlerin Börklüce'nin ölümüne inanmadıklarını dinlediğini yazıyor. Saruhan ve çevresinin iyice tarandığını, Börklüce yanlısı dervişlerin işkencelerle öldürüldüğünü anlatıyor. Dukas, olayların içinde yaşadığını, Giritli keşişe sorular sorduğunu bildiriyor. Ama, Börklüce olayıyla Bedrettin arasında bir bağlantı bulunduğuna dair bir işarette bulunmuyor. Dukas'tan öğrendiğimiz, Börklüce hareketinin «Toplumsal içerikli» bir ihtilal hareketi olduğudur. Toplumsal savaşımlar içinde yer alabilecek nitelikte bir hareket olduğunu ve Türk köylüsünün devrimci özünü içinde taşıdığını gösterir.

Osmanlı tarihçeleri içinde, Şeyh Bedrettin olayına en çok eğilen ve onu kıyasıya suçlayan tarihçi Âşıkpaşazade'dir. Kendi dedesi de bir başkaldırıcı olan Âşıkpaşazade, Sultan Mehmet'in Şeyh Bedrettin'i bin akçe aylıkla İznik'e ikamete memur ettiğini,sonra da Şeyh'in Börklüce Mustafa olayıyla ilgili olarak İsfendiyar'a kaçtığını ve sonra da Rumeli'ne geçtiğini anlatır. Böylece, ilk kez, Börklüce'yle Bedrettin arasında bağlantı kurulur. Âşıkpaşazade, bu ilişkinin belgelerini göstermez. Olayların tanığı gibi anlatır. Sultan Mehmet'in vakanüvisti'dir zaten. Mustafa'nın kendisini peyagamber ilan ettiğini, Sultan Mehmet oğlu Murad Han ile Beyazid Paşa'nın ortak yönettikleri orduyla ortadan kaldırıldığını, o ilin tüm gözden geçirildiğini, Mani-

sa'da Torlak Hû Kemal'e dönüldüğünü ve onun da yok edildiğini söylüyor. Bedrettin'in Ağaçdenizi'nde büyük bir güç bulduğunu, padişahın Bedrettin üstüne bizzat gittiğini belirttiğine göre, savaşın gerçekten «azim» olduğunu anlamak kolay olur. Ama Âşıkpaşazade'ye göre, Bedrettin, savaşmamıştır. Adamları, durumu iyi görmeyince, kendisini yakalayıp Serez'e getirmişler. İranlı bilgin Mevlâna Haydar'ın «malı haram, kanı helâl» fetvasıyla asıldığı da kaydedilmiştir. Şükrullah Bin Şihabettin de Karaburun olayından söz ediyor. Olayın 1412 Eylülünde geçtiğini yazıyor. Börkülce'yi «ibahacı» (dinsiz) bir kişi olarak tanıtıyor Nuşirevan'ın çağında, Horasan'da başkaldıran zındıklar gibi, Börklüce'nin de çevresine bir sürü zındığı topladığını ve Muhammet tarafının kazandığını bildiriyor. Bunların «Yoktur tapacak, Çalap'tır ancak» dediklerini, ama »Muhammet Tanrı elçisidir» demediklerini belirtiyor. Böylelikle, olayın dinsel nitelikte bir olay olduğunu vurgulamış oluyor. Şimdiye değin, hiçbir tarihçinin değinmediği ve imlemediği bu niteliği benimsemek olanaksız görünüyor bize. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Âşıkpaşazade'nin Börklüce ve Bedrettin olayının bağlantılı bir olay olduğu üzerinde söyledikleri bile, bize yabancı kalmaktadır. Çünkü Dukas ve Bedrettin'le ve Börklüce'yle bizzat görüşen İbn Arabşah, bu iki olaydan söz etmiyorlar.

Yazarı bilinmeyen Tevârih-i Âl-i Osman'ın verdiği bilgiler, Âşıkpaşazade'yi kaynak alıyor. Ama Mustafa Akdağ'ı haklı çıkaran çok önemli bir bilgiyi veriyor. Mustafa Akdağ, Bedrettin olayının bir devlet adamının hareketi olduğunu söylüyor. Bu yazarı bilinmeyen tarih, Bedrettin'in Kadıasker bulunduğu sıralarda, birçok kimseye «mansıb» verdiğini, onların da harekette kendisinin yanında yer aldıklarını bildirirken pek haksız sayılmaz. Bedrettin'in devlet gücünden yararlandığı bir gerçek gibi görünüyor. (43) Uruç Bey, Bedrettin olayından, «garip bir kıssa» olarak söz ediyor: Börklüce Mustafa, Şeyh'in kethudası imiş. Peygamberliğini ilan etmiş. Anlaşılan, Şükrullah bin

Şahabettin'in etkisinde kalıyor. **«Şeyh, Mustafa'nın hareketlerini işitince sevindi. Şeytan, gönlüne kuruntu düşürdü. Zevk-u sefa etmek isterdi. Şeyh Bedrettin'i bu yüzden Samsun'a dek sürmüşler. İsfendiyar'a geçmiş. Kazasker iken tımar verdiği erler ve tavacılar hep yanında toplandılar. Zağra'da yakalandı, Serez'de Sultan Mehmet'e teslim edildi.»** diyor. Tarihinin de 18 Şubat 1417 olduğu kaydediliyor. Bu bilgilerin tutarsız oldukları, hiçbir dayanağı bulunmadıkları apaçık. Bedrettin'in zevk-u sefaya düşkün olduğunu ve bu yüzden sürüldüğünü gösteren başka hiçbir kayıt yoktur. Bu yüzden, Uruç Bey tarihine güvenmek olanaksız görünüyor.

Nazım Hikmet'in dayandığı kaynaklardan birisi olan Neşrî Tarihi, Kitab-ı Cihan-nümâ, 1957'de Faik Raşit Unat ve Mehmet Köymen tarafından yayınlandı. Bedrettin'le ilgili bölümü, gerçekten önemli. Karaburun'da «mübalağa cenk ettikleri» burada yazılıdır. Börklüce Mustafa'nın hareketi başlatmasından sonra, Bedrettin'in önce İsfendiyar'a, sonra Ağaçdenizi'ne gidip makam tuttuğu, burada da yineleniyor. Hû Kemal adlı bir torlak'ın da kendisi gibi torlaklarla illerde fesat yarattıkları söyleniyor Neşrî Tarihi'nde. Bedrettin'in padişahlığını ilan ettiğini, Börklüce olayı ile Bedrettin'in olayının, hatta Torlak Hû Kemal olayının ortak, bağlantılı hareketler olduklarını yazıyor. Belli bir kaynak göstermiyor. O zamanki tarihlerin ortak yanları bu. Bundan sonra verdiği bilgiler, hep birbirlerine benzer. Bize göre, Bedrettin olayı ile, Börklüce olayının önceden planlanmış bir harekâtın ürünü olduğunu, tüm tarihçiler, Âşık paşazade'den çıkarıyorlar.

İdrîs-i Bitlisi'nin Heşt Behişt'i, daha çok yoruma dayanıyor. Belli kaynakları yineledikten sonra, devlet tarihçisi sıfatıyla, olayın kahramanlarını karalama yoluna sapıyor. Bedrettin olayı, Heşt Behişt'in yirmi altıncı destan'ıdır. «Sımaven Kaadıy denilmekle meşhur Kaadı Bedrûddin Mahmud'un şeyhlik ve irşad-ı halk tarıkıyla teshir-i bilad daiyesiyle hurucu ve etrafına halkı davet zımnında müridanını ve hususiyle Mustafa'yı

Aydın iline irsali ve kaadı müşarünileyhin Rumeli'nde de zuhuru ve miyan-ı İbadde zındıka ve ilhad ızharı beyanıdadır.» diye başlayan bu bölüm, olaya, yine bir dinsizler ayaklanması olarak bakıyor. İdris-i Bitlisi de bir kanıt gösteremiyor. Ama, çekinmeden yoruma girebiliyor. Ruh yapısı bozuk kimseleri kandıran Şeyh'in bilimsel yeteneğini ve zekâsını övmekten başka çare bulamayan devlet tarihçisi, onun hanefi hukukunda eşsiz bir bilgin olduğunu da söylüyor. Ama, böyle bir hukuk adamının başkaldırısının gerçek nedenlerini aramıyor. Musa Çelebi'nin sadaret makamına atadığı Şeyh'i, Çelebi Mehmet'in İznik'e sürdüğünü yazıyor, ama nedenini belirtmiyor. İdris-i Bitlisî, devlet tarihçiliğine karşın, Bedrettin'in yaratılışının doğruluğa ve araştırıcılığa yatkın olduğunu vurgulamaktan kendisini alamıyor. Zamanının çoğu bölümünü ibadete ve zikre ayırdığını da bildiriyor. Keşif ve kerametiyle ünlü olduğunu da yazıyor. Ama, «Yetişkinlerin yoluyla kemale ermediği için bencilleşmiş.» Bu bencilliği yüzünden de milleti bilim dışı çabalara yöneltmiş. Cahillerin nefisleri habis olurmuş. Mustafa bir »dâi» imiş. Yani bir çağrıcı. Bedrettin adına bir çağrıcı. İdris-i Bitlisi, gerçekten tümüyle devlet tarihçiliğini temsil ettiğini göstenen resmi görüşü yansıtmakta ustadır. Bedrettin halktan hayvan gibi yaşamak isteyen birçoğuna «lezzet-i hayvaniyye ve gayri meşru» hareketler için ruhsat vermiş. Bu yüzden, bunlarla başa çıkılamıyor. Beyazid Paşa'nın önerisiyle ajan kullanılmış. Bu yolla yenilgiye uğratılmışlar. İdris-i Bitlisi'nin verdiği bir bilgi, özellikle önemlidir. Tüm Bedrettin yanlıları, elde ettikleri mülkten kovulmuşlardır. Bu bilgi, hareketin yönünü belirtmesi bakımından önemlidir.

Resmi görüşün Bedrettin'i mahkûm etmesine karşın, halk Bedrettin'i kendisine mal etmiştir. Bizce, Bedrettin olayı, gerçek bir halk hareketi olarak görülmelidir. Çünkü, halk, kendisine mal ettiği kimseleri, kültürüne alır. Veled İzbudak'ın Türk Dil Kurumu yayınları arasında yayımladığı Atalarsözü adlı kitabın 302. atalarsözü, şudur: «Ben de haliimce Bedrettinim.» (44). Va-

hit Lütfü Salcı, Gizli Türk Dinî Oyunları adlı kitabında, Bedrettinî kabilelerinden ve bu kabilelerin alevilere özgü sema oyunları oynadıklarından söz ediyor. (45) Yine Vahit Lütfi Salcı'nın Türk Amacı dergisinde yayımladığı Trakya'da Türk Kabileleri adlı makalesinde, l. Amuca Kabilesi anlatılıyor. Yazar, bu incelemesinde, kabilede hâlâ Bedrettinciler olduğunu, bir ara Tevfik Bey Baba adında bir tarihçi ve şair kişinin bunları yollarından caydırdığını belirtiyor. Abdülbaki Gölpınarlı da Bedrettincilerden söz eder. (46) Bu gerçekler, Bedrettin'in halka mal olduğunu, bütün kınamalara, baskılara, yasaklamalara karşın, Bedrettin'in halk içinde yaşadığını gösteriyor. Bir halk hareketini yaratmasaydı, Bedrettin'in bu denli etkin biçimde varlığını sürdürmesi beklenemezdi. Kanımızca, bundan daha güçlü bir kanıt olamaz.

Şakayik-i Nûmaniye yazarı Taşköprülü Zade Ahmet Efendi, Şeyh'in yetişmesi hakkında bilgi veriyor. Taşköprülü Zade'nin anlattığına göre, Bedrettin, okuma yazmayı, annesinden öğrenmiş. Demek, ailesi köklü bir kültüre sahiptir. O dönemde, okuryazar bir kadının varlığı, çok az görülen bir durumdur. Kuran'ı, bu arada ezberlemiştir. Mevlâna Şahidî'den yüksek matematik dersleri almıştır. Mevlâna Yusuf'tan da dilbilgisi dersleri. Babasının amcası oğlu Mevlâna Müeyyed Bin Abdülmümin ile Mısır'a gidiyor. Seyyid Şerif Cürcanî ile birlikte Mubarekşah Mantıkî'den ders alıyorlar. Mekke'ye gidip Şeyh Zil'le çalışıyor. Mısır'a dönerek Seyyid Şerif'le sürdürüyor çalışmalarını. Şeyh Ekmel Medreselerinde araştırmalar yapıyor. Sultan Berkok'a ders veriyor. Seyyit Hüseyin Ahlati'ye intisap ederek ondan tasavvuf öğreniyor. Tebriz'e gidiyor. Söylentiye göre, Timur'la da tanışıyor. Sakız ahalisi, Bedrettin'e duyduğu saygıdan dolayı müslüman olmuştur. Bu, bir söylentidir. Ama, halk içinde söyleniyor. Bu açıdan çok değerlidir. Özdeş kaynaklar, Ahlati'nin ölümünden sonra, Bedrettin'in müderrisliğe getirildiğini yazarlar. Sakız adasının Rum hakiminin ona hayran olduğunu özellikle belirtiyor. Sakız hakimi, Bedrettin'e olan

hayranlığından dolayı, islâm dinine girmiştir. Bu söylentiler, Bedrettin'in Tanrı buyruğuna sonuna değin bağlı olduğunu gösterir kanıtlardır. Letaifü'l İşârat, Teshil adlı yapıtları, özellikle övülüyor. Teshil, kendi yapıtının eleştirisidir. Tüm Osmanlı edebiyatında, böyle bir davranışa rastlanabileceğini sanmıyorum. Maksud, Bedrettin'in dilbilgisi konusunda, tümce yapısı hakkında yazdığı yapıtıdır. Türk Dil Kurumu'nun dikkatine sunmakta yarar görüyoruz. Ukudü'l Kulûb ve çevirisini sunduğumuz Vâridât, tasavvuf konulu yapıtlarıdır.

Şeyh Bedrettin üzerine düşüncelerin v e yorumların Tanzimat'tan sonra sürüp gitmesi, onun etkinliğinin ve düşüncesinn çağları aşan nitelikte olduğunun en büyük kanıtıdır. Özellikle, özel mülkiyetin kutsallığından yana olanlar, Bedrettin üzerine yeni kurgulara girmişlerdir. Namık Kemal gibi, halktan yana olduğu söylenen bir özgürlük ve vatan şairinin Şeyh Bedrettin'in karşısına, tüm özgürlükleri yok sayan bir anlayışla çıkması, doğrusu düşünülecek bir durumdur. Edebiyat tarihçilerinin Namık Kemal'i yeniden gözden geçirmeleri gerekiyor. Burjuva demokrasisi için, onca savaşan Namık Kemal, Şeyh'in siyasal iktidarı değiştirmeye yönelik hareketini, kıyasıya eleştiriyor (47). Namık Kemal'e göre, hükümet biçimleri için birçok hak biçimleri vardır. Ortada bir hükümet başkanı varsa, yeni bir hükümet kurmaya kalkmak, isyan etmektir, buna da kimsenin hakkı yoktur. İsyan ettiği için, onun bilimsel erdemine bile inanmak zordur. Hükümet boş ise, hak isteminde bulunulabilir, ama hükümet varken böyle istemde bulunmak, bilimsel erdemden yoksunluk oluyor. Namık Kemal, Bedrettin hakkındaki düşüncelerini sergilerken, gerçek bir bağnaz olduğunu da kanıtlıyor. Bedrettin'in siyasal iktidarı eline geçirmesi durumunda bile, yasallık kazanamayacağını, çünkü, taşıdığı düşünceler bakımından, yasal olma olanağı taşımadığını söylüyor. Bedrettin'in siyasal iktidar olmak için gösterdiği dayanaklar, siyasal yararlar bakımından lanetlenmiş kurallardır. Bir kez, tüm din ayrılıklarını ortadan kaldırmak ve

tüm dinleri birleştirmek isteyen Şeyh Bedrettin, İslâm dinindeki gelişmeyi durduracaktır. Tüm dinleri birleştirmek ve onlara hoşgörüyle bakmak, İslâm'ın özüne aykırıdır. Salt bu yüzden onun bilimsel gücüne inanmak olanaksızdır. Kaldı ki, bilimsel gücü ve yeteneği, onu kurtaramaz. Bu, olsa olsa, insan doğasının bir sonucudur. Bedrettin gibi, olgun bir kişiyi bile yoldan çıkarmıştır.

Solakzade Tarihi de Namık Kemal gibi değerlendiriyor Bedrettin'i. Siyasal iktidara yönelik bu hareketi, haksız buluyor.

Ahmet Mithat Efendi, kendi boyunu aşan nitelemelerle Bedrettin'e çullanıyor?. Bunca zeki ve güçlü olan, bilimdeki yeteneği saptanmış bir adamı, Musa Çelebi olayından sonra, İznik'e ikamete memur etmenin yanlışlığına dokunduktan sonra, Şeyh'i hilekârlıkla suçluyor. Kendisine çok bağlı olarak yetiştirdiği Börklüce Mustafa Ağa, yalnız, Bedrettin'i müslüman sayarmış. İznik'te, bir yandan efendisiyle birlikte, onun yapıtlarıyla uğraşırken diğer yandan da devletin haliyle uğraşırmış. Özellikle, İslâmın bozulmasına çalışırmış. Çünkü, müslümanlıkta çaba gösterseymiş, bunca fenalıklara karşı çıkarmış. İşte, tüm bunlardan dolayı, Ahmet Mithat Efendi, Şeyh Bedrettin'e ve Börklüce Mustafa'ya yükleniyor. Böylece, Tazminat Efendilerinin dünya görüşleri de aydınlanıyor. Halktan yana değil de, devletten yanadırlar. Siyasal iktidarın el değiştirmesini, halk lehine düşünmüyorlar. Onlara göre, levanten gruplarının dayandığı sermaye adına bir el değiştirmenin söz konusu olduğu açığa çıkıyor. Ahmet Mithat Efendi, Mufassal'ında daha fazla bilgi vermiyor. (48)

İlginç yorumları, Kafkasyalı Mizancı Murat Bey yapıyor (49). Mizancı, bir noktada, fütursuz Ahmet Mithat Efendi gibi davranmaz.Bedrettin'in İslâm'a aykırı düşünceler yaydığı hakkındaki yaygın kanıya katılmaz. Bu düşünceleri belki de, bozulan İslâm dinini yeniden düzeltici ve kaynağına yöneltici bulur. Ama, Börklüce Mustafa ile Torlak Kemal hakkında özdeş sözleri söylemekten kaçınır. Bunlar Şeyh'in yüce düşüncelerini

yanlış yansıtarak batıniliğe yönelmişlerdir. Şeyh'in düşüncelerinin yanlış yansıtılmasında, bu iki müridin önemli rolleri olmuştur. Mizancı Murat Bey, Osmanlı devrim tarihinin de bunlar olduklarını kaydeder. Osmanlı devrim savaşımcılarının defterinin başına, «Bedrettin Simavî, Dede Sultan (Börklüce Mustafa), Kemal Hob din (Hû Torlak Kemal) yazılmalıdırlar» der. Mizancı, çok akıllı bir yorumcu olarak, Bedrettin olayını şöyle anlatıyor: «Bedrettin'in kendisi ortaya çıkmamıştır. Mustafa'yı ve Kemal'i Anadolu'ya gönderdi, onlara görev yaptırttı. Börklüce Mustafa'yla Torlak Kemal'in asıl görevleri Bedrettin felsefesini yaymaktı.» Herhangi bir belgeye dayanmadan, bu iki Bedrettin müridinin şunları yaydıklarını yazıyor: **«Allah dünyayı yaratmış, insanlara sunmuştur. Tarım ürünleri ve servet, kamunun ortak hakkıdır. İnsanlar eşittirler. Birinin sonsuz servet biriktirmesine karşın, öbürlerinin ekmekten bile yoksun kalmaları, Tanrısal adalete aykırıdır. Tanrısal amaç, böyle bir haksızlığı kabul etmez. Nikâhlı kadınlardan başka her şey, insanların ortak kullanacakları biçimde yaratılmıştır. Tanrı'nın yasaları, insanların akılları ölçüsünde anlaşılır. Bir bölüm insanların inançları, bir bölümün inançlarına aykırı düşüyor diye, egemen olanların, öbürlerine baskı yapmaları Tanrısal yasaya aykırıdır. Herkes Tanrı kuludur. Aralarında var olması gereken, eşitlik ve kardeşliktir. Meslek ve inanç özgürce seçilir.»**

Mizancı Murat Bey'e göre, Hıristiyanlık bir yana, İslâm topluluğu arasında da eşitlik yoktu. Her şeyden önce, rütbeler eşit olarak olarak dağıtılmıyordu. Devlet soyluları ve derebeyleri, tüm devlet olanaklarını aralarında bölüşmüşlerdi. Bu yüzden, Bedrettin'in düşünceleri, çok çabuk yayıldı ve halk arasında değer buldu. Timar sahiplerinin köy çocuklarını eğitimden yoksun bıraktıkları bir dönemde, bu düşüncelerin halk içinde değer bulmaması olanaksızdır. Bu inançlar, Bursa, Konya, Aydın illerini taşarak, Girit'e ve Sakız'a değin yayıldı. Mizancı'nın verdiği bir bilgi, kaynağı belli olmamakla birlikte, çok

ilginçtir: Bedrettin tayfasının camilere, kiliselere ve sinagoglara saldırmadıklarını, hatta hiç karışmadıklarını, ama tekkelerle manastırlara aman vermediklerini yazıyor. Bu bilginin kaynağını bilmiyoruz. Ama, böyle bir durum varsa, Bedrettin tayfasının böyle davranışları olmuşsa, onların batıniliğe karşı olduklarını söylemek gerekir. Kaynağında da, kamu mülkiyetini öneren insanların batınilikle bir ilgileri de olamaz.

Şeyh Bedrettin olayının toplumcu özüne özgü kayıtlar, Dukas tarihi ile Murat Bey'in tarihindedir. Anlaşılan, Dukas'ın verdiği bilgiler. Murat Bey'in dünya görüşüne daha uygun düşmüştür.Murat Bey, Ahrar Fırkası'na bağlı bir üyedir. Bu yüzden, Bedrettincileri, şeriatçı gibi düşünmüştür. Kendi inançlarına uygun bir yorumdur. Doğrusu, insanlar arasındaki eşitlikle şeriatı, nasıl bir araya getirdiğini anlamak zordur. Ama, Mizancı Murat Bey'in anlattığı da bunlardır. Birçok kayıtlar, Börklüce'nin Bedrettin'in kethudası olduğunu yazıyor ama, Torlak Kemal'in Bedrettin'in öğrencisi olduğunu gösteren hiçbir belgeden söz edemeyiz. Bu bakımdan, Börklüce ve Torlak Kemal olaylarının Şeyh'in buyruğuyla çıkarıldığı belli olmuyor. Rady Fish'in yazdığına göre, Nazım Hikmet, köylülerin ölülerinin başlarının kaçırılması sahnesini, Hıristiyan ressamların «çarmıhtan indirilme» tablolarından çıkarmış (50).

Cumhuriyet döneminde, Şeyh Bedrettin üzerine, daha sağlıklı araştırmalar yapılmıştır. Doğrusunu söylemek gerekirse, Nazım Hikmet'in yarattığı destan, bu araştırmaların yaygınlaşmasına yolaçmıştır. Özellikle toplumcu düşünüşlerin ve sosyalist dünya görüşünün özgürce tartışılması, Bedrettin'in önemini artırmıştır. Nazım, Şeyh'in eylemini sanat dünyasına yansıtmasaydı, araştırmalar, bu denli disiplinli olamazdı gibimize geliyor. Sanat, büyük işlevini yapmıştır böylece. Orhan Asena, Bedrettin'in yaşamını oyunlaştırırken, Erol Toy da romanlaştırmıştır. (51).

Dr. Halil İnalcık'ın P. Wittek'ten yaptığı çeviri ve bu çeviriye yaptığı katkıları çok önemli görünüyor bize. 1943'te çıkan Tarih

Belleten'inde yayınlanan makalesinin önemi, Bedrettin hareketinin toplumsal içeriğine özgü birçok bilgi vermiş olmasıdır. (52) Wittek'e göre, Musa ihtilalcidir. Aristokratlara karşı bir kini vardır. Bedrettin, Musa'nın en yakın arkadaşı olarak onu yönlendirmiştir. Musa'daki bu duyguları,tümüyle Bedrettin yaratmıştır. Bedrettin hareketi, müslüman ve hıristiyan tüm küçük köylülerin hareketidir. Musa da, bu yolda savaşmıştır. Babasının tutsaklığına tanık olan tek oğlu olduğu için, tahta en çok kendisini layık görüyordu. Bedrettin de, bu hakka inanmıştır. Musa Çelebi, 1412'deki İnciyiz savaşını kazanmasına karşın, Mehmet Çelebi'nin Bizans'la, Sırp kralıyla, batı sınırındaki gazilerle anlaşması karşısında yenilgiden kurtulamadı. 1413'te, son savaşını verdi.

Cumhuriyet döneminin en ünlü edebiyat eleştirmeni Nurullah Ataç, birçok gereksiz konu üzerinde önemle dururken Bedrettin üzerine düşünmemiştir. Yalnız Nazım Hikmet'in Destan'ı üzerine eleştiri yapmıştır. Kitabı okurken kahramanların kişilikleri hakkında bir şey öğrenemediğimizi, şairin betimleme ve anlatım gücüne ilgi duyduğumuzu yazıyor Ataç. Destan'ı biraz da eksis buluyor. Ona göre, destan'a bir bölüm eklenmeli ve bu bölüm birinci bölümü oluşturmalıdır. Necdet Kurdakul da, Ataç'ın düşüncelerni paylaşıyor ve bu yüzden, Nazım'ın şiirinin Şerafettin Yaltkaya'nın yumruğu altında inlediğini söylüyor.

Orhan Asena, kendisinden önce yapılmış yorumlara saygılı olarak yeni sayılabilecek yargılara varıyor. (53). Orhan Asena, Şeyh Bedrettin'de bir sanatçı sezgisi görüyor. Yaratıcı gücüne eylem gücü de ekleyen Bedrettin, salt bir ozan ve mistik olarak kalamazdı. Çünkü, eylem adamı, yazmaktan çok yapmak üzerine bir yaşam kurmuştur. Orhan Asena'nın kanısına göre, Bedrettin, herkesin ortak sofradan yiyeceği bir dünya düşlemiştir. Böyle bir dünyada, yârin yanağından başka her şey ortak olacaktır. Kardeşçesine bölüşen bir dünya. Biz, şu kardeşçesine dünyanın da simgesel bir dünya olduğunu söylemek

gereğini duyuyoruz. Şöyle ki, özel mülkiyet ilişkilerinin egemen olduğu birdüzende, kardeşlik, kardeşçe yaşamak, çok simgeseldir. Özel mülkiyet ilişkilerinin egemen olduğu bir düzende, kardeşlerin ortak oldukları tek şey anakarnıdır. O ortaklık da, istenmeden edinilmiş bir ortaklıktır. Hiç kimse, böyle bir ortaklığı isteyerek seçmemiştir. Özel mülkiyetin varlığı, bu gerçekliğin geliştirdiği üretim ilişkileri, kardeşçe yaşamayı da ortadan kaldırmıştır. İkiz doğanlar bile çatışırlar. Orhan Asena, Bedrettin'in önerdiği yeni düzenin bir öğretinin katılığı içinde ele alınmadığını, esnek bir düzen olduğunu, insan sevgisine dayandığını söylüyor. Bize kalırsa, öğretiye dayanmayan bir düzenin katılığı bir yana, varlığı bile düşünülemez. Her düzen, bir öğretiye dayanmıştır. Bedrettin'i değerlendirmek için söylenmiş sözler gibi geldi bize. Yani, Bedrettin, toplumdaki tüzesizliği görmüş, ama bu düzensizliğin nedenlerini anlayamamıştır. Salt bir insan sevgisiyle, bir eyleme girişmiştir. Onu Thomas Moore'la karşılaştırıyor, Thomas Moore'un ütopyacı olduğunu, buna karşın Bedrettin'in eylemci olduğunu, inandığı düşünceler uğruna savaşarak öldüğünü belirtiyor. Bedrettin'i daha üstün bulduktan sonra, onun bir materyalist olmadığını, tüm öğretisini Tanrı öğretisi üzerine kuran birinin materyalistliğinden söz edilemeyeceğini ekliyor. Orhan Asena'nın vardığı sonuç budur. Kaynağında doğru bir sonuçtur. Ama, salt bir sanatçı gibi yaklaşmıştır Bedrettin olayına. Doğru sonuca varırken, Bedrettin'in eyleminin hangi düzen için yapıldığının belgelerini araştırmıyor. Marks'ın öğretisiyle çürütüyor onun materyalistliğini. **«Bu durum böyleyken, Bedrettin'i, Lenin'in şeyhi, Stalin'in ağababası saymak ciddiyetten uzak yargılar»** dır. Çünkü, bilimsel sosyalizm, buharın ve makinenin icadıyla gelişen kapitalizmin bir antitezi olarak çıkmıştır ortaya.

Öyle sanıyoruz ki, Orhan Asena, «buhar gücünün kullanılmasıyla ya da onun sanayide kullanılmaya başlamasıyla» demek istiyor. Bedrettin'in dayandığı tek temel, Tanrı temelidir. Ancak, bu Tanrı anlayışının çağını aşan bir Tanrı anlayışı ol-

duğunu söyleyebiliriz. Bize göre, Bedrettin'in Tanrı anlayışı, çağını aşan bir anlayıştır, ama Bedrettin'e özgü bir anlayış değildir. En azından, Bedrettin tarafından ileri sürülmüş bir Tanrı kavramı değildir. Feodal toplumun getirdiği bir anlayıştır ve yüzyıllardan beri var olmuştur. Örneğin, Yunus Emre'nin Tanrı anlayışı, çok daha billurlaşmıştır. Çok daha açık ve seçiktir. Bize göre, Bedrettin'in önemi, bir halk hareketinin önüne geçmiş olmasıdır. Daha doğrusu, siyasal amaçlı bir hareketi, halk hareketi haline dönüştürmüş olmasıdır. Böyle bir harekete önder olmasında, elbette ki, taşıdığı ileri düşüncelerin ve dünya görüşünün etkisi vardır. Ama, bizzat bu düşüncelerin kuramcısı değildir. Tarihimizde görülen en önemli halk hareketi olduğu ve düzen değiştirmeyi yeylediği, kollektif toplum düzenine yönelik bir düzeni amaçladığı sanılarak toplumcu sanatçıların coşku kaynağı olmuştur. Bir de, hiç kuşkusuz, köylünün özünde ilerici bir karakter taşıdığını kanıtlıyor. Tarihsel bir değeri var yani.

Abdülbâki Gölpınarlı, Bedrettin üzerine, onun yapıtlarından hareket ederek yorum yaptığı için, daha ussal sonuçlara varıyor. Bedrettin, çağının düşüncesine egemen olan çelişkilerin tümünü taşır (54). Bedrettin'in ermişlikler göstermesine ve ısrarla Tanrı'yla bir olmaktan söz etmesine, Tanrıyla konuşmasına akıl erdiremez. **Dünyayı ve ahireti bir gören, nisbi ve görece sayan, cesetlerin dirilemeyeceğini savunan meleklerin, cinlerin ve şeytanın bir gücü anlattıklarını söyleyen, bunların böyle olduklarını ayetlerle ve hadislerle kanıtlamaya kalkan, cin görmenin hayal görmek anlamına geldiğini belirten, düşün (rüyanın) düşüncenin bir yansısı olduğunu bildiren Bedrettin'in birsamlı özlemlere önem vermesini bir türlü anlamak olanağı yoktur.** Abdülbaki Gölpınarlı, bu düşüncelerinde haklıdır. Bunca olumlu sözlere dayanan Bedrettin'in Tanrı'yla konuştuğunu söylemesi, insanı şaşırtan bir durumdur. Gölpınarlı'nın deyimiyle, inançlarında bocalayan bir insan, ancak böyle çelişkili bir görüntü verebilir.

Abdülbâki Gölpınarlı, ondaki çelişkiyi sezdiriyor bize. Bedrettin, çağının İslâm dünyasında, bilimsel bir kafaya erişmiştir. Ama, buna karşın, eğitiminin bir sonucu olarak kendisini mânâ evreninden kurtaramamıştır. Yani, Kuran'nın gizli ve açık anlamlarına dalmıştır. Tüm söylediklerini, Kuran'a dayandırmaya özen göstermiştir. Daha doğrusu, başka bir düşünme yöntemi yoktur. Ortaçağ'ın düşünme yöntemi, ona da yansımıştır. Ne ki, eşsiz zekâsıyla bir şeyleri aşmak gerektiğini anlamıştır. Hukuk alanında, bunu başarmıştır. Daha ileri gittiğini sanmıyoruz. Abdülbâki Gölpınarlı'nın dediği gibi, tasavvuf tutkusundan kendisini kurtaramamış, ama bir Mevlâna gibi, aşk yoluyla, Tanrı'ya varmayı başaramamıştır. Çünkü o, bir bilim adamıdır. Gerçi, menzile, aşk yoluyla varılacağını söyler ama, us yolundan ayrılamaz. Onun tasavvufu, bir filozofun, bir düşünürün tasavvufudur. Seçtiği tasavvuf sahipleri de bu tavrını belirler. O, İbni Arabî'ye önem verir. Mevlâna'dan hiç söz etmez. Abdülbâki Gölpınarlı, Şeyh Bedrettin'de, o dönemin her bilgini gibi, tasavvuf eğilimleri ve batınî eğilimler görüyor. Ama, özünde, onu batınî sayamıyor. Çünkü, Şeyh'in, bir konu üzerine tartışıldığında ilk kanıtı Kuran oluyor. Yani, Kuran'a bağlıdır. Gerçi, Bedrettin, Kuran'ın iç anlamına saygılı görünüyor, ama onun dış anlamının da ihmal edilemeyeceğini ısrarla belirtiyor. Bu durumda, Bedrettin'i batınî saymanın olanağı yoktur. Abdülbâki Gölpınarlı'yı haklı buluyoruz. O, bir batınî değildir.

Bizanslı tarihçi Dukas'a dayanak ona iftira atanlar olmuştur. Bedrettin müritlerinin kadınları da ortak saydıklarını belirten Dukas'a dayanarak yürürlükteki düzenlere sarılanlar, Bedrettin'i karalayıp durmuşlardır. Karalamacılar, onun ana bacı dümdüz bir inancı sahip olduğunu ve böyle bir düzeni sağlamak için, başkaldırdığını yaymışlardır. Aleviler (Kızılbaşlar) için yapılan karalamalar, Bedrettin için de yapılmıştır. Yani, düzene karşı çıkanı, her dönemin egemenleri, karalamakta bu türlü yola başvurmuşlardır. Oysa, Abdülbaki

Gölpınarlı'nın dediği gibi, Bedrettin, tam anlamıyla ehli sünnet'e bağlıdır.

Cumhuriyet döneminin en önemli edebiyat tarihçisi M. Fuat Köprülü, Bedrettin'i bir batınî saymakta ve onun giriştiği eylemi, Baba İshak eylemiyle bağlantılı göstermektedir. (55). Köprülü'ye göre, henüz pek belirsiz biçimde incelenen, kaynakları bilinmeyen Babaî isyanlarına, ehl-i sünnet'e karşı olan rafızî ve itizal (56) hareketlerine, sonradan Bedrettin olayı da katılmıştır. Hatta kızılbaşlık ve Bektaşilik gibi kolların oluşumunu, bu Babaîler olayı hazırlamıştır. Fuat Köprülü'nün Kızılbaşlık'ı ve Bektaşilik'i kınayan bir üslup kullandığını da söylemeden geçemeyiz. Köprülü, büyük bir türkolog olmasına karşın, her zaman resmi görüşten yana olmuştur. Unutulmamalıdır ki, kapitalist toplumlarda resmi görüş, her zaman halka karşı bir görüştür.

Prof. Ahmet Ateş de, Köprülü okuluna bağlı olarak resmi görüşten hareket eder. Bedrettin'in kıyamet hakkındaki ayetleri saptırdığını söyler (57). Ahmet Ateş, Mevlit incelemesinde, dolaylı olarak Bedrettin olayına da değiniyor. Ahmet Ateş, babaî eylemlerini, göçebe halkın kentli ve ehl-i sünnetten olan halka karşı eylemleri saymaktadır. Profesör Köprülü'ye dayanarak Bedrettin'in bir batınî olarak büyük bir hareketi örgütlediğini sanıyor. Başka kanıt göstermiyor.

Bedrettin eylemini, kentli halka ve ehli sünnete karşı saymak, olayın özüne dokunamamaktır. Siyasal iktidara karşı çıkmak, kentli halka karşı çıkmak anlamına gelmez.Hele, Bedrettin gibi, Kuran'a kesinlikle bağlı, her sorunun çözümünü orada bulmaya çalışan bir kimsenin eylemini, ehl-i sünnete karşı saymak, en azından, olay hakkında hiç düşünmemiş olmak demektir.

Cemil Yener de, Bedrettin'i batınî inançlara yönelik bir kimse olarak düşünüyor. Onun Sünni-Hanefi mezhebinde olduğunu söyleyenlerin, bu kanılarını, Osmanlı kazaskeri olmasına dayanarak ileri sürdüklerini söylüyor. Oysa,

Vâridât'taki düşüncelerinin batınî inançlara uygun olduğu kanısındadır (58). Başlangıçtan beri söylediğimiz bir şey var. Bir halk hareketini yürütmek için, batınî olmak gerekmez. Bu iki olay arasında bağ kurmaya kalkmak, Köprülü'nün savını sürdürmek olur. Doğru tavır, Bedrettin olayının ne olup olmadığını anlamaktır. Babaî eylemlerini de kırsal kesim halklarının kentli halka saldırısı biçiminde çok soyut, tarihe aykırı bir yorumla yorumlamak da bilimsel tarih anlayışına ters düşen bir öznelliktir. Bedrettin hareketi, bir köylü hareketidir. Bu hareket niçin olmuştur? Bu soruyu yanıtlamak gerekir.

Mehmet Zeki, İleri gazetesinin 1088. sayısında, Tarih Sahifeleri sütununda, Bedrettin hakkında bilinen bilgileri yineliyor. Ama, Bedrettin'den yana çıkıp Börklüce ile Torlak Kemal'i suçluyor. Bunların münasebetsiz bir biçimde, kadınları da ortak sayan bir mesleği yaydıklarını ve utanmadan, bu düşüncelerin Şeyh'e özgü düşünceler olduğunu propoganda ettiklerini, oysa Şeyh'in «kâmil» ve «zeki» bir kimse olması nedeniyle, böyle zırvalar yapamayacağını yazıyor. A. Rıfkı da «Şühedâ-yı Hakikat» adını verdiği Bedrettin için, Börklüce'nin yaydığı düşüncelerin sahibi olup olmadığı hakkında bir şey söyleyemeyeceğini bildiriyor. Kamuya tam bir özgürlük sağlamak istediğinin, hukuk yönünden bir eşitlik vadettiğinin, mal ve mülk ortaklığından yana olduğunun, din ve mezhep ayrılıklarının ortadan kaldırılmasına çalıştığının bilindiğini, ama, bunların Börklüce Mustafa tarafından abartıldığını sanıyor (59).

Şeyh Bedrettin üzerine, çok iyi araştırmalar yapmış bulunan Şerafettin Yaltkaya, Şeyh Bedrettin'in kollektif üretimden yana bir düşüncesini belgeleyen hiçbir bilgi veremez. Prof. Şerafettin Yaltkaya, yiyecek, giyecek, hayvan ve toprak gibi şeylerin ortaklığını sağlamak için başkaldırdıklarını, söylenti olarak naklediyor (60). Söylentinin Dukas'a dayandığını biliyoruz. Bu konuda, daha önce bilgi vermiştik.

Dukas'ın verdiği bilginin de belgeleri yoktur. Börklüce'nin

böyle sloganlarla halkı eyleme çağırdığını söylüyor. Biz, bu söylentinin doğru olduğu kanısındayız. Çünkü, Dukas, kendiliğinden böyle bir söylentiyi çıkaramaz. Olayın oluştuğu çağda yaşamıştır. Ancak, o günkü ekonomi politikası incelenerek Dukas'ın doğru olup olamayacağı araştırılabilir.

Timur istilasıyla, yeni kurulmuş bulunan, ancak yüz yıllık bir geçmişi olan Osmanlı devleti, tüm kurumlarını gereğince yerleştiremediği için, büyük bir kargaşa içine düşürmüştür. Gerçi, her imparatorluğun çöküşünden sonra, feodal yapının sonucu, büyük kargaşalar olur. Ama, kurumları sağlamlaştırılmış bir toplumda, sarsıntı, bu boyutlara ulaşmaz. Anadolu'nun bu kargaşadan çok çabuk kurtulması, Bizans'tan ve Selçuklu'dan kalan büyük deneyimdir. Osmanlı, henüz istediği eğitim kurumlarını bile kuramamıştı. 1331'de Orhan Bey'in kurduğu İznik Medresesi, salt dinsel bilimlere dayalı bir eğitimi veriyordu. Bir yandan Kuran'ın salt insanı erekleyen ahret armağanlarına dayalı hükümleri, bir yandan dünya yaşamına ve özellikle devlet yönetimine yönelik ayetleri açılanıyordu bu kurumlarda. Kuran'ın kurduğu devlet, şeriat devletiydi. Şeriat, her zaman siyasal iktidardan yana olmuştur. «Ülul emr»e saygı göstermek zorunluğu, saltık bir yönetime en elverişli kuramdır. Sokrat'ın baldıran zehrini içerken yürüttüğü usavurmadan alınmış olan bu insanlığa aykırı devlet anlayışı, İznik Medreselerinin başlıca kaygısı olmuştur. «Muti insan» yetiştirmek, belki her yönetimin istemidir. Ama, medreselerin eğitim yoldamları değin (kilise eğitimini de ayırmıyorum) insanı yozlaştıran hiçbir eğitim kurumu olmamıştır tarihte. Düşünelim ki, bu İznik Medresesi'nde, Fatih dönemine değin, felsefe, edebiyat ve en önemlisi matematik okutulmamıştır. İnsan düşüncesini özgürleştiren her türlü etkinlikten sıkı bir biçimde kaçıldığı anlaşılıyor. Yalnız, resmi görüşü canlı tutan ehl-i sünnet'in dünya görüşü veriliyor, ehl-i sünnet'e özgü hukuk kuralları anlatılıyor. Biraz olsun ilerici içtihatlara yönelen hukukçuları yok etmişlerdir. Bedrettin, bu hukukçuların başında gelmektedir.

Bedrettin, herhalde, biraz ileri bir hukuk istediği ve bu ileri hukuk ile, yeni düzenlemeler yapmak için başkaldırmıştır. Bulgular onu gösteriyor. İleri hukuk fetvalarına hoşgörüsüzlük tüm Osmanlı saltanatı boyunca sürmüştür. Fatih döneminin ünlü hukukçusu Molla Lütfi, derslerinde, dinin bir vicdan işi olduğunu belirttiği için, bugünkü SultanAhmet alanında idam edilmiştir. Adnan Adıvar (61) bu olayı, «Sokrat hailesi» olarak niteliyor. Adnan Adıvar, 16. yüzyılda düşün özgürlüğüne saygısızlıktan dolayı, üç bilginin idam edildiğini yazıyor.

Bedrettin, düşüncelerini eyleme geçirmiş ilk ve son Osmanlıdır bildiğimiz değin. Ne ki, bu düşüncelerinin toplumun sosyo-ekonomik yapısıyla ilgili olup olmadıklarını gösteren belgeler yok. Bedrettin'in birçok yapıtlarına, yıllarca ambargo konmuştur. Bu konuda, elimizde belgeler bulunuyor. Osmanlı eğitimi, yukarda da söylediğimiz gibi, düşün özgürlüğüne izin vermiyor. Osmanlı, resmi görüşün dışındaki düşünceye idam cezası veriyor.

Kentlilere bu eğitim verilirken, kırsal kesimde, devlet eliyle hiç eğitim yapılmıyordu. Bildiğimiz değiniyle, kırsal alanda örgün eğitim kurumları yoktur. Ama, bu, kuramsal eğitim yoktur anlamına gelmemelidir. Tekkeler, kırsal alanın kuramsal eğitim merkezleridir. Kırsal alanda yürütülen bu eğitim, devleti hiçbir zaman rahatsız etmemiştir. Çünkü, bu eğitim kurumlarında, keramete dayanan, keramet sahibine sonuna dek bağlı bir eğitim yapılıyordu. Tasavvuf yoluyla, ahrete yönelik insan yetiştiriliyordu. Tanrı'ya mutlak teslimiyet, bir açıdan onun yeryüzündeki temsilcisine de teslimiyet anlamına gelir, Tekke şeyhleri, bu hizmetleri yerine getirebilmek için, özdeksel bir güce sahip olmak zorundaydılar. Tekkenin geçinebilmesi, tekkeye gelen insanın gereksinimlerinin karşılanabilmesi için, tekkenin ekonomik güce kavuşturulması istenmiştir. Bu güçten yoksun kalan tekkeler, birer eylem grupları halinde dönüşmüşlerdir. Tekkelerin bu eylemlerini durdurabilmek için, toprağın sahibi, tekkelere geniş topraklar vakfetmişlerdir. Tek-

keler, vakıflar yoluyla, özel mülkiyet sahibi olmuşlar ve kırsal alanda, Sultan adına işletilen toprağa da, mütevekkil toprak işçisi sağlamışlardır. Tekkeler, küçümsenemeyecek ölçüde, iktidarın ortaklarıdırlar. Tekkeler, siyasal iktidarla yaptığı bu bağlaşıma, halkın gücünü de katarak alabildiğine zenginlemişlerdir. Şeyh Bedrettin'i, herhangi bir batıni tekke şeyhi gibi düşünmek, büyük bir yanlış olur. Şeyh Bedrettin, herhangi bir tarikat sahibi olsaydı, o da düzenin çarklarına kapılır, istediği olanakları elde ederdi. Bedrettin böyle yapmamış, halkı eyleme geçirterek haksızlığın düzeltilmesini sağlamaya çalışmıştır.

Yukarıda da söylediğimiz gibi, Bedrettin'in yeni bir öğretisi yoktur. Ama, Bedrettin, siyasal iktidarı rahatsız eden bir etkinlik kazanmıştır.

Belki de Bedrettin'in derslerinde, kendine özgü bir yeni öğretinin izleri bulunuyordu. Öğrencileri, bu öğretiyi yaymış olabilirlerdi o zaman. Böyle bir durumu da görmüyoruz. Elimizdeki yapıtları, Bedrettin'in sosyalist eğilimler taşıdığını göstermiyor. Ancak, çağının Osmanlısına göre çok ileri bir hukukçu. Teshil, bunun en güzel örneğidir.

Bedrettin'in Vâridât'ı ehl-i sünnet tayfasını çok rahatsız etmiştir. Bedrettin'in Vâridât'taki kimi düşünceleri, onun kitabının, ölümünden sonra da yasaklanmasını gerektirmiştir.

Halk içinde büyük bir etkinliği olduğu, bu etkinliğin yüzyılarca sürdüğü, buradan anlaşılıyor.

Sofyalı Bâli ve Aziz Mahmut Hüdaî Efendi adlarındaki bilginler, iki yüz yıl sonra, Kanunî'ye sundukları raporda, Bedrettin denen zındıktan söz ederler. Halkın eğlenme hakkına bile engel olmak isteyen bu çağdışı insanlar, halkın eğlenmesinden, Bedrettin'i sorumlu tutmuşlardır. Demek, Bedrettin, öğrencileri üzerine etkili olmuştur. Düşünceleri, kendisinden sonra yaşamıştır. Ünlü Ebu's Suûd Efendi de Bedrettin'i suçlar. Çünkü, Bedrettin adına böyle kitaplar görmemekle birlikte, Bedrettincilerin yüzyıllarca yaşadıklarını ve öğretilerinden dolayı katledildiklerini görüyoruz. Örneğin, bir kimsenin Bedret-

tin tayfasından olduğu ve Bedrettin'i küfürle suçlamadığı sabit olan birisine ne yapmak gerektiği sorulunca, Ebu's Suûd, «İlhâdları zahir olup katlonurlar» diye yanıtlıyor. Yani, küfürleri açığa çıktığından öldürürler. Hâce Çelebi de aynı kanıdadır(62). Pir Sultan Abdal'ın idamına yolaçan olayın da Bedrettincilikle ilgili olduğu anlaşılıyor. Pir Sultan üzerine yaptığımız incelemelerde ve 1974 yılında Barış gazetesinde yayımladığımız yazılarda, bu gerçeği kanıtlamıştık. Başbakanlık Arşiv Genel Müdürlüğü'nde yaptığımız incelemede, belgeyi bizzat görmek olanağını bulduk (63). Cevdet Paşa, Kısas-ı Enbiyâ'da, Şeyh-ül İslâm Arif Hikmet Bey'in Vâridât'ın her bulunduğu yerden alınmasını ve yakılmasını fetva ettiğini yazıyor.

Dememiz o ki, Bedrettin'in yapıtlarından, onun toplumcu bir öğretiye sahip olduğunu gösterir bir belge çıkarmamız olanaksız, ama etkilerinden bunu çıkarabiliriz.

Cumhuriyet döneminin etkin yazarlarından biri olan Hilmi Ziya Ülken, her alanda olduğu gibi, Bedrettin alanında da söz söylemiştir. Özellikle, sağ çevrelerin büyük kuramcısı olarak görünen Hilmi Ziya Ülken, Şeyh Bedrettin'in ne felsefi yapıtı olan Vâridât'ında ne de hukuk üzerinde en büyük yapıtı sayılan Camü'ul Fusûleyn'inde, sosyalistliğini gösteren bir belirti olmadığını yazar (64). Bütün bunlara karşın, Abdülbâki Gölpınarlı, Şeyh'in bir Mehdi gibi beklendiğinden söz ediyor. Mallarda olduğu gibi, kadınlarda da ortaklığı önermesinin bir iftira olduğunu vurguluyor. Bedrettin'in her inanç sahibi gibi, suçlandığını ve iftiraya uğradığını söyleyen Gölpınarlı, Bedrettin'in neden bir Mehdi gibi beklediğini kanıtlayamıyor. Doğrusu, Bedrettin, bir Mehdi gibi beklenmiştir. Ama niçin? Bu soruya verilecek yanıtın gerçek belgesini bulamıyoruz. Elimizdeki tüm belgeler, söylentiye dayanıyor. Bize göre, Dukas'ın yazdıkları, rastgele yazılmış sözler olamaz. Börklüce ve Torlak, mal mülk ortaklığından, yani üretim güçlerinin ortak mülkiyetinden söz ediyorlardı. Börklüce'nin Bedrettin'in

öğrencisi olduğu çok açıktır. Buna göre, Bedrettin, öğrencilerine adaletli bir düzenden söz açıyordu. Bu, bir gerçektir. Ama, bu öğretinin tam bir kollektif üretim öneren bir öğreti olduğunu söylemek zordur.

Daha adaletli bir düzen istediği yadsınamaz. Ama, Kuran'a kesin bağlılığı bilinen Bedrettin'in kuralı çiğneyeceği düşünülemez.

Tüm bunlardan sonra, «İyi ama, Bedrettin, niçin ayaklanmıştı?» diye sorulabilir. Bedrettin, Osmanlı feodal düzeninin bozulduğu bir dönemde, siyasal iktidar savaşımı veren Musa Çelebi'nin sorumlu ve yetkili bir devlet adamıydı.

Yapısal olarak, feodal toplumun ekonomisi bir dağınıklık gösterir. Ekonomik dağınıklık, politik dağınıklığı getirecektir. Feodal ekonominin kökeni üzerinde oluşan üstyapı kurumlarının en başında devlet gelecektir. Feodal toplumlarda, birçok devlet biçimleri görülmüştür. Örneğin, Fransa'da erken feodal monarşi görülüyor. Feodal soylular, özellikle, saldırılara açık bir coğrafya alanında, bir büyük bey'in çevresinde bütünleşmeyi çıkarlarına uygun görüyorlar. Türlü mevkiler ve sanlı yetkiler alıyorlar, ama yönetimin tek elde bulunmasından kaygılanmıyorlar. Kendi egemenliklerini pekiştirmenin en güvenceli yolu da budur. Feodal üretim biçiminin kendisini tümüyle kabul ettirmesi sonunda, küçük, özerk ve yarı özerk devletler çıkmıştır ortaya. On beşinci yüzyıl Türkiyesinde, böyle bir oluşumdan söz edilemez. Çünkü, daha yüzyılın ikinci yılında, Anadolu, bir yüz yıl önce uğradığı istilanın özdeşi bir istilaya uğramıştır. Küçük beyler, Osmanlı'nın yerini almak istiyorlardı. Hiç olmazsa, kendilerine uygun bir Osmanlı şehzadesi seçmeye özen gösteriyorlardı. Devletin sahibi belli değildir bu yıllarda. Musa Çelebi, Mehmet Çelebi, Şehzade Mustafa, Düzmece Mustafa, ayrı ayrı savaşırlar devleti ele geçirmek için. Feodal toplumun yapısı gereğince, feodalın gücü, bulunduğu toprağın dışında, oldukça azalır. Bedrettin'in ve müritlerinin merkez dışında eyleme geçmeleri doğaldır. Yıldırım'ın tutsak

olması ve ölmesi sonunda doğan iktidar boşluğundan yararlanmak isteyenler arasında, böyle bir savaşımın verilmesi olağandır. Feodalın soyundan gelenlerin bu savaşımda yandaş bulmaları çok kolaydır. Kendi toprakları içinde sınırsız egemenlik haklarına sahip olanlar, toprakları dışında da güvence arayacaklardır. Bu dönemde, siyasal iktidar boşluğundan yararlanmak isteyen geleneksel Anadolu güçleri yararlanmak istemişlerdir: Karaman Beyleri ve Yıldırım'ın çocukları. Bedrettin, işte bu boşluktan yararlanarak çok bağlı bulunduğu Musa Çelebi'nin yenilgisinden sonra, kuşkusuz Musa Çelebi için bir iktidar savaşımı vermek istemiştir. Geleneksel feodal güçler, kendileri gibi feodal güçlere dayanmışlardır. Şeyh Bedrettin de halka dayanmak zorundaydı. Mehmet Çelebi'nin ve öbür Çelebilerin savaşımlarının kaynağını, merkezi devleti kurmak ve küçük devletleri ortadan kaldırmak oluşturmaktadır. Şu halde, Bedrettin olayı da bu açıdan ele alınmalıdır. Dayanacağı geleneksel feodal bey öldürülünce, halka dayanmıştır. Feodal toplumda, halkı yanına almanın en belirgin yanı da, toprağın sultana özgü olan özel mülkiyetinin ortadan kaldırılacağını bildirmektir. Bu yönden, biz, elde kesin belgeler bulunmamasına karşın, Dukas Tarihinde ileri sürülen söylentilerin doğruluğuna inanıyoruz.

Şeyh Bedrettin'in eylemi kentte koyması beklenemezdi. Kentte, bir ortam aramak bile anlamsızdır. Anadolu'da, Selçukluların sağladığı bir kent birliği vardı. Dinsel kesim, salt İslâm dininin bir gereği olarak zayıf kalmamıştır. Anadolu'da. Ortadoğu feodalları, İslâm dininin engeline karşın,bir dinsel sınıf oluşturmaya çalışmışlardır. Ancak, sonradan, kentteki zanaatkârı, dinsel kesimle, kırdaki dinsel kesimi de toprakla birleştirmiştir. Osmanlı, Ahi örgütüyle akrabalığı, hemen sağlamıştır.Tekkeyle ve zanaatkârla ortaklığı kurduğu için, Bedrettin, kırsal alana yönelmiştir. Kırsal alandaki Tekke egemenliğinden yararlanarak, tarikat sahibi görünmüş olabilir. Bu bir olasılık bile değildir. Bize çok doğal görünüyor. Ne ki, batınî

bir ayaklanmayla karıştırmak, büyük bir yanlıştır kanısındayız. Soylular, kendi egemenliklerini korumak için tefecilerle, tüccarlarla, ahilerle işbirliği yapmışladır. Birinci Moğol istilasında, şahnaların istilacı güçlerle nasıl işbirliği yaptıklarını, Yunus Divanı'nda bile görüyoruz. Mevlâna da, Moğollarla işbirliği yapmakta sakınca görmemiştir. Tüm bunlarla, soyluların, feodal bir toplumda, kentteki tüm sınıflarla bağlaşım sağladıklarını belirtmek istiyorum. Bedrettin'e yalnız kırsal alan kalmıştı. Kırsal kesimin beklentilerine uygun bir eylem koymasından daha doğal bir durum yoktur. Öyleyse, Bedrettin'in eylemi, toprağın sultana özel mülkiyetini ortadan kaldırmayı vadetmiş bir eylemdir.Tarihsel değeri de, Anadolu köylüsünün devrimci bir özü sakladığını gösteren tarihsel bir gerçeklik olmasıdır. Başlarda belirttiğimiz işsizler ordusundan da yararlanmıştır. O işsizler ordusunun yeni bir toprak düzenlemesinden ileri geldiği de biliniyor. Topraksız kalan Aydın köylülerinden oluşmuş bir orduyla harekete geçmek, o günkü Anadolu gerçeğine de çok uygun düşüyor. Deliorman'ın seçilmesi de çok doğaldır. Mehmet Çelebi, henüz Batı Trakya'a egemen değildir. Balkan köylülerinin beklentileri, Ege köylülerinin beklentilerinden daha abarıktır. Hıristiyan ve Musevi unsurlara yakınlık göstermesi de, yeni toprak düzeninden ileri gelmektedir. Osmanlıların gittikleri ülkelerde, kilise emvaline saygı göstermeleri ve onları Defter'i Hakani'ye kilise malı olarak yazmaları, halkla kilise arasındaki çelişkiyi sürdürmek için olmalıdır.

ŞEYH BEDRETTİN'İN YAPITLARI VE VÂRİDÂT

Düşün tarihimizin ulusal övüncü Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedrettin Mahmut'un yapıtları, kendisinden sonra, yüzyıllarca önemli kalabilmişlerdir. Şeyh Bedrettin'in alanı hukuktur. Özellikle, bu alanda yapıtlar vermiştir. Onun için söylenen «Kendi fetvasıyla, kendisini astılar» sözü, onun hukuk alanında, ne denli etkin ve yetkin olduğunu gösterir.

Şeyh'in bilinen yapıtlarını şöyle sıralayabiliriz: Maksûd'a Ukuü'l Cevâhir Şerhi, Letâif-ül İşârât, Camü-ul Fusûleyn, Teshil, Nûrü'l Kulûb Tefsiri ve Vâridât.

Bedrettin'in yapıtlarının tümünden söz eden bir esere rastlanılmamaktadır. Her yazar, bir yapıtından söz ediyor. Anlaşıldığına göre, Bedrettin'in yapıtlarından söz edilmek istenmiyor, ya da gerçekten, eski tarihçilerimiz, olayların akışına, bir insanın yapıtlarından daha çok önem veriyorlar. Osmanlı vakanüvistinin (tarihçi) tavrı budur. Ama, Şeyh'in gereksinme duyulan yapıtları, o günkü koşulların ağırlığına karşın, ortalama elli yılda bir, yeniden yazılmıştır. Elle yazmak kolay değildir kuşkusuz. Buna karşın, Camü-ul Fusûleyn ve Teshil, hukukçuların vazgeçemedikleri yapıtları ve kaynaklar olarak, durmadan yeniden temize çekilmişlerdir. Bugün yeniden değer kazanan Vâridât ise, on yedinci yüzyıla değin yasak edildiği için, gizli kalmıştır. Yukarıda verdiğimiz bilgilerden anlışalacağı gibi, on yedinci yüzyılda bile, Bâli Çelebi gibi bilginler, Vâridât hakkında, günün siyasal iktidarlarına suçlayıcı raporlar vermişlerdir. Öbür yapıtlarının da çağları aşamadığı anlaşılıyor. Teshil, Letaifü'l İşârât'ın ve Camü-ul Fusûleyn'in yorumudur. Özellikle, Camü-ul Fusûleyn, Mecelle'ye değin, Türk medeni hukukunun ana kaynaklarından birisi olmuştur. Letâif-ül İşârât'ın da önemli bir hukuk kitabı olduğunu biliyo-

ruz. Menâkibnâme'nin verdiği (1) bilgiden anlaşıldığına göre, Letâif, Bedrettin'in ikinci yapıtıdır. Bugün elimizde bulunmayan bu yapıtın da önemli bir medeni hukuk kaynağı olduğu anlaşılıyor. Teshil'in önsözünde sık sık sözünü ettiği bu yapıtının nerede olduğu bilinmemektedir.

Bedrettin'in hukuksal ve siyasal görüşleri, Teshil'in önsözünde belirir. Onun dünya görüşünü de, bu yapıtından öğrenmek olanaklıdır. Hukuk görüşünü, özgürlük, bağımsız yargı ve adalet ilkelerine oturtmuş. Özellikle, yargının kullanılışında özgürlüğe büyük önem veriyor. Özgürlükten şunu anlıyor: **Birtakım kadılar, kendilerinden önce gelmiş büyük yorumcuların yorumlarından dışarı çıkmıyorlar. Bu, bir bağımlılıktır. Çağa göre değişmiş olabilir onların yargıları. Şeyh'in bir itirazı daha var, müctehitlere sıkı sıkıya bağlı olanlara: Müctehitlerin zamanında, hadislerin tümü toplanmış değildi. Şeyh, bir hanefi hukukçusu olmasına karşın, «Ebu Hanife ve Sahibeytin» zamanlarında bilgi eksikliği olduğunu anlatır** (2): **Dört mezhebe yol açmış bulunan dört müctehidin okumuşluklarının da kendi çağına göre eksik olduğunu söylüyor. Bilgi, çağdan çağa gelişiyor. Elbetteki daha çok okuyanın daha sağlıklı kararlara varması beklenmelidir** (3). **Yargıçların, eski yorumcuların yorumlarına bağlı kalmalarını yargısal bağımsızlıkla bağdaştıramıyor. Bir yargıç, kendisinin önüne getiren bir davaya, kendi anlayışına göre karar vermeyi düşünmelidir. Yeter ki, bu kararın adalet üzre olduğuna inansın. Şeyh Bedrettin'in bir fetvası var ki, yargıç bağımsızlığına ne denli önem verdiğini gösterir : «Bir yargıcın kararı, Ebu Hanife'nin ve İmameyn'in kararına karşıt olursa, o karar geçerli olur. Yeni bir yorumcuya dayandığı için, bu, böyle olmalıdır. Mademki, kendi seçeneğini,başka seçeneklerden yeğ tutmuştur. Öyleyse kendisinin verilerine göre karar vermelidir."**

Hukukta, salt kendilerinden önce gelmiş yargıçların kanılarına ve yargılarına bağlı kalan yagıçları, tutsak yargıçlar

olarak tanıtıyor. Bunlar, sağır ve dilsiz insanlardır. Bu gibiler, hukukun inceliklerini bilemezler. Bu hukuk inceliklerini, adalet ilkesi olarak belirleyebiliriz.

Şeyh Bedrettin'in yapıtları arasında, onun çağlarda kalmasını sağlayan yapıtı, Vâridât'tır. Vâridât, tasavvuf konusunu içeriyor. Bu yüzden, daha özgür bir yapıt oluyor. Hukukta, yine de geçerli olan yasalara göre yorum yapmak zorunluğu bulunuyor. Oysa, tasavvuf, salt düşüncedir. Evren hakkındaki düşüncesini de burada anlatmak olanağı doğuyor.

Bildiğimize göre Vâridât'ın üç çevirisi var. Bezmî Nusret Kaygusuz çevirisi, Abdülbaki Gölpınarlı çevirisi ve Cemil Yener çevirisi. Her üç çeviri de olgun çeviriler. Ama, yine de bana, daha iyi bir çevirisi yapılabilir gibi geldi. Bu yüzden Vâridât çevirisine giriştim. Halk Türkçesiyle çevirmek gerekti Vâridât'ı. Bunu amaçladım. Her üç çevirmenin çevirilerinden de yararlandım. Kendilerine saygılarımı sunarım.

Şeyh Bedrettin'in ta baştan beri, resmi görüşe ters düştüğü anlaşılıyor. Bu durum anlaşılabilir. Mısır'dan iyi bir ayrılış yapmayan Bedrettin, (4) Osmanlı ülkesinde de, kişiliğiyle koşut bir değer kazanmamıştır. İlk zamanlar, büyük bir hukukçu olduğu için, büyük değer verilen Bedrettin, sonraları, resmi görüşe ters düştüğü için horlanmıştır. Bir kez, eski müctehitlere (yorumculara) göre değil de, kendi anlayışına göre yargı vermiş, sonra, özgür ve bağımsız yargının şiddetli savunuculuğunu yapmıştır. Feodalın en sevmediği şey, bağımsız yargıdır. Bağımsız yargıya değer verdiği gün, astığı astık, kestiği kestik, buyrukçubaşı olmak niteliklerini yitirir. Bu niteliklerini yitiren bir feodal, siyasal iktidarından uzaklaşır. «Berlin'de yargıçlar vardır» sözü, feodallara karşı söylenmiştir. Burjuva, bağımsız ve özgür yargıyı, feodal iktidara karşı, bir silah olarak kullanmıştır. Denebilir ki, burjuva sınıfının siyasal iktidar kavgasında, kuvvetlerin ayrılığı ilkesi, geniş halk kitlelerini arkalarına almalarında en büyük etken olmuştur.

Şeyh'in savunduğu bağımsız ve özgür yargı ilkelerine karşı

çıkılmamış değildir, ama onu, gerçekte dinsel inançları yüzünden kınamışlardır. Rumeli Alevileri arasında Bedrettin Ocağı olduğu (5) biliniyor. Yani, resmi görüşe aykırıdır. Bedrettin Ocağı'nda sema yapılıyordu. Bedrettin, Vâridât'ta da, semaya izin veriyor. İşte bu düşüncesi, yüzyıllarca onun okunmasını engelliyor. Sema'ya izin vererek insanı Hak'tan uzaklaştırdığı savlanıyor. Sofyalı Bali, Kanuni'ye rapor veriyor (6). Aziz Hüdaî Efendi de Birinci Ahmet'e verdiği raporda, Bedrettincilerin «kızılbaşla bir olduklarını» belirtiyor. Gerekçe, olarak da sema yaptıklarını gösteriyor (7). Oysa, Mevlâna ve Hacı Betaş da semaya izin vermişlerdir. Bugün de televizyonlarda, Mevlâna günleri yapılıyor ve semaları, bir kültür yüceliği olarak gösteriliyor. Çünkü, Mevlâna ve Hacı Bektaşı Veli, resmi görüşe karşı çıkmamışlardır. Özellikle, Bektaşiler, tekkeye sunulan vakıflarla, kırsal alanı, devlet adına denetim altına almışlardır.

Ünlü Şeyhülislam Ebusûûd Efendi de, Bedrettinciler için fetva çıkarmıştır. Şeyh Bedrettin'i sevenlerin, kadınları ve oğlanları bir araya toplayarak içip eğlendiklerini, Şeyh'in mezarını Kâbe'yle eş tuttuklarını bildirerek bilimi yadsıdıklarından yakınıyor. Bunların yakınındaki sünniler, etkilendikleri için, ilhadları sabit olup asılmaları, katilleri gerekir (8). Aynı kaynakta, bunların tekfir edilmemelerinin de küfrü gerektirdiği anlatılmaktadır. Bektaşilerin içkiye düşkünlükleri ve içkinin erdemi üzerine büyük bir fıkra kültürü yarattıkları, tüm Anadolu halkınca bilinmektedir. Ama, Bektaşiler için, böyle bir fetvaya rastlanmaz. Bedrettin'in etkinliğinin halk üzerinde olumlu bir iz bırakması, iktidarı korkutuyor, Başbakanlık Arşiv Genel Müdürlüğü'nde, 80 sayılı Mühimme'nin 29. sayfasında Sivas'a gönderilen bir ferman var. Pir Sultan'ın asılması olayıyla ilgili bu fermanda Bedrettin ehlinin fitne çıkardığından söz edilmektedir. Pir Sultan'ın da Bedrettincilikten yargılandığını biliyoruz. Resmi görüşe karşı olanlara takınılan tavır, insanlıkla bağdaşamayacak boyutlara

varmıştır. Örneğin, Fahrettin Acemî, hurifilerin yakılmasına dair fetva vermiş, fetvanın içeriğinin uygulanması sırasında, Edirne'de hürifilerin yakılma olayında bizzat bulunmuş ve «sevaptır diye, ateşi körüklemiştir.» (9). Bedrettin ile Bedrettincilerin resmi görüşe karşı çıktıklarını gösteren belirtiler çoktur. İbn Hacer'den naklen şunları öğreniyoruz: **Bilgide Munla Fenârî'ye eş sayılan Bedrettin Mahmut, Rumeli'nde yaydığı ve öğrettiği özel düşüncelerinden dolayı, İznik Kalesi'ne hapsedilmiştir** (10).

Yaydığı ve öğrettiği özel düşüncelerin Teshil'in önsözünde yazdıklarından daha ileri olduğunu gösteren imlere rastlanamamaktadır. Bedrettin'de gelişmiş bir hukuk mantığı vardır. Teshil'in önsözünde, özellikle bir hukuk mantığından ve hukuk felsefesinden söz etmektedir. Gelişmiş ve uyanık bir hukukçunun bunlara uyması gerektiğine inanmaktadır. Kapalı hukuktan kurtulmak ve çağının hukukçularını kapalı hukuktan kurtarmak için yaptığı savaşım, resmi görüşe uymamaktadır. Çünkü, kapalı hukukun katılığına karşı gelindiği zaman, bir derece olsun, özgürlük doğuyor. Yargıcın kanısına önem verilince, siyasal iktidarın sarsılması olasılığı belirir. Mizancı Murat Bey, ilk yenilik girişiminin Bedrettin olayıyla başladığını ve onun asılmasıyla da ilk girişimin ezildiğini yazıyor. Bedrettin'in şu sözlerine dayanıyor: **«Allah insanları hür olmak, kardeş olmak, birbirlerini kucaklamak ve sevmek üzere yaratmıştır.»** (11). Sonunda da coşkuya kapılarak **«Yaşasın eşitlik, yaşasın kardeşlik, var olsun özgürlük»** diye bağırıyor. Bedrettin'in bu gibi sözlerine rastlanmıyor ama, hukukta bağımsızlığa, yansızlığa ve adalet inandığına ve bu yönde yazılar yazdığına bakılırsa, asıl savaşımının böyle bir toplum yaratmak için olduğu anlaşılır. Halk içerisinde, bunca tutulmasının nedeni de budur. Başka türlü bir yorum köksüz kalır.

Şeyh, gerçekten yetişkin bir kişidir. Türk düşünce tarihinin büyük dehasıdır. Menâkıb'ın «Şeyh'in kitâb te'lif itmeğe izin aldığın beyanıdır» (12) diye başlayan bölümünde, 25

yaşındayken yazdığı kitapların sayısının 48 olduğu yazılır. Menâkıb, Şeyh'in Tanrı'nın cezbesine kapıldığını ve Tanrıya kavuştuğunu yazıyor (13). Şeyh Bedrettin'in cezbeye erdiğini bildiren bu bölümde, onun şafîî olduğunu gösteren bir beyit de bulunuyor.

Cezbe takındığı gice erdin
Kalbe düşdi Şafîî'nin türbesi

Hanefi mezhebine o denli değer vermediği, ancak Hanefi hukukuna bağlı olduğu anlaşılıyor. Buradan, İslâm devletlerinin geçerli hukuk kurallarının Hanefi mezhebi tarafından belirlendiği anlaşılıyor. Hangi mezhepten olunursa olunsun, devletin resmi görüşünün sünni-hanefi inancına göre biçimlendiği besbellidir.

Anda Hanefi kişiler girdiler
Didi key dinleme mezhebim degül (14)

Resmi görüşün Bedrettincilerden yana olmadıkları, Menâkıb'da birkaç kez yinelenmiştir.

Sevmez idi Munlâ-yi Rum onları
Hak yolunda sanmanız siz bunları (15). Bedrettincilerin batınî olduklarına dair birçok belge gösteriliyor. Köprülü bile, bu kanıyı paylaşıyor. Şerafettin Yaltkaya, ünlü yapıtında, «Lâilâhe illâllah dediklerine, ama Muhammed-ül râsûlullah demediklerine» dair belgeler yayımlanıyor (16). Tahsin Saraç da özdeş düşünceleri bölüşüyor, ama onun bir materyalist olmadığını, ancak kendi döneminin ileri bir insanı olduğunu benimsiyor (17). Gerçekten, Şeyh Bedrettin, kendi döneminin hukukçularından çok farklı bir anlayışa sahiptir. Ona göre, hukuk yasal olmalı, yani padişahların buyrultularından ya da şeyhülislâmların fetvalarından çok farklı bir hukuk anlayışıdır bu. Bİr yasa olacak. Yargıcın kararı, bu yasaya dayanacak. Bu yasanın Hamurabi'den beri var olduğunu biliyoruz, ama bu yasa feodalın buyruğuna ve çıkarına uygun yasadır. O yasa, kaynağında, egemenin dudakları arasından çıkmış olan buyruklardır, Yazılı olmaları, varılan yargının yasallığına değil

de siyasal iktidarın sürekli olmasına yardımcı olur. Bedrettin, yasaların töreye dayandırılmasını isteyerek yeni bir toplumsallık sağlamaya çalışıyor. Kutsal kitapların da töreler toplamı oldukları düşünülürse, yargıyı istenilen bağımsızlığa kavuşturmak olanağı yoktur. Bedrettin'in istediği bağımsızlık, özgürlük ve adalet öğelerinin yargıya egemen olmaları, bu yolla pek sağlanamaz. Ama Bedrettin, bu ilkelerine inanmıştır. Bu ilkelerin geçerli hukukta işleyebilmesi için, üçüncü bir öğe daha ileri sürer: Zorunluk.* Yasalar, zorunluğa göre, yenilenmelidirler. Bu ilke, İslâm dünyası için çok ileri bir anlayıştır. O günkü kilise babaları için bile ileridir. O günkü kilise babaları için bile ileridir. Bu öğeyi, tarihin zoru olarak düşünemeyiz kuşkusuz. Hukuk, kaynağında, devlet tarafından saptanmış normlardır. Her norm, toplumsal bir bağlayıcılık savını taşır. Bu savın belli başlı ilkesi, insanın davranışlarını ve eylemlerini denetim altında tutmaktır. Normlar, bu denetime ve düzenlemelere özgü kurallar, yönergeler ve istemlerdir. Zorunluk kavramında, devletin gücüyle sağlananın ötesine de geçilebilir. Hiç kuşkusuz, hukuksal normlar, siyasal iktidarı elinde bulunduran sınıfın mülkiyet haklarını güvence altına alacaktır.Hangi sınıf iktidardaysa, o sınıf, kendi çıkarlarını koruyan hukuksal normlar saptayacaktır. Bedrettin'in ileri sürdüğü zorunluk, ezilen sınıfın yönergelerini ve istemlerini de kapsayabilir. Toplumsal normlara açık olması bakımından ileridir. Bu ilke, siyasal iktidarın lehine de kullanılabilir, ama ileri bir özü içermektedir. Bedrettin'in zorlayıcılıktan değil de, zorunluluktan söz etmesi önemlidir. Bedrettin'in, bu ilkeleri, çok bağlı bulunduğu Şeyh Muhittin Arabî'den aldığı yadsınamaz. Ama, Arabî, bunları bir hukuk ilkesi olarak değil de, dinsel ve ahlaksal birer ilke olarak söyler, Arabî, İzzettin Keykâvus'a yazdığı mektupta şöyle diyor: «Sen, halk üzerinde Allah'ın nâibi ve arz üzerinde uzanan gölgesisin. Zalimden, mazlumun hakkını al. Allah'ın senin saltanatını genişletmesi ve birçok memleketleri sana râm etmesi,sakın, seni mağrur etmesin. Müslümanların üzerinde

yapacağın en büyük hizmet, İslâm namusunu yükseltmek ve küfre tahakküm eylemektir.» (18). Bu mektupta yazılanların Kelile tarafından Debşelim'e öğütlenen düşüncelere benzediğini söyleyebiliriz. Doğu ekininin ürünüdür. Ama, o günkü düzen için ileri düşüncelerdir. Bedrettin, bu düşünceleri, zorunluk kavramıyla hukuk ilkesi haline getirmiştir. Bedrettin'in hukuk anlayışında, birtakım ileri düşüncelere rastlayabiliyoruz. Ama, unutmamak gerekir ki, geçerli sosyo-ekonomik ilişkiler içerisinde, daha adaletli bir uygulama hukuku istiyor. Çağına göre yeni bir hukuk. Bir de feodala karşı, bireysel egemenliğe karşı bir hukuk. Ama, özel mülkiyet ilişkilerinin kalkmasını öneren, arkadaşça işbirliğine dayanan, dayanışmayı ve eşitlik ilkesini getiren, toplumun ve toplumun içindeki her bireyin mutluluğunu amaçlayan, tüm yurttaşların sorumluluklarını yasallaştıran bir hukuk değildir. Şu halde, ona yakıştırılan materyalist düşünce yersizdir. Ama, sürekli olarak vurguladığımız değeri yadsınamaz. **«O, bir halk hareketinin önderidir. Türk köylüsünün taşıdığı devrimci özü tanıtlamıştır. Tarihsel bir değerdir.»**

Vâridât, onun yapıtları arasında, en önemlisi sayılıyor. Bize göre, en önemli yapıtı değildir. Resmi görüşe aykırı tek yapıtı olduğu için, önem kazanmıştır. Öyle anlaşılıyor ki, halk ayaklanmasına yol açan düşüncelerinin bu yapıtta olduğu ve bu yapıtta yayıldığı kanısına varılmıştır. Fatih ve Kanuni zamanında düzenlenmiş raporlar, ve daha sonraki yüzyıllarda bu yapıt hakkında yapılan izlemeler, yapıtın etkinliğine kanıttır. Şu halde, Vâridât, kendi alanında etkin bir yapıttır.

Niyazîî Mısrî, Vâridât için bir gazel yazar. Vâridât redifli gazel'in son ikiliğinde onu Şeyh Arabî'yle bir gösterir.

Muhyiddin ü Bedrüddin ettiler ihyâ-yi din
Deryâ Niyâzi Füsûs enhârıdır Vâridât

ikiliğiyle son bulan gazel'in özetle, Vâridât'ı usun ve düşün ürettiği düşünceler olarak nitelediğini görüyoruz. Gerçekten de Bedrettin, Şeyh Ekber'e çok saygılıdır ve ona olan saygısını her

vesileyle belli eder. Tasavvufta İmam Gazali'yi olumlu bulmuyor. Gazali'nin yapıtlarını, gerçekle öykünme arasında bir geçit sayıyor.* Bu arada kendi kerametlerini anlatıyor. Sık sık kendinden geçtiğinden söz ediyor. Biz, bu kendinden geçmeleri bir hastalık saymıyoruz. Bir cezbe olduğu kanısında da değiliz. Geleneğe uyuyor. Kendinden geçmeden Tanrı'ya ulaşılamayacağı kanısı vardır tarikat ehlinde. Halk da buna inanır. Bedrettin'in gösterdiği kerametlerden birisi, resullere özgü bir keramettir. Hiçbir velinin ölü dirilttiğini kimse görmemiştir.

Ama, Şeyh Bedrettin, şamdana çarpıp ölen pervaneyi üfleyerek diriltir. İsa'nın ölülerle konuşmasıyla ve Muhammet'in kesilmiş kuzuyu diriltmesiyle eş bir keramettir bu. Bilindiği gibi, resullerin mucizeleriyle, velilerin kerametleri arasında fark vardır. Bedrettin'in Vâridât'ta peygamberler hakkında söyledikleri de önemlidir. Çocuk aldatan veliler gibidirler. Velileri çocuk aldatan insanlar olarak niteleyen Şeyh'in kendisini keramet sahibi olarak göstermesi bir çelişkidir. Tüm Vâridât böyle çelişkilerle doludur. Her ne denli, Vâridât'ın yazılmadığını, konuşmalarından derlendiğini biliyorsak da, belli konularda, ayrı ayrı zamanlarda da olsa, bunca çelişkiye düşmek kolay değildir. Tanrı'ya kavuşma yollarının ademoğullarına kapalı olduğunu, bu yolun ancak peygamberler ve veliler tarafından açılabileceğini söylüyor. Çağlar arasında birtakım ayrımlar vardır. Peygamberlerin çağdan çağa değişmelerinin nedeni budur. Sorun, bir inanç sorunu değildir, bir uğraş sorunudur. İnanan kişi değil, çalışan kişi Tanrı'ya ulaşır (19). Peygamberler, zamanlarında anlaşılamazlar. Bunun birçok nedenleri vardır. Şeyh, bu nedenleri sıralarken, pek de bilim adamı gibi davranmaz. (20) Bir din adamının kanıtsız savlarını sıralar. Kıskançlar bulunur. Çağa ayak uyduramayanlar, yeni peygamberi kıskanırlar. Şeyh'in çelişkili düşüncesi burada da kendisini gösterir. Çağlar ilerledikçe, sevgi azalır, inanç zayıflar. Bu durum, yeni bir peygamberi gerektirir. Gerçeklerin

yavaş anlaşılması da yeni peygamberin anlaşılmasını zorlaştırır. Kaynağında, peygamberlerin ve velilerin kendilerini topluma kabul ettirmek için izledikleri yol da onların anlaşılmalarını güçleştirir. Halkta kendilerinin, Tanrı'nın tüm gücünü kullanabilecekleri biçiminde bir kanı uyandırmışlardır. Bu yüzden, halk, peygamberlerden ve velilerden olmayacak şeyler beklerler. Peygamberlerin ve velilerin yiyip içmelerini kınarlar. (21). Ama, bizzat Bedrettin de dünya nimetlerinin karşısındadır. Dünyadan çok, ahrete yönelik öğütlerde bulunur (22). Halkın gerçekle efsaneyi birlikte düşündüğünü söyleyen Şeyh, bizzat, halka gerçekle efsaneyi birlikte sunar. Peygamberlere yüklenen niteliklerin uydurma olduğunu söyleyen Şeyh, kendisine, ermişlik nitelikleri yükler (23).

Vâridât, Arapça bir sözcüktür. Tanrısal esinler anlamına gelmektedir. Yani, Şeyh, peygamberler için kınadığı birtakım düşünce yöntemlerini benimsiyor. Yazılış yoldamı incelenecek olursa, Vâridât'ın ders notları olduğu kolayca anlaşılır. Bu derslerin bir örgün eğitim kurumunda verilmediği anlaşılıyor. Yani, bir okulda verilen derslerin notları değiller. Çünkü, belli bir müfredatı izlemiyor. Konular da bir düzen içinde anlatılmıyor. Zaman zaman yapılan söyleşiler olduğu belli oluyor. Kendisini seven öğrencileri tarafından alınmış notlar olduğu düşünülebilir. Bu notların Şeyh tarafından gözden geçirilip geçirilmediği de belli değil. Ancak Şeyh'in görmediğini söyleyebiliriz. Çünkü, Teshil'deki üstün mantığı yürüten Şeyh'in böylesine derin çelişkilere düşeceğini düşünemiyoruz.

Menâkıbnâme'de verilen bilgiye göre, Vâridât, Fatih zamanında yazılmış ve Kanunî zamanında değin gizli kalmış, bu dönemde ortaya çıkarılarak okutulmaya başlanmış. Bu bilginin doğru olduğu anlaşılıyor. Çünkü, Vâridât'ın ve Bedrettincilerin aleyhinde fetvaların Kanunî döneminden önce görülmediği açıktır. Ahmet Mithat'a bakılırsa, çok zeki ve hilekâr olan Şeyh, tüm yapıtlarını İznik'te yazmıştır. Oysa, Teshil'in önsözünü okusaydı, birçok yapıtlarını başka başka yerlerde yazdığını an-

lardı. Demem o ki, Ahmet Mithat Efendi ve o dönemin Şeyh'i mahkûm eden tarih yazarları, kesinlikle, Şeyh'in yapıtlarını okumamışlardır. Mizancı Murat Bey de Şeyh'in İznik'te ders verdiğini, Vâridât'ı orada yazdığını anlatıyor. Şerafettin Yaltkaya, Şeyh'in İznik'te bir hapis yaşamı sürdüğünü yazıyor. Doğru olanı da budur. İkamete memur olduğunu Âşıkpaşazade bildiriyor. Öyleyse, İznik'te ders verdiğini benimsemek olanaksızdır.

Bedrettin'in, Vâridât'la, ortak bir din yaratmaya çalıştığının yaygın bir kanı olduğunu daha önce bildirmiştik. Hatta, Namık Kemal'in bu yüzden, Şeyh Bedrettin'e ağır suçlamalar yönelttiğini de söylemiştik. Cevdet Paşa, Kısas-ı Enbiya'da bu durumu açıklıyor. Şeyhülislâm Arif Hikmet Bey, nerede bulunursa, Vâridât'ın toplatılmasını ve yakılmasını emretmiştir.Resmi görüşü savunmayanlar, Vâridât'a bir tefsir gibi bakıyorlar. Menâkıb'den alınan şu beyitler, Şeyh'in mizacına uygun olmamakla birlikte, onu savunanların yasal olmak istemlerini belirler.

Tuna Tuna diyüben girdi yola.
Kasdidüpdi sıla-i rahme gele
Dura ta Sultan gelince tahtına
Suna tefsirin dahı hem ol seve

Bedrettinciler, Vâridât'ı her zaman bir tefsir gibi düşünmüşlerdir. Nur'ul Kulûb'da da şu ikilik bulunuyor.

Tefsirin itmam idüp ol Pîr-i hûb
Virdi dirler nâm ona.

Şeyh Bedrettin'e halk içinde san kazandıran yapıtının Vâridât olduğu kuşkuludur. Çünkü, halk tasavvuf yapıtlarıyla onca uğraşmamıştır. Bizce, Bedrettincilerce önemlidir bu yapıt. Kuran tefsiri sayılması da yanlıştır. Gerçi, sık sık Kuran ayetlerini tanık gösterir ama, tefsir tekniği yoktur Vâridât'ta. Bu amacı da taşımıyor. Halk tefsirden söz eder. Ama, pek ilgilendiği söylenemez. Halkın gözünde, müderrislerden çok, tekke ehli değer kazanmıştır. Hacı Bektaş-ı Veli'nin bir tek Türkçe

satırı yoktur. Ama, onu tüm Anadolu halkı saygıyla anar. Yunus Emre de okunduğundan değil, tekke sahibi olduğundan, ermiş kişiliğinden dolayı benimsenmiştir.

Vâridât, tipik ve klasik bir tasavvuf ders notlarıdır. Hem de düzenli biçimde yazılmamış bir tasavvuf yapıtı. Örneğin, onda bir Füsûs düzeni yoktur. Hata, bir Marifetname bile değildir. Doğuşlar olduğu en doğru nitelemedir. Zaman zaman yapılmış söyleşilerdeki konuşmalardan oluştuğu için, belli bir yolu yordamı da yok. Ama, yine de Tanrı, Tanrı-insan, insan, dünya, dünya-varlık, ruh, ruh-madde, ahiret kavramlarını, bilinen felsefi düzeyde anlatmaktadır.

Tanrı:

Tanrı'yı Tanrı buyruğuyla anlamak taraftarı değildir (24). Tanrı buyruğu da harfle, sözle ve Arapça'yla anlaşılamaz. Tanrı, kendi özünün gereği olan bir varlıktır. Tanrı'nın bu yolda anlatılması, çok eski bir anlayıştır. Ancak, Bedrettin'in ilginç bir düşüncesi önemlidir. Tanrı, yaratma işlevini yerine getirirken ellerini kullanır (25). El'in uygarlık alanındaki önemi belli oluyor. Bu güzel anlatıdan sonra, onun bu sözlerinin bir rastlantı olduğunu, kökeninde doğaüstü ve doğadışı bir güce inandığını, evreni tek başına yöneten bir varlığı tanıtlamaya çalıştığını anlıyoruz. Tanrı, istediğini istediği gibi yürütür yargısına karşı çıkarken özdeksel bir düşünceye yönelir. Özdeğin yatkınlığına göre hareket eden Tanrı, birden, evrendeki oluşumun tümüne katılır. Tanrı'nın nesnelerin niteliklerine aykırı dileğinin olamayacağını söylerken materyalist bir düşünür gibidir. Tanrı, dilediğini yapar, ama olabilecek şeyleri diler (26). Bu, Tanrı'ya belli bir saygı gösterisi olmakla birlikte,özdeğe olan saygıyı da belirler. Ama, insanı, Tanrı'nın bir yansısı saymaktan da kalmaz. Şeyh'in kimi zaman söyledikleri çok ilginçtir. Örneğin, Tanrı'nın bir değişim ve dönüşüm sonucu oluştuğunu söyler. Hem de çelişkilerin dönüşümü üzerinde durur. Hazreti Davut'a söylenen sözün doğru yorumlanmadığını kanıtlar. «Ben bir gizli hazineydim» ayetini yorumlar-

ken «gerçekleşmek, belirmek, görünmek» kavramları üzerinde durur, ama «sevmek ve bilinmek» sözleri üzerinde durmaz (27). Bunları söyleyen Şeyh, biraz aradan sonra, Tanrı'nın saltık istenç olduğundan, kâfirlerin kâfir, zalimlerin zalim olmalarını istediğinden söz eder. Yani görüngülerin ilk nedenlerine evrenbilimsel kanıtlarla bakar. Vücut bütünlüğünün getirdiği bir düşünce yoldanını yürütür kaynağında. Olanaklı olan Hak'tır, Hak da olanaklılıktır. Belirdiği yerin gereğince nitelenir. Tanrı ve kul bir bütündür. Saltık varlık, eylem ve etki yönüyle Tanrı'dır. Olma ve etkilenme yönüyle de kul'dur. Buradan da anlaşılacağı üzere, değiştirme ve dönüştürme gücü Tanrı'ya özgüdür. İnsan etkilenir. Dünyayı değiştirme gücünün insanda olduğuna inanmayan bir düşüncenin materyalist düşünce olduğunu söyleyemeyiz. Tanrı'nın olduğu gibi değil de, belirdiği yerin gereğince göründüğünü söylemek de, o değin ileri bir düşünce değildir. Tanrı'nın zamandan ve mekândan münezzeh olduğu inancının bir ürünüdür, materyalizmle ilişkili değildir. Stoacılar da, Tanrı'nın varlığını tanıtlamak için, teolojik kanıt olarak bunu kullanıyorlardı. Bedrettin'in bu düşüncesi doğadaki tüm varlıkları ve görüngüleri uyumlu bir düzene sokan ilk gücün varlığını benimsemekten başka birşey değildir. Bu açıklama biçimiyle, doğanın düzeninin doğaüstü, ussal bir varlık tarafından sağlandığı da kabul ediliyor. Bu amaçlılığın doğal nedenleri, Darwin tarafından çürütülmüştür. Elbetteki Bedrettin, bunu bilemezdi. Ama, ona söylemediği şeyleri yüklemek yanlış oluyor. Bedrettin'in Aristo'yu, Platon'u ve Stoacıları okumuş olması çok olağandır. Çünkü, o zamanki İslâm dünyası, bu düşünürleri biliyordu. Augustinus'un ontolojik nedeni de bu savlarda görülebilir. Tanrı, eksiksiz bir varlık olarak betimleniyor.

Şeyh, şeyhlerin bilgilerini keramet biçiminde halka iletmesini ayıplıyor, ama, halkı kandırmaya bunca kızan Şeyh'in yaptığı da kerametdir. Tanrı'nın varlığını tanıtlarken teolojik nedenlere yaslanır. Yani tasarlanan şeyle, gerçek olan birbirine

karıştırılmıştır. Şeyh, Tanrı'nın varlığını kanıtlarken bilimsele dayanmaz. Dinsel bilgilere, ruhsal ve töresel kanıtlara dayanır. İspatı gereken savın doğruluğunu ileri süren öncüllerle dayanılıyor. Yani «döner ispat» yolu seçiliyor. Zaman zaman bu yoldanın bırakılması Şeyh'in sezgi gücünün ve dehasının varlığını gösterir. Şeyhlere çatan Bedrettin'in cezbe yoluyla Tanrı'ya kavuşulmasını salık vermesi de ayrı bir çelişkidir (28).

İnsan: İnsan ve saltık varlık ilişkisi,tasavvufun en köklü ilişkisidir. Şeyh Bedrettin'in Tanrı hakkında söyledikleri, yeni düşüncelerin yansısı olarak görünmüyor. Tarikat sahipleri, özellikle, belli bir dereceye gelmiş sufiler, Tanrı'da yok olmak için, belli makamlardan geçerler. Genellikle, gördükleri düşlere ve denetim sırasında kendilerine esinlenen ve doğan duygulara ve anlamlara büyük önem verirler. On dokuzuncu yüzyıldan sonra başlayan siyasal anıları yazma geleneği, kaynağında sufiler tarafından başlatılmış olabilir. Tüm sufiler, Tanrı'yla bir olmak için geçirdikleri çileli yaşamın anılarını yazarlar. Daha doğrusu, bunlar anılar değil de, duyular ve anlamlardı. Bunlara, doğuş, esin anlamına "vâridât", olgular, olaylar anlamına vakıât adını verirlerdi. Muhittin Arabi, birçok vâridât sahibidir. Bedrettin'in Vâridât'ı bir tanedir. Belki başka duyularını ve düşlerini, düşlerinde ve düşünü anında, kendisine doğan anlamları ve Tanrı gizlerini de anlatmıştır. Ama, Bedrettin'in başka bir Vâridât'ından söz edilmemiş, buna karşın, o bir tek Vâridât'ı bile yasaklanmıştır.

Vâridât, İslâm dünya görüşünün ve felsefesinin dışında, yeni bir dünya görüşü ve felsefe sistemi getirmiyor. İslâm dünyasının yüzyıllardır söylediği sözleri söylüyor. Hiç, ama hiçbir yeni düşün üretmiyor. Türk düşün dünyası için de yeni bir dünya görüşü sunmuyor. İslâm düşün dünyasının bağlı bulunduğu Aristo felsefesine bağımlıdır. İslâm felsefesi, Meşşâiyye adıyla, Aristo felsefesini sürdürür. İslâm filozofları da Aristo'nun izleyicilerinden başka kişiler değillerdir. Bilindiği gibi, Aristo'yu İslâm dünyasına, Endülüs'te İbni Rüşd, Orta-

doğu'da İbni Sina tanıtmıştır. Bu iki bilim adamı, Aristo'nun felsefesini, Kuran hükümlerine dayak yapmışlardır. Kelamcı'ların Aristo'yu özümsediklerini söylemek çok zordur. Bunlar, biraz biraz Uzakdoğu'nun mistisizmini biliyorlardı. Yunan dünyasından çok az şeyler almışlardır. Bedrettin'in izlediği düşünür, Muhittin Arabi'dir. İbn Seb tasavvufunu da okuduğu anlaşılıyor. Yalnız, sufi mesleğinin gereği olarak, özdek üzerinde ve felsefenin öbür konuları üzerine değil de, insan ve Tanrı konuları üzerinde yoğunlaşmışlardır. Bu felsefenin yardımıyla, Kuran'daki insan ve Tanrı kavramını çözümlemek istemişlerdir. Velilerin nebilerden daha önemli olduklarını söylemesi, yeni bir düşünce değildir. İslâm dünyasında, bu düşünceyi ilk kez ileri süren düşünür, Hakim Tirmizi'dir. Bu düşünce, felsefeye ve bir ölçüde özgür düşünceye yol açmıştır. Şathiyyat adını verdiğimiz türün ilk örneklerini de bu düşünür vermiştir. Divan edebiyatında gördüğümüz ve Tanrı'ya sataşma gibi bir espri taşıyan şathiyye dediğimiz tür, buradan kaynaklanıyor. Bu ilk sufiler, Tanrı'ya saltık (mutlak) varlık diyorlar. Bu terim, Hakim Tirmizi'nin İbni Sina'dan aldığı bir terimdir. Saltık varlık kendi durumunu korudukça Hakk, durumunu bozup görününce, halk oluyor. Halk ile hakk'ın birliği buradan geliyor. «Ete kemiğe büründüm Yunus diye göründüm» sözünün kaynağı da, bu düşünüştür. Tanrı, türlü derecelerde ve rütbelerde belirmiştir. Özdeksel varlıklar, hakk'ın bir başka belirtisidir. Vücudun olanaklılığı ve gerekliliği yoktur, birdir ve kadim'dir. Yani ilksizdir. En eskidir. Eskiliğinin sınırı bilinemez. Tüm bunlar ve türlü tasavvuf terimleri, kullanıldıkları biçimleriyle, eskiden beri kullanılmış olan terimlerdir.

Bedrettin'in bir hukukçu olması, onun insan hakkında daha olumlu düşünmesine yolaçmıştır. Bu yüzden, kökeninde bir ayrılık olmamakla birlikte, öbür mutasavvıflardan daha anlaşılır bir insanı anlatır. Hukuku ve dini, insana özgürlük getiren bir araç olarak görür. Oysa, İslâm hukukçuları, belki de

insan sevgisi taşımayan, hukuku, salt siyasal iktidarın mülkiyet hakkını korumak için kullandıklarından, insanı hukukun tutsağı yapmışlardır. Şeyh Bedrettin'e göre, her neyi ararsak insanda buluruz. Ama örtülüdür. Örtü kalktıkça, Hakk ehli için, gizli yollar açılır. Yüreğimizde saklı tutulan bir fitilin tutuşmasıyla, ben'de bir nur oluşur. Kalbimiz binlerce ışıktan oluştuğuna göre, nurlanması doğaldır.

İnsan istenç sahibi bir yaratıktır. İstenç, istediğini yapıp istediğini yapmamak değildir. İstenç, Tanrı'yla ilgili bir kavramdır. Yaptıranı bilmek anlamındadır. Bedrettin'in insana özgü tüm yetileri, Tanrı kavramıyla açıkladığını görüyoruz. Ona, materyalistliği yakıştıranların sorunu iyice araştırdıklarını sanmamaktayız. Nazım Hikmet, bir destan konusu yaptığı ve ünlü bir materyalist olarak tanımladığı için,sade okur, işin kaynağına inmeden, Bedrettin'i materyalist kabul etmiştir. İstenç, insanın eylemlerini ve düşüncelerini, bilinçli ve amaçlı bir biçimde, belirli hedeflere ulaşma doğrultusunda yönlendirme yetisidir. Bedrettin, istenci, insanın yapıp yapmadıklarını bilme yeteneği olarak kabul etmeyip Yaptıran'ı bilmek biçiminde tanımlıyor (29). Yani, bilinci ortadan kaldırıyor. Kaldı ki, tarikatlarda, örgüt üyelerinin istençlerinin, ortak bir hedefe yönetildiğini biliyoruz. Bu yüzden, tarikat üyelerinin ortak eylem yapmaları olanaklı bir hale gelmiştir. Toplumun tümünü yönlendiren istenç ise, ancak sınıfsız bir toplumda oluşabilir.

Bilgilerimizin kaynakları bakımından da, Aristo gibi düşünür. Bir akılcı filozofa yakışır sözler ediyor. Bilgi bir esin sorunudur. Öğrenmeden,öğretmeden, kitaplarda okumadan, Tanrı katından bilgi alırız (30). Öğrenmeden ve öğretmeden bilgi elde edilmesi ve bilgi üretilmesi, diyalektik açıdan anlaşılmaz bir durumdur. Öğrenmenin, diyalektik ve tarihsel maddecilik açısından anlaşılabilmesi, tek tek öğrenme süreçlerinin yapısının ve gelişme yasalarının kavranabilmesi, duyumsal ile rasyonel, deneysel ile kuramsal, genel ile tek, öz ile biçim, imge ile nesnel gerçek ilişkilerini içeren karmaşık so-

runlar arasındaki diyalektik ilişkilerin doğru ve köklü biçimde çözümlenmesiyle olanaklıdır. Bedrettin, tek tek buluş yapılamayacağını söylüyor, ve kültürle gelişimi bir bütün olarak ele alıyor (31). Usa güvenmez görünüyor, usun iki yönünü yansıtıyor. Birisi, düşünmek ve gözlem yapmak görevi. İkincisi, keşif yapmak. Bunları söyleyen Bedrettin'i çağının çok ilerisinde,yeni bir dünya yaratmaya çalışan bir düşünür olarak benimsemeye kalktığınız anda, «Keşif, Tanrı tarafından ilham edilir.» diyip, işin içinden çıktığını görürüz (32). Oysa, bir materyalist için us, insanların zihinsel etkinlik yoluyla, dünyayı türlü bağlamlılıkları, çelişkileri, gelişim yasaları içinde, bir bakıma kendi bütünlüğü içinde kavraması ve düşüncede dile getirmesi demek olan bir felsefe kavramıdır. Bedrettin, insanı Tanrı istencine bağlı bir varlık olarak gördüğünden, ona bir materyalist olarak bakılamaz, olsa olsa, idealist bir düşünürdür.

Bedrettin'in dünya ve evren hakkındaki düşünceleriyle, dünya-varlık ilişkileri üzerine olan düşünceleri de bir yenilik taşımaz. İdealist İslâm düşünüşünün bir ürünüdür. Evren ilksizdir. Bu ilksiz evrenin insanla olan ilişkisini tam bir mistik tavrıyla belirlemeye çalışır. Bir «şeyh»e bağlanana göre, dünya insan ilişkisini ele alır. «Salik»e düşen, dünya nimetlerinden uzaklaşmaktır. Dünya yaşamı bir oyalanmadır. Yalandır dünya. Cihat ister Bedrettin. Cihat, dünyaya musallat olan bencillikle savaştır. Ahirete, insanın günlük geçimini sağlamak için yaptığı çalışmanın tam yirmi dokuz mislini harcaması gerekiyor (33). Vâridât'ta bu ve buna benzer düşünüler, tam yirmi kez yinelenir. Vâridât'ı iyi okuyanlar, tektanrıcı bir dünya görüşünün yerine tümtanrıcı bir dinsel anlayışla karşılaşabilirler, ama materyalist bir Tanrı-dünya-insan anlayışıyla karşılaşamazlar. Dünyayla konuşuyor. Dünya, «Beni seveni, Tanrı'dan uzaklaştırırım» diyor (34).

Evreni oluşturan varlık anlayışı da bu tümtanrıcı dünya görüşünden kaynaklanır. Var olan yok olmaz, yok olan var olmaz. Bu cümleleri okuyanlar, onu ünlü Lavasie ile

karşılaştırabilirler. Hatta, Şeyh'in lehine bir durum bile çıkarılabilir. Lavasie'den üç yüz yıl önce, Şeyh'in doğanın diyalektiğine ışık tuttuğunu söyleyebilirler. Oysa, tüm tektanrıcı dinler, Tanrı'nın «ol» dediği şeylerin olduğunu, «yok ol» dediği zaman da yok olacağını, bu işlemin bir kez olduğunu söylerler. Öyle ki, tüm ruhlar bile birarada ve bir defada, «elest»te yaratılmışlardır. Bu, Tanrı'nın yaratma gücünün olmamasından değil, böyle istemesindendir. Tüm varlıklar, birer görüngüden başka birşey değildirler. Tek ve saltık olan varlık Tanrı'dır. Saltık varlık yani Tanrı, iki yönlüdür: a) Eylemli ve etkin olan yönü. b) Sessizlik ve oluş yönü. Hiçbir nesne, hiçbir aşama geçirmemiştir, her şey bizzat odur. Tanrı, aşama geçirmeyeceği için, nesnelerin de aşama geçirmesi olanaksızdır. Kimi de, bunları alt üst edecek derecede diyalektik konuşur. Nesnenin nitelik değiştireceğinden söz ediyor. Hatta, nitel değişmeyle nicel değişme arasındaki bağlantıyı bile sezdirir. Örneğin, buhar ile bulut nitelik bakımından aynı gibi görünür. Oysa ayrımlıdır. Nicel bir ayrım vardır. Bulut nicel değişime uğradığı zaman, nitelik de değiştirerek yağmur olur. Bunları söyleyen büyük düşünür, birden ermişlik gösterisine döner. Gizemlerden söz eder. Kimi de çok soyut benzetmelere yönelir. Doğrudan, nesnel gerçeklikle anlatabileceği olayları ve olguları, çok soyut biçimde anlatır. Örneğin, dünya ve ahiret arasındaki farkı, gençlikle yaşlılık arasındaki farka benzetir (35).

Ruh: Vâridât, bir tasavvuf ehlinin dokunduğu tüm önemli konulara değinir. Bu arada, insanlığın çok önemli konulardan saydığı ve binlerce yıl uğraştığı, ancak materyalist felsefenin açık seçik çözüme kavuşturduğu «ruh» da ele alınır. Bedrettin, çok ileri biçimde anlar ruh'u. Ruh'u cisimden ayıramaz (36). Aletin varlığı, aleti yapana bağlıdır. Ruh da böyle. Bir kez ölümzüdür. Şeyh'in her alandaki çelişkisi, bu konuda da görülür. Yeni oluşumlara inanır. Ama, yeni oluşumları dinlemez. ilk insandan bugüne değin, yeni bir insan oluşmuştur. Dünya geliştikçe, daha yeni bir insan oluşacaktır. Ruhun Tanrı

tarafından insana üflendiği yalandır. Tanrı tarafından bir şey üflenmemiştir (37). Vücutta ruh, kendi bileşiminden dolayı vardır. Organların, kasların, eklemlerin devinimlerini ve eylemlerini yöneten güçtür ruh. Özdeksel evren aracılığıyla kendi biçimini alır. Bunları söyleyen Şeyh'in yine, çok ileri bir yargıya vardığını sandığımız bir sırada, idealist dünya görüşü, kendisini ele verir. Ruh, özdekten önce vardır.

Cin, peri, şeytan: Vâridât'taki konulardan biri de cin, peri, şeytandır. Cini, periyi, şeytanı, sayrılıklı insanların uydurması olarak belirtir (38). Düş üzerindeki düşüncelerini de bu eksen üzerinde oturtur. Çok sağlıklı bir yere kor «düş»ü. Bedrettin'e göre, düş, uykudaki hayaldir. Nesneleri, uyanıkken nasıl düşünüyorsak, uykuda da öyle düşünürüz. Şeyh, bu konularda çelişkili düşünceler söylemez. Şeytan'a gelince, insanın hayvansal tutkusudur. Kaynağında, böyle bir yaratık yoktur (39).

Ahiret: Dinsel düşüncede, en önemli konu ahiret'tir. Şeyh Bedrettin, ahiretin kavranışında ve anlatılışında, ceza ve nimet kavramlarıyla çok somut konuşuyor. Ahiret, düpedüz yadsınıyor. Ahireti, salt ermişler, bilgeler ve resullar anlarlar. Zaten ahiret, bunlar içindir. Ahiret, bilgelerin, ermişlerin, resullerin bir aldatmacasıdır. Bir babanın çocuğu aldatması gibi. **Ahiretin bağışlar bölümü olan cennetle, cezaların verildiği bölümü olan cehennem, bilisizlerin anladığı gibi değillerdir. Soyut melek de olamaz. Melek, özdeksel, varlıkla gerçekleşebilir** (40). Cennette, köşklerden, hurilerden söz ediliyor. Halka açık bilgi verilseydi, dünya önem kazanırdı. Evren, katlardan oluşmuştur. Huri, köşk, kale, güvence sorunudr. Demek, bu kavramlar, insana bir yaşam güvencesi aşılayan terimlerdir. Şahadet getirmek bir örtüdür. Özdeksel evreni, ahiretten ayrı tutmayanlar anlarlar bunları. **Örneğin, Tanrı'da yok olmak kavramını, bilisizler anlayamazlar. Onlara, ancak böyle anlatılabilir. Bu gibi kimseler, Tanrı'da yok olmak kavramını anlayamazlar, bu kavramı ancak bilginler anlarlar.Kaynağında, kirden arınmak anlamına gelir. Yoksa,**

Tanrı'yı bizzat görmek anlamına gelmez. Cennet, yalnız bunları anlatmaz. Her iyi durumu anlatır. Kuran'nın gizli anlamı da cenneti anlatır (41).

Deccal, Dabbetü'l arz ve kıyamet yoktur. Miladi 1397'de kıyametin kopacağına dair söylentiler asılsızdır. Halk arasında, 1300'e kalkmam, 1400'e kalmam gibi bir sözün yaygınlığının Şeyh'in bu sözünden iyice anlaşılması gerekiyor. Alevilerin Mehdi hikâyesi de, bu savla anlaşılır. Binlerce yıl, bu gibi dedikodular yapıldı, ama kıyamet kopmadı. Binlerce yıl geçecek, yine kıyamet kopmayacak. Cesetler de dirilmeyecek (42).

VÂRİDÂT*

BİLGİNLERİN VE BİLGELERİN SULTANI EVLİYALARIN VE HAKİKAT YOLCULARININ KUTBU SİMAVNELİ BEDREDDİN

Dedi ki: Bağışlayan ve yargılayan Tanrı adıyla. Bilesiz ki, ahiret işleri, cahillerin (1) anladığı gibi değildir. Çünkü, o âlem görünen âleme benzemez. Cühela ise, ruhlar alemine giremez. Resuller ve de seçkin ermişler, sözleriyle, bunun böyle olduğunu doğrulamışlardır. Gel gör ki, söylediklerini anlayan zor çıkmıştır. Kuşku duymadan bilesin: Kitaplarda bildirilen ve dillerde dolaşan cennet, huri, köşkler, ağaçlar, yemişler, kevserler, eziyet, ateş ve benzerlerinin (2) anlamları öyle açık seçik anlamlardan değildir. Bunların ancak seçkin ermişlere ayan olan derin anlamları vardır.

İbadetler şunun için konmuştur ki, gönüller geçici şeylerden uzaklaşıp ulu varlığa ve ilki sonu olmayan Rab'ba doğru sürüklensin. Gıllıgışlı bir gönülle, bin yıl namaz kılsan, hiçbir sevap kazanamazsın.

Bu vücut için süreklilik yoktur. Yok olduktan sonra, parçaları birleşip eski halini alamaz. Ölülerin dirilmesinden murat bu değildir. Ey cahil, sen neredesin? Dünya ile uğraşırken Hakk'ı anlamaya elin varmıyor. Kemâlât dahi senin dediğin gibi değildir. Bilsen bile, Hakk'a uzak olduğun için, kemâlâta yönelemiyorsun. Dört kitapta ve resul sözünde anlatılan şeyleri kendine avlak yap ki, gönlün Hak ile buluşsun.

Sen, türlü yemişlerle, birçok şeylerle aldatılan çocuğa benzersin. Çocuğa, dersten ürkmesin diye, hoşa giden benzetmeler yapılır.

Bu dalgın gönülle, Tanrı'nın ve Resul'ün kuldan istediklerini, kitaplardan öğrenebileceğini sanma. Öğrendikçe, Hakk'ı kavramaktan uzaklaşırsın. Tanrı buyruğu, sözle, harfle, Arapça

ile ya da başka dillerle anlaşılmaz. O, kendi özü gereği olan bir varlıktır. Kalem (3) her şeyin aslıdır ve etvarda (4) olup bitecekleri kendi üzerine yazar.

Huri, köşkler, ırmaklar, ağaçlar, yemişler ve cümle benzerleri nimetlerin tümü, düşte gerçekleşir, duyumlarda (hassada) değil. Cin dahi öyledir. Adı da bunu doğrular. Çünkü, duyumlardan gizlenmiştir. Görülmemiştir, duyulmamıştır. Onu gören, dışta gördüğünü sanır. Oysa görmemiştir, yanılmıştır, gördüğü gerçek değildir. Yüce Tanrı sözü: Gaibi (5) Tanrı'dan başka kimse bilmez. Ülema bile, 'ona inandık' der. Elif ile lâm, anlamı genişletmek ve cümle esrarı anlatmak içindir. Gerçekte bilen, kahhar ismi şerifiyle, tekliği kuşku götürmeyen Tanrı'dan başkası değildir.

Tümün değişik biçimleri, yine tümün kendisindedir. Yani, bütün varlıklar, her şeyde vardır. her zerrede. Tohumda, bütün ağacın kendisi, ağacın her yerinde tohum oluşmuyor mu? Çünkü, ağaç, bütünüyle yemişin içindedir. Tohumun içinde bütün ağacın bulunduğu gibi. Ki, bilirsiniz, ağaç bundan türer. Tıpkı bu misal gibi, tüm varlıklar da asıllarında belirirler. Bu asıl, bütünüyle varlıkların her birinde, varlıklar da her zerrede... Bununla, ermişlere her sır ayan olur. Her insanda var olan bütün, gözün perdesinde saklıdır. Kişi, nefsine doğru açılırsa, yani ki, vücut engelini aşarsa, perde yok olur (6).

Altı kandil fitili, içimi aydınlattı. Ya bin çırayla ışıklanmış gönlün nuru nice olur? (7).

Ey salik, umutsuzlanma. Bu geçidi aştıktan sonra, sen de aydınlanırsın.

İnsanlar, tapınıyorlar. Birbirlerine, paralara, altınlara, sana ve yiyeceklerine ve de üne. Sonra da dönüp yüce Tanrı'ya taptıklarını söylüyorlar. «Emaneti, göklere, yere ve dağlara teklif ettik. Üzerlerine almaktan çekindiler. Ürktüler hem de. Emaneti, yalnız insan aldı üzerine. Şüphe yok ki, o, zalim ve cahildi.» (8) Ülema, «emanet»in Tanrı'yı bilmek olduğunu söyler. Ben, «Hakk'ın suretine ima vardır» derim. Çünkü,

Âdem, onun suretinden yaratıldı. Onun sureti, bütünün suretidir, o da başka mahlukta görülmez, yalnız insanda görülür. Öyleyse, «göktekiler» ya da «başkaları» diye bir açıklama batıldır. Göklerin, yerlerin, dağların kendileri kabul etmediler. Rahmet suretini takınmadan önce, insanoğlu, cahil ve zalimdi. Rahman suretiyle, adil ve alim oldu. Seni Hakk'a yetiren her şey melektir, rahmandır. Hak'tan özge bir nesneye sürükleyen de iblistir, şeytandır. (9) Ne ki, seni Tanrı'ya yöneltir, o melektir. Ne ki, seni etinin zevkine iter, o şeytandır. Sen, meleklerle ve şeytanlarla dolusun. Vücudunda hangisi güçlüyse, onun kulusun. Cin, şeytanla melek arasında bir yaratıktır.

Her yağmur damlası, yeryüzüne, her bir toprağa, bir nedenle düşer, her damlayı yağmur meleği yeryüzüne üşürür. Damcının düşme nedenlerinden her biri bir melektir. Her damlaya melek dersen, nedenin tümü hakkında doğru demiş olursun, her damla için «melekler» desen de, bütünün parçalarını belirtmiş olursun. Bu, bir suretin «melek» diye adlandırılmasına engel değildir.

Kötülük, iyilik, acı, tat ve benzerleri tümün Hak olmasına engel olmaz. Bilesin ki, Hak, tümden arınmıştır. Bunlar, onun devirlerinden biridir, iniştir. (10) İnsanın ve yılanın tükürükleri, kendileri için gerekli ve zararsız olup birbirleri için ağudur. Hayat gerçeği ikisinde de vardır, tükürükleri birbirinden ayrıdır ama, ikisi de cansız değildir. Hak ise, bütünün bütünüdür.

Bilesin ki, Rab'bın özünde görünme eğilimi vardır. Bunu da varlıkların küçük parçalarında belirerek tanıtlar. (11) Sevgi ise kendiliğinden bir eğilimdir, yani sevgi, Tanrı'nın görünme meylidir. «Gizli bir hazineydim, bilinmeyi yeğledim, bilineyim diye de cümle mahluku yarattım.« diye, bu meyline işaret buyurur. Bunun, «gerçekleşmek, belirlemek ve görünmek için yaratmak» olduğunu buyurur. Kimi şeyhler de «sevme» ve «bilinme» üzerine kuruntular uydurur. Gözünü aç.

İmam ve hatip gibi, cemaatlerin başlarında bulunanların amacı, Hak olmak gerekir. Böyle değilse, topluluktan uzak dur-

sunlar. Çünkü, ibadetin kökeni, Hakk'ı amaç edinmektir. Hak olmayınca ibadet kalmaz. O cemaat kötü olur, kötüden sakınmak da iyi olur.

Bilesin ki, Tanrı birdir ve ondan başka varlık yoktur. Özlenecek tek varlık da odur. Bunu, «Ya mevcut, ya maksat» sözleri doğrular. Birbirlerine zıt olsalar bile, o, bütün varlıkları kapsar. Her şey,. varlık kavramının içindedir. Zıtlık, Hak'tan uzak olan aşamayla ilgilidir. Aşamada da Hak vardır. Bâtıl (12) dahi var değil midir? Her var olan Hak olduğuna göre Bâtıl da Hak'tır. Bâtıl olması görecedir. Bütün aşamalar, cisimler evreninde toplanmıştır. Cisim ortadan kalkarsa, ne ruhtan ne de ruh gibi olanlardan eser kalır. Mirsad ül İbâd yazarı, «kand» ile «katar» arasında bir örnek gösterdi (13). Cisimleri katar yerine koyarsak, ruhlara da kand demeliyiz. Katar, ak şekerin tortusu olup kapkaradır. Kand ise, ak şekerin ilk ağzıdır. Ak şekerden, sırasıyla, nöbet şekeri (aslı nebat şekeri), kalıp şekeri çıkarılır. Demek, ruhlar, cisimlerden ayrı olmuşlar ve de gerçekleşmişlerdir. İnsan vücudu, belki Hak'tı, belki de ruh'tu. Yani, ruhun cisimden ayrı olduğu doğru değildir. Suretler birikmiş, yoğunlaşmış. Suretler suret olmuş. Suret ortadan kalktıkça vücudu da yoğunluktan kurtulup, Tanrı kalıncaya dek silinecektir. Yani, ortada yalnız Tanrı kalacaktır.

Hak, tapılacak varlıktır. Etkilendiği zaman kul olur. Etkilenmek ne ola dersin? Etkilenen mahlûk, birisi tarafından yaratılır, zorlanır, tutsaktır, kahredilmiştir. Demem o ki, yaratan, zorlayan, tapındıran, kahreden yalnız Hak'tır. Suretler onun oyuncaklarıdır, aletler gibi. Kul, Hakk'ın yalnız kul suretinde bulunabileceğini bilmez, bu yüzden, kendi iradesini Hakk'ın iradesinden başka sanır. Kul'un tüm eylemleri ve de bizzat varlığı Hak'kın kendisidir. Aletin varlığı neye bağlıdır? Aleti yapana. Aletle yapılan bir eser, aletin kendisi tarafından mı yapılmıştır? Hâşâ! Aleti kullanan tarafından yapılmıştır. Eserin alet tarafından yapıldığını sanmak anlayışsızlıktır. Anlayışsızlık dahi çirkinliktir. Hakk'ı tanımak ve kendisinin Hak olduğunu

benimsemek, iradeyi ve eylemi kendine mal etmek, çirkinlikten kurtulmaktır. Sureti özge olanın eylemi de özgedir. Bu aşamada, Hak suretinin kendini bu surette göstermeyi uygun bulduğunu unutmayasın. Bu bapta, ermiş kişi, «Ben yaptım, ben ettim.» diyebilir, ama cahil için, böyle demek caiz değildir.

«İstediğimi yaparım istediğimi yapmam.» demeyi, irade sanırsan, aldanırsın. İradenin anlamı, yaptıranı bilmek'tir. Söyleyene bakma, söyletene bak derler. Doğru söylerler. Her iş, istekle yapılır. İstek dahi, suretlerin ve aşamaların iç ve dış nedenlerle gerekli olmasıdır (14). Nedenler var ise, irade kendisini gösterir. İrade dahi eylemi zorunlu kılar. Bir eylemin sahibi, onu yapmak istemezse, yapmayacağını sanır. Oysa, bu düşüncesinde aldanır. Yapma için böyle olan, «yapmama» için de böyledir. Bu işi yapan, eylemin kendinden çıktığını bilmelidir. Hayvanlardaki karşıt hareketlere irade denilmemelidir. Karganın çöplüğü karıştırması, horozun geceyi öterek yırtması, onlarda, halkın anladığı anlamda bir iradenin olduğunu göstermez. İrade sözünün yanlış anlaşılmasından ileri gelmiştir bu. Bunlarınki sezgidir, yarım akıllılar, bunları anlayamazlar.

Evren, tüm yaratılmışı ve türü ile şeksiz ve şüphesiz ilksizdir.Sonradan var edildiği ya da var olduğu, zamanla değildir. Tanrı'nın zatıyla ilgilidir. Karşıtlıklar Hak'tan doğar. Hak, kendinden olan bu karşıtlıkların bir bölüğünden hoşlanır, bir bölüğünden huylanır. Yaratılmaları, Hakk'ın özünden olduğundan, durdurulamaz. Eylemlerin, koyduğu düzene, kendisine yakınlaşmalarına, olgunluk gösterenlerine razı olur, bunlara uymayanlara razı olmaz. Bu durum, tıpkı,bir işi sakinken yapmayan adamın kızınca yapmasına benzer. İrade, Tanrı'nın yani zat'ın aşamalarının gereği demektir. Zahir ile uğraşanlar bilemezler onu. Onlar, dışa bağlıdırlar.Kötü de çirkin de ulu Tanrı'nın iradesi içindedir, ama zahir ile uğraşanların anladıkları gibi değildir. Hak, zalimlerin anlattığı gibi olamaz, böyle bir irade ile bir düzeyde duramaz. Yücelerden yücedir o.

Tanrı'yı arayan sayrıya, aradığı kemal sağlığa, cahillik ve Hakk'a uzaklık sayrılığa benzer. Sayrı, sayrılığını hekime teslim eder, hekim de onu gereğine göre tedavi eder. Dert sahibi, ilâçların acısına ve sıkıntısına katlanırsa, hekimin sözüne uyarsa, ola ki bir gün iyileşir. Yoksa, sonuna dek iyileşmez. Buyruğa uymak, sağlık istemenin ilk koşuludur. İstemek, sağlığın nedenidir. Sıkıntıya katlanmakla şifa bulamazsın hemen. Belki sağalırsın, belki tepe takla gidersin, yine de iyileşmen için çabalamalısın. Sayrının hekime, «Beni dertten kurtarmazsan, buyruğuna uymam» demesine akıl ermez. Salike düşen, dünya nimetinden uzaklaşmak, ermeyi beklemeden şeyhlerin sözüne uymaktır. «Ermeden, şeyhlerin sözüne uymam.» demek isteksiz olmaktır.

Zamanın elverişli olmasına bakmadan, insan çıkarına uyan işlere emek verir. Bu emekle başarıya ulaşırsa ne âlâ. Alınyazısı karşısına çıkarsa, niye suçlu sayıla... Örnekleyelim. Yüce Tanrı'ya ulaşmanın en kısa yolu, dünya işlerinden el çekmektir. Bu, herkese ayan olduğu halde, yol gösterdiğiniz kimselerin birçoğu, «Ermeden, dünyayı bırakmam.» derler. Bu ise, ipe un sermektir.

Peygamberlerle, çocuklu kimseler, birbirlerine benzerler. Çocukları, sözüm ona iyiye yöneltmek için, aslı olmayan şeylerle korkutup olmayacak şeylerle tamahlandırırlar.Kısası, onları aldatırlar. Çocuklara söylenen bu yalanların peygamber ağzına yakışmaması gerekir. Onların korkutmak ve tamahlandırmak için söyledikleri sözlerin ermişler indinde, bilginlerin anlayacağı hikmetler vardır. Bir adama, «Şunu yaparsan, sana nurdan yapılmış iki kuş vereceğiz.» dense, bu iki kuşla, ancak peygamberlerin anlayabileceği iki bilim sorunu anlatılmış olur. Oysa, yalnız dinleyen için, iki kuş vadi vardır.

Düş de böyledir. Düşte görülenler, düşte göründükleri gibi değildirler. Herkes düş görür. Düşlerimiz, gördüklerimiz biçimde gerçekleşmedikleri için, onları yorumlarız, yani tabir ettiririz.

Peygamberlerin yolları, ademoğullarına kapalıdır. Ermişlerden başkaları, o yollarda kördürler. Ermişler de o yollarda olanları, ancak keşiflerler (15). İnsanların inançları üzerinde biraz kafa yor, yollar türlü türlü, tatmayan ne bilir?

İsa Aleyhisselâm, cismi ile ölü, ruhu ile diridir. İsa, Tanrı'nın ruhudur. Bununla, ruh yönünün üstünlüğünü belirtirim. Ruh, ölümsüz olduğundan, İsa'ya «ölmedi»÷ dediler. Herhalde, vücudunun ölmediğini söylemek istemediler. Böyle bir sözün olamayacağını bilesin. Sekiz yüz sekiz yılında (1405), bir cuma günü, yeşilli iki kişi gördüm. Birinin elinde, İsa Aleyhisselâm'ın cesedi vardı. İsa'nın cesedinin ölü olduğunu herkes görüp duysun diye.

Cesedin dirilmesinin anlamını halk bilemez. Ola ki, günün birinde, yeryüzünde insan adında bir mahluk gezemez. Sonra yine,topraktan, anasız ve babasız, yeniden insan türer ve üreyip çoğalır.

Cennet ve cehennemin imi, cahillerin kaba anlayışlarıyla anlaşılamaz. Melekler, «melekler âlemi« denen bir yerlerdedirler ve de ancak maddi varlıklarla gerçekleşebilirler. Bu âlem, varlığın gizli yanıdır. Bunların iyilik yaptıranlarına melek, kötülüğe yolaçanlarına şeytan ya da iblis denir. Sayrılıklı yaratılışlı kimseler, bunları düş dünyalarında canlandırırlar. Böyleleri, kendi dışlarındaki nesneler gibi, düşlediklerini gerçek olarak anlatırlar. Gördüklerini ve duyduklarını, kendi içlerinden kaynaklandığı için, gözlerini yumsalar dahi, düşleri sürer. Şeytan, kişiyi Hak'tan uzaklaştırır. Gönlü, oyalayıcı şeylerden arınmışlara, uykuda sayısız şeyler aydınlanır.

Bilge kişiler, ruhlarla görünmeyen âlemin birbirleriyle ilişkileri üzerine, «Görünmeyen varlıkların suretleri, ruha yansır» demişler. Belki doğru söylemişler. Belki de düşte görünen, görenin dışında yoktur. Düş, uykudaki hayaldir. Cahil halkın söylediği gibi değildir. Adam, uyanıkken nesneleri nasıl düşlüyorsa, uykuda da öyle düşler. Umarım ki, gerçek, onların dediği gibi değil de benim dediğim gibidir.Çünkü, uyu-

yan kimse, bildiği gördüğü, işittiği, ayıkken tasarladığı şeylerin ya da bunlarla ilgili şeylerin rüyasını görür. Düş, ruhlarla görünmeyen âlemdeki varlıkların bağlantısı olsaydı, insan, düşünde, hiç görmediği, işitmediği, duymadığı, tasarlamadığı şeyleri görürdü. Düşümüzde gördüklerimiz, ayıkken bildiklerimiz ya da hayal ettiklerimizdir. Gönül, ayıkken olduğu gibi, uyanıkken de düş kurmaktan ve türlü hatırlamalardan uzaklaşamaz. Duruluğuna ve arılığına uyumlu olarak hatırlar ve de yanılmaz. Kısası, düş, uykudaki somut anılarımızdır.

Söylenir durur, «Yüce Tanrı, önce bir cevher (16) yarattı, evreni de bu cevherden yarattı.» Cevherden murat, Yüce Hak suretinden beliren bir varlık'tır. Tanrı her şeyi bilendir.

Yakarırsın, Tanrı'ya yönelmek için zikredersin, ona doğrulmak için. Bunların tümü de bir bağlantı için. İşin aslı yönelmektir, başka bir şey değil. Ne ki yaparız, bu yönelişe bağlanırız. Anlamayana saklı olan, yönelene ayandır. Uygulanmayan bilgi ve inanmadan yaptığın iş, ruhsuz vücut gibidir.

Kelamcılara göre, Yüce Tanrı, kâfirlerin kâfir, zalimlerin zalim olmasını istedi. O, hareketlerinde serbesttir. Diyorlar ki, «Kâfirlik ve zalimlik, onun isteğinden doğdu.» Ebu Ali (17) ve salikleri de «Yüce Tanrı'nın varlığı, evrenin varlığına aykırıdır. Ama, bu iki varlık, su ile ateş gibi, birbirlerine etkilidirler.» diye sapıttılar. Ebu Ali'nin «Tanrı, kendi varlığı ile zorunludur» anlamındaki sözü de aykırıdır. Her iki söz de, Hakk'ı tanımamış olanların cahilliğini gösterir. Tanrı, zalimlerin ve sapıkların söylediklerinden arınmıştır.

Tanrı'nın dilemesi, istenci ve özgürlüğü, nesnenin yapısına göre gerçekleşir. «Tanrı, dilediğini yapar, hükmünü, istediği gibi yürütür.» sözünün anlamı, «Tanrı, kâfirlik-Müslümanlık, zalimlik-adalet, taş-ağaç gibi karşıt şeylerden her biri üzerinde iradesini, istediği gibi kullanır.» demek değildir. «Tanrı, onların niteliklerine göre, onlar neye yatkın iseler, onlara göre diler, onlara göre istencini kullanır.» demektir. Eşyanın niteliğine aykırı bir dileği dileyemez, aykırı bir şeyi isteyemez. İstenç, yani ki

irade, yatkınlığa bağlıdır. Ne görüyorsan, yatkınlığa bağlı olarak olmuştur. Tanrı istenci, buna aykırı olmamıştır. Tanrı, dilediğini yapar. Amenna. Ama, olabilecek şeyleri diler, dilediğini de yapar. Var olabilecek her şeyde kendisi belirir.

İnsanın canı sıkılır, nedenini bilmez, nedenini bilse, o sıkıntı bir daha gelmez. İnsan, içindeki sıkıntıyı bilir. Tanrı, her şeyi bilendir. Tanrı'dan başka Tanrı yoktur. Evrende ne ki vardır, o Tanrı'dır.

«Köpekli eve melek girmez.» sözünün anlamı, «Özünde köpeklik bulunan gönül, meleklikten nasibini alamaz.» demektir. Tanrı, bilendir.

İnsanlar, Müslümanlıktan önce, kendi yaptıkları somut putlara taparlardı. Şimdi, düşlerindeki puta tapıyorlar. Belki bir gün, Hak, kendisini gösterir de Hakk'a taparlar.

Mutlak varlık, bütün eylemlerin kendisinden doğması ve tüm erdemlerin kendisinde bulunmasından dolayı, «Tanrı» adını aldı. Erdemler, belirtiler, olaylar, ancak, belirdikleri varlıkların üzerinde görünürler. Kemalât'ın tümü, belirme yerlerinin tümünde eksiksiz kılınır. Belirme yerlerinin sayısı arttıkça, türlü biçimlerdeki varlıklar da çoğalır. Demek ki varlık çok değil, belirme yeri çoktur. Tek olan Yüce Tanrı, nanca belirleme yeri varsa, onca görünür. Görünürde birbirlerine benzemeyen belirme yerleri de tektirler. Her birinden ayrı birer eşya belirir. Gerçekte tek varlık vardır. Çok olarak görünen varlıkların her biri, «Ben Hakk'ım!» deseler, gerçeğe uygun davranmış olurlar. Belirdiği yer çoktur diye, Tanrı da çok olmaz. Her şeyde görünen birdir, ondan gayrısı görünmez. Her varlığın «Ben Hak'kım» demesi, şundan yanlış olmaz ki, her varlık şartsız olarak «Hak» adını almıştır. Tüm'ün ya da tek'in kendisinden doğması ya doğmaması, varlıkların «tüm» ile nitelenmesi ya da nitelenmemesi, durumu değiştirmez. Madem ki, belirdiği yerlerin her biri, tümün kendisinden doğmamış, öyleyse, «Hak»tan ayrıdırlar, denebilir. Onlara, «Tüm» de, «yaratıcı» ve «rızık dağıtıcı» olduğuna göre, «Hak»kın kendisi-

dir diye cevap verilebilir. Kul ve Hak gibi başka kavramları da bununla kıyaslayabiliriz. Zât, «öz varlığın kendisi» anlamındadır. Öyleyse zât sözcüğünün anlamında «çokluk» yoktur. Dolayısıyla ayırdedilir. Çokluk, düşlerden başka bir şey değildir. Şu iki hadis'in buyurduklarına bakalım: «Tanrı vardı ve onunla birlikte, hiçbir şey yoktu.», «O, şimdi de olduğu gibi duruyor.» Bir de şu ayete bakalım: »Onun varlığından başka her şey, gelip geçicidir.» (Kısas suresi, 88).

Oyun ve eğlence, oyalayıcı demektir. Bunlarla, halkın Hak'tan alıkonulması anlatılmak istenir. Yaşam ise, bir oyalanmadır. «Dünya yaşantısı bir oyalanmadır.» ayetiyle (Muhammed suresi, 36), buna değinilmiştir. Bunların iki yönü vardır. Biri, Hakk'a yönelip başkayı bir yana atmak, öbürü, başka ile uğraşıp Hakk'ı bir yana atmak. Her iki yolun da haramlığını, tiksindiriciliğini, helallığını, mubahlığını göz önünde tutmak gerekir. Tanrı ile hemhal olup gayrıya uzak kalmak helal, tanrı'yı unutup gayrıyla hemhal olmak mekruhdur, yani tiksindiricidir. Bunlardan biri olan samah (sema') (18), varlığını Tanrı'ya adamış, yürekleri arınmış kimseler için helaldir. Çünkü, bunlar, güzel seslerle gönüllerini Yüce Tanrı'ya yükseltirler ve içlerinde dünya düşüncesinden zerre bırakmazlar. Hak ile dolarlar. Hakk'a yönelen herhangi bir şey Müslümana haram kılınır mı? Böyle bir şeyi, insana haram saymak, Müslümana helal olmaz.

Salikler, odunlar gibi türlü türlüdür. Odun türlerinden biri, kuru odundur. Küçük bir kıvılcımı görse yanar, kor oluncaya dek sönmez. Bunu, **«fakirlik tamamlanınca Tanrı'dır»** sözüne örnek olarak verebilirikz. (19) Bir tür odun da yaş olur, yaşlılığını üfleyerek gidermedikçe tutuşmaz. Bir bölümü de orta karardır. Onlar da türlü türlüdür. Bir bölümü, küçük bir gayretle tutuşur. Suyu uçuncaya dek çabalaman gerek. İhmal ettin mi söner. Tanrı'yı arayanların temsili de budur. Alışkanlıklarını yak ki, evrenin sırrına eresin.

Yüce Hakk'ın varlığı tüm'e yakınlığı ve uzaklığıyla ölçülemez. Tüm, onun içinde, o, tümün içindedir. Zorunluğun her durumda zorunlu kalması gerekir. Suret yönünden olanaklı olan, düş eseridir. Sonradan olmak'la ilksizlik, suretlerde birbirini kovalarlar. Tanrı, bu yüzden, olduğu gibidir, ondan da uzaktır. Olanaklılığın var olması, gerçeğinde Hak'tır. Varlık, suret bakımından olanaklı'dır. Sonradan olmuş ve yaratılmıştır. «Birbirlerine kavuşmalarını engelleyen bir kanalın bulunduğu iki denizi kavuşmaya bıraktı.» (Rahman suresi, 19-20). Bunu yapan Tanrı'ya şükürler.

Her iki bakımdan da, ne «mümkün» Hak olabilir, ne Hak «mümkün» olabilir. Birbirlerinin aynı olduklarına göre, ikisi de «bir»dir. Hak'tır, başkası yoktur. «Başka», olsa olsa «görece» olabilir. Tanrı, her şeyi bilir.

Başka bir şeyle, mutlak varlık, eylem ve etki yönüyle. Tanrı'dır, yaratıcıdır. Olma ve etkilenme yönüyle de kuldur yani yaratıktır. Daha bir başka deyişle, Tanrı, her şeye sinmiş, her şeyin rengini almıştır, ama her şeyden de uzaktır. Kötülük, onur, karanlık, bunalım, belirledikleri yerlerde görünürler, göründükleri yerlere göre de biribirlerinden ayırt edilirler. Ama, Tanrı açısından her şey eşittir. Binlerce varlık var, yani, binlerce surette belirme var, ama Tanrı'dan başka varlık yoktur. O, her şeyde belirir, her şey de onda. Gerçekte, belirenle belirten özdeştirler. Ayrılık görecedir. Tanrı, evrende olduğu gibi değil, belirdiği yerin gereğince görünür.

Tanrı'nın istenci ve özgürlüğü, varlığının özü gereğidir. Cahiller ve kalıpçı bilginler anlayamazlar bunları. «Onu yapıp içine ruhumdan üflediğimde...», (1) ayetine ne dersin? Adem'in yapılması demek, vücuda özel bir biçim verilmesi anlamındadır. Aralarındaki ilgi dolayısıyla, maddenin, ruhun belirmesi için, içine üflenilebilecek bir duruma getirilmesi demek

olmalıdır. Gerçekte, Tanrı, bir şey üflememiştir. Vücutta, gülme, bileşiminden dolayı vardır. Konuşma ve gülme de böyledir. İnsan ile hayvan arasındaki fark da bileşimlerindeki ayrılıktan dolayıdır. Asılları ayrı değildir. Asıl, her aşamada, ayrı bir belirmeyi gerektirir. Hayvanlık aşamasında ruh, insanlık aşamasında konuşma olarak belirir. Hayvanda hayvan olan şey, insanda insan olan şeydir. Yatkınlıkları ayrıdır onların. Bedenden uzaklaşan öz, yine, beden suretinde belirmiş olan özdür. Suretin bozulmasıyla, öz bozulmaz. Suret, ölümsüz öze dönüş olması gerekir. Suretsiz öz, belirgin duruma gelemez.

Tanrı rahmet eylesin, dedi ki: Bizden, ipucunu ele vermek, dostlara, ipi çekmek düşer. Gönül âlemi sonsuzdur. Durmadan değişir. Her an bir yüz gösterir. Her yemiş, bir vakitte yetişir, evme. Ama, çabada ve cihatta (2) ev, çaba ve cihat savsaklamaya gelmez.

Bilesin ki, gök güçleri, hava, su, toprak ve ateş gibi dört ana öğe ve benzeri güçler, bizzat meleklerdir. Cahiller, peygamberlerin söylediklerini anlamamışlardır. (3) «Yüce Tanrı'nın öz varlığı anlaşılmaz» sözünün anlamı, «Âlemde gördüğün her şeyde onun nitelikleri, sonsuz olarak onda vardır, her şey onunla vardır, o da kendini âlemde göstermektedir, bu âlem, sonuna dek birbiri arkasından onunla sürüp gidecektir. Onun yüce özüne ve görünüşlerine akıl ermez.» demektir. Bunu böyle bilesin.

Tanrı'nın varlığı, bize benzemez, mutlak varlıktır. Mutlak varlık, kendisi için zorunlu olan varlıktır. Varlık ile yokluk arasındaki zıtlığa göre, başka türlü olamaz. Bunlardan biri, öbürüyle nitelenemez. Var olanın da yok olması düşünülemez. Bunu akıl da almaz. Yok olanın da var olması olamaz. Kendisi için zorunlu olan bir şey, özel bir olanakla, olanaklı duruma gelemez. Böyle olsa, varlığını, bir başka varlıktan almış olur. Varlığı da varlığını sağlayan varlığa bağlı kalır. Ve onun dışında yok olur, yani ki, varlığı yoklukla nitelenir. Bu ise

söylediklerimizi alır götürür. Aslında, başka dediğimiz varlık da var olamaz. Varlığı, kabul edilse, mutlak varlık gerçekleşmeden önce, bir varlığın bulunması gerekir.Mutlak varlık için, böyle bir varlığın bulunması olanaksız. Mutlak yokluk da, bir şeyin hiçbir zaman var olmaması demek olur. Şu halde,mutlak varlığın var olması gerektiği ve de tüm varlıkların ondan var olduğu kanıtlandı. Var olan yalnız Tanrı'dır. Var olan her şeyde görünen odur. Beliren kendisidir.

Bilesin ki, mutlak olan Hakk'ın kendisi, tüm aşamalarda iki yönlüdür. Birinci yönü eylemci ve etkin yönüdür. İkinci yönü, sükûnet ve oluş yönüdür. Birinci yönüyle, «Tanrı» adını alır, ikinci yönüne evren, yaratık, mahluk denir. Mutlak ve öz varlık bağımsızlıktan, bağımlılıktan ya da bunlar arasında bulunmaktan uzaktır. Yani ki «Hak»tır. Ne bütün ile ne de parçasıyla ilgilidir. Tanrı'nın bütün ya da parça olması ikinci yönüyledir. Varlığı, bütünlüğünden ve parçayla olan ilgisinden öncedir. Görece olması dolayısıyla da bunlardan hiçbirisinin dışında kalamaz.

Sözünü ettiğimiz, o her şeyden arınmış mutlak varlık, üzerinde hiçbir aşama düşünülemeyen bir «ululuk»tur. Bu ululuk, her ne ki var bizzat odur. Bunun ne başı, ne sonu, ne açıklığı, ne gizliliği vardır. Başka durumları da buna göre değerlendir. Çünkü o, tümden ayrı sayıldı. İkinci yönüyle, her şey ondan oldu. Düzeninin başı ve sonu yoktur. Öyleyse, ilksiz ile sonrasız aynı şeydir.

Varlığın da iki yönlülüğünden söz ettik. Belirmeden önceki varlık, «ahad»(4) adını alır. Bu yönüyle «ululuk»un sahibidir. Belirdikten sonra «vahid» adını alır. Bu yönüyle de güzelliğin sahibidir. Bu iki yöne, «gizli-görünen», «tutan-bırakan» ve bunun gibi zıt nitelikleri dolayısıyla, «Yüce Tanrı'nın iki eli» denmiş. Bunun doğruluğuna, Peygamberimiz Aleyhisselam'ın şu sözüyle işaret buyurulmuştur: **«Tanrı, Adem'i iki eliyle yarattı.»** Şu halde, devranın suretiyle Hakk'ın sureti, Tanrı'nın iki elidir. Tanrı, daha iyisini bilir.

Peygamberimiz S.A., «Tanrı, Adem'i kendi suretinde yarattı.» diye buyurmuş. Bu sözün anlamı gizlidir. Demek istemiş ki, «Adem'i, kendi gizli ve düzenli suretinde yarattı. Çünkü, Hakk'ın Allah olma mertebesinde, duyumlarla yani görmeyle ve işitmeyle anlaşılır bir sureti yoktur. Tanrı, duyumlarla anlaşılır olmaktan uzaktır. Tanrı'nın duyumlarla anlaşılan sureti, evrenin yani âlemin gerçekleridir. Gizli sureti, evrenin yani âlemin gerçekleridir. Gizli sureti, insanı yaratırken kullandığı elleridir. Tanrı, Şeytan'a, «Kendi ellerimle yarattığım varlığa secde etmene engel nedir? diye sordu.» (Sad suresi, âyet 75). Bu nedenle, Yüce Tanrı, «Onun görmesi ve işitmesi idim, ama, gözü ve kulağı değil.» diye buyurmuş. (Hadis-i Kudsi.)

Yüce Tanrı, «Emaneti önerdim» diye buyurmuş. (Âl-i İmran S., A. 77). Emanet nedir? Adem'i yarattığı ve tüm kemali üzerinde topladığı ilahi suretidir. Adem, onunla Tanrı halifesi oldu. Düşlerde görünen ve tasarıda canlanan suretler ve benzerleri, bilginin ve tevhidin derecesini gösterir. (5) Tevhide yapılan işarete gelince, salikin «en yüce amaca varırım» düşüncesiyle ve umuduyla, cehdini artırması içindir. İstekle ve zevkle yapılan tevhid, düşlerde ve dalgınlıklarda değinilen tevhitten başkadır. İkisi arasında, yalnız dervişlerin bilebileceği derin farklar vardır. Salik, uyumadığı halde kendinden geçerse, vücudunun tüm âlemi dolduracak dererede genişlediğini sanır. Varlığında, dağlar, ırmaklar, ağaçlar, bahçeler ve yeryüzü bulur. Bakar ki, kendisi, tümün gözüdür. Kendi kendine, «ne ki görüyorum, kendimim» der ve kendi varlığından başka bir nesne görmez. Neye bakarsa, onun kendisi olduğunu anlar, güneş ile zerrenin aynı şey olduklarını kavrar, aralarında bir ayrılık düşünmez. Zamanda başlangıç, son, ilksiz ve sonrasızlık bulamaz. «Bu Adem çağıdır, bu Muhammet çağıdır.» diye ayıranlara şaşarım. Çünkü, kendinden geçme anında, başlangıcın ve sonun kalktığını görmüştür. Zaman değişmez, bütünü bir andır. Bu gördüklerinden ve çokluk âleminden kurtulup başka âleme geçerse, orada, kâinatın bir varlığına, bir

yokluğuna yönelir ve tüm varlıkların hayranlık içinde olduklarına tanık olur. Öyle ki, seyreden bile, hayranlık içindedir. Sonra, bakar ki, her şey, mutlak yokluk olmuş. Çünkü, onu niteleyemez. Sonra, çokluk âlemini birbirinin içinde görür. Bu çoklukla hemhal olur, sonra, ayılıp kendine gelir.

Bu anlattıklarım, bazı dostlarımın başlarından geçmiştir. Varlıkların mutlak yokluğu dediğimiz husus, «ahad»lik aşamasına delalettir. «Bir kez varlığa, bir kez yokluğa yönelme» de «vahid»lik aşamasına işarettir. «Çokluk», Tanrı'nın varlık halinde belirmesini gösterir. Her gördüğü şeye «benim» demesi, tevhidi belirler. Bütün bunlar, Hakk'a, hak için, Hak'tan gelmiş uyarmalardır. İstekle ve zevk için yapılan tevhidin içeriği ayrıdır. Anlattıklarımızın çok ötesinde bir şeydir. Salik, buna zevk ile erişir. Bu anında, varlıklar, sanki kendisine bağlıdırlar, belki de bizzat kendisidirler. Bunları tasvir ile anlatmak olanaksız. Tatmak gerekir.

Öyleyse, üç türlü tevhid vardır: Kitaplardan ya da sözlü (şifahi) olarak alınan bilimsel «tevhid», düşlerle, tasarlamalarla, ilhamla ulaşılan «uyarmalı tevhid», «kendiliğinden ve zevkle yapılan tevhid.» Uyarmalı tevhid, «bilimsel tevhid»den, «kendiliğinden ve zevk için yapılan tevhid» ise, her ikisinden de üstündür. Asıl tevhid de budur. Tanrı rahmet eylesin, dedi ki: Tasavvuf tamam oldu mu ikiyüzlülük olur. Gerçek sofi, hiçbir adamın görmediği şeyi görür, hiçbir insanın işitmediğini işitir, hiçbir kimsenin sezmediği şeyi sezer. Onları, halkın anlayabileceği biçimde anlatır. Ama, kaynağını gizli tutar. Ayan ederse, onu öldürürler. Gizlemese ne yapacak? Tanrı rahmet eylesin, Seriyy-is Sakatî'nin dedikleri gibi, **«Tasavvuf, üç anlamlı bir isimdir. Sofinin bilgi ışığı, onun haramdan kaçınma ışığını söndürmez. O, kitabın açık anlamına ters düşen gizli bilgisiyle konuşmaz. Bilgisini keramet biçiminde, Tanrı'nın üstündeki perdeyi araklayacakmış gibi bir amaçla ve halkı kandırabilmek için kullanamaz.»** Gerçeği araştıranların bulduklarına inanmaları ve inançlarına uygun hareket etmeleri ge-

rekir. Böyle olunca, gizlenme kalmaz. İki zıt şeyi birleştirmesine şaşılır, ama şaşılmaması gerekir. Çünkü, yerine göre, ikisi de doğrudur. Tanrı rahmet eylesin, dedi ki, «Sekiz yüz sekiz yılında (1405), bir cuma günü, iki yeşil giysili kişi gördüm. Birisi, elinde, Hazret-i İsa'nın cesedini tutuyordu. Sanki, onun öldüğünü, bedeninin de başka bedenlere benzediğini herkese duyuruyordu.»

Hak yoluna girenler, «ilm-el yakin, ayn-el yakin, Hakk-al yakin» gibi karışık sözler üstüne, karışık yorumlar yaptılar. Kafaları karıştırmaktan başka işe yaramaz bu sözler. Bunların buralarda anlatılmasının âlemi de yoktur. Bu fakirin anladığına göre, bu iş yalnız tevhit ile olamaz, cömertlik ve kahramanlık gibi başka şeyler de ister. Bir kimse, birisinin kahramanlığını bizzat görmeyip de duymuşsa, bu ilm-el yakin'dir. Bizzat görmüşse, ayn-el yakin'dir. Eğer, kahramanlık, bizzat kendisinden olmuşsa, bu, Hakk'al yakin'dir. İlm-el yakin, kuşkulanılmaz bir bilgidir, ama bizzat yapılmamıştır. Ayn-el yakin, bizzat yaparak edinilen bilgidir. Hakk-al yakin ise, söylediğimiz gibidir. Doğrulanması da «tevhid» iledir. «Ulu Tanrı bilgisiyle oldu» demek, Tanrı'dan başka yapan olmadığını bilmek demektir. Kuşku bırakmayan bilgi ilm-el yakindir, göz nuru dökerek öğrenilmişse, ayn-el yakindir, eğer bilinirse ki, ondan başka varlık yoktur, o, tümün varlığıdır, bu, hakk-al yakindir. Çünkü, o, Hak'ta gerçek olmuş, kendi varlığı kalmamıştır. Bu da bütün varlıkların aslının «ulu varlık» olmasından ileri gelmektedir... «Zikretmek, zikreden, kendisi için zikredilen birdir.» sözünün anlamı, «Tanrı'dan başka varlık yoktur.» demektir. Bu üçleme, gerçek varlık için aynıdır, ve ilm-el yakin'dir. Salik, ancak Hakk-al yakin ile gerçeği yakalar ve kendini, o makamda bulur. Dil ile söylenen zikir, gerçek zikrin suretidir. Gerçek zikirde, gönül ile zikir bütünleşir, bu yüzden, gönüle «zikir» de derler. Hak da gönüldür.Hepsi de birdir. Teşbihte hata olmaz: Rüzgâr eserken su, yeni bir biçime girer. Buna dalga denir. Gerçekte dalga, sudan başka bir şey

değildir. Zikir yapan kimsenin gönlü de zikir kesilir. Söze geçen zikir, biçimlenen gönüle teşbihtir. Bu gönül, suretten arınmıştır. Yerimizin darlığı, beni, bu ayırmayı yapmaya zorladı. Sonuç şudur: Gönülde iki düşünce bulunmaz, çünkü, gönüle giren düşünce, gönülle bütünleşir. Her düşünce, gönül olur çıkar. Bu durumda kaldıkça, gönüle, bir başka şey sığmaz. Tıpkı dalgalı denizde, dalganın biçimini koruduğu sürece, bir başka biçimde düşünülmesinin olanaksız olması gibi. Bunu anlayasın. Çünkü, bunlar, olur olmaz kimselerin bu konuda anlattıklarından incedir.

Tanrı rahmet eylesin, dedi ki, kimi kez kendimi, zar gibi, görünmeyecek dek incelmiş ve hafiflemiş duyumsarım. Ama, vücudum, sureti yüzünde görünür. Bu vücudun sureti, o latif varlığın sureti olup ona zıt değildir. Belki bu şeffaflık, o suret içinde belirdi ve gözle görülür oldu. Tıpkı, buharın yoğunlaşmadan önce, görülmemesi gibi. Buhar yoğunlaşınca bulut olur, o zaman görülür. Bulut, o hafif ve ince buhara zıt değildir. Belki, buharın tıpatıp kendisidir, ama yoğunlaşmıştır. Ona, başka varlığın niteliği verilemez. Kişilerde görülen latiflik (6) de yoğunlaşır, gözle görülen başka bir suret olur. Bu benzetme, görünme üzerine bir uyarlamadır. Kaynağında, bulut ile buhar arasında bir benzerlik yoktur.

Kimi kez, kendimden geçmiş, araştırma yaparken, kimi kimselerin hayalleri gelir, gözlerime otururlar. Beni kavrar ve kendisiyle uğraştırır. Uzaklaştırmak isterim, gitmez. Bakarım, ertesi gün bana gelmiş. Bu kez, onu, gözlerimle görürüm.

Peygamber Aleyhisselam efendimiz, «Peygamberlikten geriye kalan şey, ancak, müjdelerdir.»» demiş. Yani müjdeyi, peygamberlikten bir parça saymış. Tanrı yoluna girmiş olanların bundan ve bunun yorumundan habersiz olmamaları gerekir.Çünkü, onda, gizli âlemin bilgilerini aydınlatacak çok bilgiler bulunur. Tanrı yoluna girenin durumu, düzenlilik ile düzensizliktir. Dostlarının da durumu aynıdır. Güvenilir düş, (7) Hak ışığından bir parçadır. Onu görene, o, ayan olur. Bir ge-

ce, beni, bu aydınlıkta bağladıklarını gördüm. Tüm vücudumu bir coşkunluk, bir aydınlık bürüdü. Gövdeme, çekilmez sevinçler, heyecanlar ve zevkler üşüştü. Bu durumda işi şarkıya vurdum.

«Ey varlığım, sonu olmayan zamana değin zikret.

Ey varlığım, ezil ve öl.

Tek sığınak olan Tanrı'dan başkasına yakarma.»

Çevremde bulunan fıkıh öğrencilerine durumum dokundu. Benimle ilgilendiler. Onların aralarında, Barkukiye (8) Medresesi hocalarından. Mevlâna Seyfettin de vardı. Onu, önce, Şeyhuniyye Müderrislerinden (9) Mevlânazade olarak gördüm. Bir daha bakınca karşımdakinin Seyfettin olduğunu anladım. Bilesin ki, suret değiştiren adamla, yeni bir surete bürünmüş adam aynıdır. Bir bu adam, bir başka adam görünür. Bu da sözü edilen vücut birliğine uygun bir durumdur. Çünkü, o adamın kendisi olarak görünmesi koşulu yoktur. Mesele şu: Görünen bu suret, varlıkların birliğini kanıtlar. Yüce Tanrı: «Adem'e tüm adları öğretti, sonra da onları, bir bir meleklere göster di.» demiş. Burdaki adlar, Tanrı'nın adlarıdır. (Bakara suresi, ayet 30). Bu da Tanrı'nın eksiksiz belirdiği yerin melekler değil, insanoğlu olduğunu gösterir. «Tümünü, ergin insana öğretti.» demek, «Meleklerde değil, insanda gerçekleşti.» demektir. Bu, insan için, bir şereftir. Taş, sıvamak gibi kavramları öğretmek demek değildir. Bu bilgileri öğrenmek kolaydır. Bunların öğrenilmesi, ne insana ne de meleklere öğünç vermez. Yeri, göğü, havayı, suyu, ateşi (öğeleri) yönetmekle görevlendirilmiş melekler, bu varlıkların kendilerinde bulunan kuvvetlerden başka birşey değildir, Hakk'ın iradesini onlar yürütürler. Bir an bile onun buyruğu dışına çıkamazlar. Bu da onların ezeli ve ebedi tapınmalarıdır. Buna, «Ona şükredip yakarmayan hiçbir şey yoktur.» ayetiyle değinilmiştir. (İsra suresi, 44). İnsanın damarlarında dolaşan şeytan, onun vücuduna yerleştirilmiş bir güçtür. Şeytan, tutkuları yönünden, insanın hayvan yönünü belirler. Onu şeriattan

ve Hak'tan saptırırlar. «Şeytan, insanoğlunun kan damarlarında dolaşır.» hadisi, buna işaret eder.

Tanrı, rahmet eylesin, dedi ki: Ey cahiller, Hak sözünden, peygamber dilinden, evliya edebinden anlamazsınız! Olup bitenler, sizin sandığınız gibi değildirler. Aklınızın kıtlığı, içinizin karanlığı, öteki dünyadan habersizliğiniz, dünyaya düşkünlüğünüz, sizleri gerçekten uzaklaştırmış. Doğruluğunuz sapıklığınızdır. Müfessir, sizi kollayarak böyle yaptı. Cahil olmanızdan dolayı doğru yoldasınız. Tıpkı, «kader» meselesinde, cahilliğinizden dolayı doğru yolda olmanız gibi. Bu yüzden, onu görmekte, kör oldunuz. Resuller ve veliler, bunları güneşi bildikleri gibi bilirler ve onunla gerçekleşirler. Ama, kıt akıllı basit kişilere açıklamazlar. İçini arıtırsan, onların sözlerinden nasibini alırsın. Hakk'a kavuşmak isteyenler, büyük iyiliklerini ve kemallerini küçük; küçük günahlarını, kusurlarını büyük görmelidirler. Bunu yapmayana umut yok..

Kul, Kuran'da dünyayla ve ahiretle ilgili nelerin olduğunu, bunların ne nispette yer aldıklarını bilmeli. Bilmeli ki, ömrünü ona göre bölümlesin. Ne kadar dünya için çalışmalı, ne kadar ahiret için. İnsan, ömrünü, buna göre ayarlamalı. Ömürlerini bilime adamış olanlar da, dünya ve ahiret bilgisi üzerine çalışmalarını, buna göre oranlamalıdırlar. Kuran, otuz cüzdür. Ancak bir cüzü dünya işleriyle ilgilidir. Geriye kalan yirmi dokuz cüzü, ahiret işlerini anlatır. Nispetin böyle olması, size bir uyarmadır. Bilginlerin dünya ve ahiret bilimleri üzerindeki çalışmaları da bu oranda olmalıdır. Bunlar, Yüce Tanrı tarafından gönlüme ilham edildi. Tanrı, daha iyi bilir.

Esma yani isimler, sıfatlara, eylemlere ve yatkınlıklara bağlıdır. Yatkınlık olmasaydı, ötekilerin hiçbirisi olamazdı. Kader'in sırrı buradadır. Tanrı, daha iyi bilir. Öğretmenden, öğretilmeden, kitaplardan okumadan, bunları bana kendi katından bildirene şükürler olsun.

Tanrı, rahmet eylesin, dedi ki: Cennet, melekût âlemidir. Adem Aleyhisselam, oradan çıktı. Bu çıkışın anlamı, kendi su-

retini alıncaya dek alçalıp yoğunlaşmasıdır. Ahiret bilginleri, ahiret yolunu, ahirette olanları, olacakları, kitaptan ve sünnetten (10) buldular. Fıkıhçılar da dünya işlerini. İnsan, ahiret işlerini ince ince öğrenmek isterse ahiret adamlarının eserleriyle uğraşmalıdır. Fıkıh meselelerinden bir şeyler öğrenmek isteyenlerin de fıkıh kitaplarıyla uğraşmaları çok doğaldır. Birisi, onlara, «Kitaptan ve sünnetten bul. Onlar da öyle yaptılar. Onların yazdıkları eserlere gerek yok. Biz de onlar gibi adamız.» diyebilir. Ama, unutma ki, böyle düşünmekle, tek tük buluşlar yapılabilir. Bunun dışında, ömür boşuna tüketilir. Ahiret yolu için de böyledir. Yüce Tanrı'nın gönlü kendisiyle dolu olanlara, kendi suretinde göründüğü olmuşsa da, böylesi çok sayılıdır. Bunun dayanağı, Yüce Tanrı'ya, arınmış bir gönülle gitmektir. Gönül arınırsa Tanrı, gönülde, duyumları etkileyen bir biçim olarak değil, bir kavrayış olarak belirir, aydınlık bir durumda kuşku ortadan kalkar.

Ağacın «Ben Tanrıyım.» demesi (Tahâ suresi, 9-14), ayetle sabit olduğuna göre, insanın bunu demesini yadırgayamayız. Âlem, Tanrı'nın sureti olunca, herkesin «Ben oyum.» yani Tanrıyım demesini olağan saymalıyız. Çünkü, bu söz, doğru olur. Çünkü, bu söz, onu söyleyen parçaya değil, evrenin suretine bürünen yüce ve tek varlığa özgüdür. Zeyd'in dili, «Ben Zeyd'im» diyende, bu söz ağızdaki dilin, bir et parçasının kendisine has olmaz. Zeyd'e ait olur. Sözü, hareket eden dil çıkarır.

Kısası, ağaç, insan ve de her zerre, «Ben Tanrıyım!» derse, doğru söylemiş olur. Bu böyledir diye, bir kimse ya da bir nesne, kendisinden başkası için «o Tanrıdır!» ya da «Sen Tanrısın!» diyemez, Tıpkı Zeyd'in dilinin «Ben Zeyd'im» demesinin doğru olmasına karşın, başka birisinin Zeyd'in diline «Sen Zeyd'sin» demesinin yanlış olması gibi.

Peygamberimiz S.A., «Tanrı vardı ve onunla birlikte, hiçbir şey yoktu.» buyurmuş. Bu sözün anlamı, yalnız, Tanrı'nın tek varlık olduğuna işaret etmez. Tüm eşyayı kapsayan aşamaya ya da «Yüce Tanrı» dendiğini belirler. Oluşun ve bozuluşun

başlangıcı ve sonu yoktur. Dünyanın da ahiretin de görece olduğunu bilesin. Görünmekte olan, yalan dünyadır. Kalıcı olan da gizli ahiret. İkisi ilksizden beri vardı, sonsuza değin de var olacaklardır. Ermiş kişilerin kemal ile duydukları zevkler, ola ki, köşklerin ve hurilerin insana verdiği zevke benzesin. Köşklere ve hurilere, «cennetler» denmesi, cahillerin anlaması içindir. (11) Onlara açık bilgi verilseydi, yalnız dünyaya önem verir, ilahi zevkleri almaya çalışmazlardı. Cennetle ilgilerini artırarak Hakk'ı kavrayıncaya dek ibadet etmeleri sağlandı. Tanrı, daima doğruyu söyler ve doğruyu gösterir. Peygamber efendimiz, «İnsanların ellerinde bulunanlara karşı tok gözlü ol, Tanrı katında bulunanlara uzak dur, Tanrı seni sevecektir.» buyurmuş. Verilen söz ve yapılan tehdit, Hak'tandır. Hak'ka özgüdür ve Hak için gerçektir. Tanrı, en doğrusunu bilir.

Tanrı rahmet eylesin, dedi ki: Ölmezliğe ermek istiyorsan, «ölmeden öl.» Dünyadan, dünya zevklerinden ve dünya tutkusundan kurtulan, bunları öldürerek ölen, ilksiz ve sonrasız varlığıyla diridir. Böyle bir diriliğe ölüm gelmez. Dünya yaşamına bel bağlayanlar, böyle bir diriliğe razı gelmezler. Ölmeden ölen, Tanrı ahlakına erer ve tüm zamanlarda anılır. Tüm zamanlarda anılan, sonsuza değin dirilir. Kendi küçük varlığından ayrılan, Tanrı'nın yüce varlık ırmağından doğduğunu anlar. İkilikten kurtulur, tek varlık olur, ölümsüzlük ummanına dalar. Çünkü, artık, onun varlığından «yokluk» olarak söz edilemez.

Hadiste bildirildiğine göre, cennetin sekiz, cehennemin yedi kapısı vardır. Bunların durumu, bana şöyle geldi: Cennetin tavanı Arş'tır. (12) Arş'ın tabanı da sabit yıldızların göğüdür. Sabit yıldızların göğü de ateş'in tavanıdır. Göklerden her birinin altında bir cennet bulunur. Her cennetin de bir kapısı vardır. Böyle olunca, cennetin sekiz kapısı ayan beyan olur. Çünkü, Atlas göğünün altında sekiz gök vardır. Böyle olunca, cenetin sekiz kapısı ayan beyan olur. Çünkü, Atlas göğünün altında sekiz gök vardır. Bunlar, Menazil göğü (13), Zühal (Sekendiz),

Müşteri (Erendiz), Mirrih (Sakıt), Güneş, Zühre (Çolpan), Utarit ve Ay göğü. Ay göğü göklerin sonuncusudur. Sabit yıldızlar göğünün tabanı, ateşin tavanı olunca, altında yedi gök kalır. Her gök için bir kapı var sayılınca, sekiz, cehennemin de yedi kapısı olur. Bunları not ederken, Kuran'ı açıp rastgele okudum. Karşıma şu ayet çıktı: «Gönderdiğimiz ayetleri yalanlayıp onlara karşı çıkanlara göklerin kapılarını açmayız. Onlar cennete giremezler.» (A'raf suresi, 39). Bu ayet, göklerin cennet kapıları olduklarına ve ayetleri yalanlayanlara, bu kapıların açılmayacağına işaret buyuruyor.

Tanrı rahmet eylesin, dedi ki: Vakti geçmiş namazların kılınıp kılınmaması zımnında, kimisi, «kılınmasın» derler. Şafiî mezhebinde olduğu gibi. Kimileri de kılınması zorunlu görürler. Namazda selam verme konusunda da ayrılıklar var. Kimileri, namaz kılanların iki yanına da selam vermesi gerektiğini söylerler. Hanefî mezhebinde olduğu gibi, Kimileri de selamın karşılıklı olması gerektiğini söylerler. Malikî mezhebinde olduğu gibi. Kimileri, teşehhüd duasının (14), halkın konuşması gibi yapılmasına izin vermişlerdir Gereksinimi için de olabilir. Şafiî mezhebinde olduğu gibi. Kimileri de bu yolda bir duanın yersiz olduğunu söylerler. Hanefî mezhebinde olduğu gibi. Açık ibadetler konusunda, birçok yerlerden, buna benzer sorular geldi. Düşünen insanın bunlardan ve benzerlerinden, iç güzelliğini sağlamaya, ahlakını arıtıp güzelleştirmeye çok emek vermesi gerektiği anlaşıldı. Açık ibadet, bunları gerçekleştirmek için, bir araçtır. Biçim ne olursa olsun, çaba gerçekleşirse, farz yerine getirilmiş olur. Amaç, işittiğin gerçekler dışında gerçekleşmez. Tanrı, amellerini salih kılsın.

Biçime bağlı bilginler, özü bıraktılar, kabuğa sığındılar. Çoğunun içi yarılsa, orada din adına bir şey bulunmaz. Onların içini, dünya tutkusu ve başa geçme hırsı kaplamıştır. Tanrı, onları rezil etsin.

Yüce Tanrı, «Senden dağları sorarlar. De ki, Rabbım, onları un ufak edip savuracak. Dümdüz edecek onları. Üzerinde bir

kıvrım bile göremezsin.» buyurmuş (Taha suresi, 105). Bu ayetle, ne haber veriliyor? Zamanın sonunda Hak görünecek, birlik genelleşerek, egemenlik, üzerinde hiçbir eğrilik bulunmayan Hak'ta toplanacak. Bu ayet açıktır. Sıfat dağlarının kalkacağına, o çağı egemenliği altında tutan varlığın tüm yaratıkları birliğine çağıracağına, onu gizleyen büklümlerin ve engebelerin açılacağına, yerleri ve gökleri Rahman adıyla hükmüne razı edip yumuşatacağına işarettir (15). Öz varlığın hükmü ortaya çıkar, sıfatlarınki gizlidir. Onların izleri bile görünmez. Yüce Tanrı'nın «Ey kâfirler, görmüyor musunuz ki, göklerle yer birbirine bağlı idiler. Onları biz ayırdık.» (Enbiya suresi, 29) diye buyurduğu da bu. Müfessirler, bu ayeti, dağların önce bitişik olduğuna işaret saydılar. Derim ki, bununla, insan anlatılmak istenmiştir. Gökler, melekût âlemini, yer de tüm varlıkları ve insanı belirtir. Bunların ikisi, meni damlasıyla rahimin bitişik oldukları gibi, bitişik idiler. Ruhu üfleyerek onları ayırdık. Bu yüzden, onlarda, varlık âleminden ve melekût âleminden belirtiler bulursunuz. Ermişlik, Tanrı dolu gönlün dünya sevgisinden boşalması ve salt Tanrı sevgisiyle kabarmasıdır. İmam Gazalî'nin İhya-il Ulûm adlı yapıtı ve onun Fars diline genişletilerek yapılmış çevirisi Kimya-yı Saadet ve benzeri kitaplar, gerçeği yansıtmazlar. Onlar, olsa olsa, gerçeği arayan bilimlerle, taklit bilimleri arasında geçittir. Bunlar da halkı aydınlatmanın birer yoludurlar. Araştırma yapanların çoğunda,. katıksız araştırma yapma yeteneği yoktur. Bu gibilere, gerçekleri açıklamaya kalksanız, birden anlayamadıkları gibi, açıklayanları da kâfirlikle suçlarlar. Fıtratları izin vermez ki anlayalar. «Gerçek»ten ürkerler. Ama, bu yol, halkın doğru ile yanlış arasında bocalayacağı bir yoldur. Farkında olmadan, yavaş yavaş ilerlerler.

Bilesin ki, cin, melekten, şeytandan ve iblisten daha geneldir. Tümü de [illegible]mler âleminden uzaktırlar. Belki de ruhlar âlemindedirler. Bunlar, bütünde ve parçasında bulunan güçlerden başka ne olabilirler ki... Bu güçlerden, bizi Hakk'a

götürenlere melekler, ondan çekip dünyaya bağlamaya çalışanlara da şeytan denir. Cin'in melek sözünden daha genel olduğunu söyledik. «Cinlerle onlar arasında akrabalık buldular.» ayetine dayandık. (Saffat suresi, 158). Küffar, «Melekler, Tanrı'nın kızlarıdır.» der. «Cinler ve şeytan, Tanrı'nın kızlarıdır.» demezler. Bu da meleklerin cin soyundan olduklarını kanıtlar.

Yüce Tanrı, «Oraya yağmur yağdırdık. Bütün yemişleri topraktan çıkarttık. Ölüleri de bunlar gibi çıkartırız.» diye buyuruyor. (A'raf suresi, 56). Topraktan canlı bir bitki çıkarmakla, kıyamette ölü çıkarmak arasında bir fark yok görüyorsun. Demek ki, diriler çürümezler. Tıpkı çürüyen yemiş, çürümeyen yemiş ayrımı olmadığı gibi. Yüce Tanrı, «Yaratılmanız da dirilmeniz de, birbirinizden farklı olmayacak.» diye buyuruyor. Bir tek insanınki bile farklı değil. Bu, yükseğiyle, alçağıyla, gizlisiyle, açığıyla, tüm evrenin bir tek varlık olduğunu gösterir. Varlıkların çok sayıda olmaları, tıpkı vücudumuzdaki organların çok sayıda olmaları gibidir. Organların çok sayıda olmaları, kişinin tek varlık olmasını engellemez. Varlıkların çok sayıda olmaları da evrenin tek varlık olmasını engelleyemez. Bu varlık, Yüce Hakk'ın suretidir.

Bilesin ki, işin kökeni, dünya yaşamından sakınmaya ve önce nefişten başlayarak her şeyle uğraşmaya dayanır. İnanç üzre kurulmamıştır. Uğraşının türleri, çağlara göre değişir. Bunun içindir ki, çağlar değiştikçe, şeriatlar da değişir. Peygamberlerin tümü de Hak doğrultusundadırlar, eylemleri doğrudur. Kınanamazlar. Gösterdikleri yolların ufak tefek ayrılıkları, onlar arasındaki farktan ileri gelmez. Çağ farklarıdır. Tanrı, her şeyi daha iyi bilir.

Peygamber S.A., «Kim ki, Tanrı'dan başka Tanrı olmayacağına inanır ve bunu tastik ederse, onun yeri cennettir.» buyurmuş. Şimdi, cennetin birinci anlamı, huriler ve türlü bezeklerle süslenmiş köşk demektir. İkinci anlamı, kale olabilir. Kâfirler, tutsaklığa, yağmaya, ölüm tehlikesiyle uğradıkları ve

de savaş tehlikesiyle karşılaştıkları zaman bir kaleye sığınırlar. Bir güvencedir onlar için. Tıpkı, bir bahçe olan cennete girmiş gibi olurlar. Üçüncüsü, şahadet getirmektir. Şahadet getiren, onunla örtünmüş olur. O örtüyü kendisine, malına ve ailesine cennet kılmış olur. Bu sözde, «cennete girer»in anlamı, kötülüklere karşı örtündü demektir. Dördüncüsü, iki dünyada da Tanrı'dan başka bir varlık olmadığını öğrenmiş, madde âlemini ayrı tutmayanların anlayacağı anlamıdır. Beşincisi, onunla gerçekleşip Tanrı'da yok olmaktır. Cehennem kirleriyle paslanmış varlığından arınmaktır. O karanlık varlığından kurtulup ölümsüzlüğe ermektir cennete girmek. Bağnazlıklara ve acılara karşı, onunla korunmuş olur. Altıncısı, her iyi durumu anlatır. Yani, her iyi duruma cennet denir. Her kötü durum da ateşi ve cehennemi işaret eder. Birlik, iyi bir durumdur, ortaklık ise, kötü bir durumdur. Ortak kabul etmeyen Tanrı, «Kötü bir durumdan, iyi bir duuma dön.» diye buyurmuş. Yedincisi, «Tanrı'dan başka Tanrı yoktur diyen», görünür varlıklar olan putlara tapmaktan uzaklaşıp duyumları etkilemeyen ve kendisine görünmeyen Tanrı'ya yönelenleri belirler. Görünenden, dokunulandan, işitilenden çıkıp gizlenmiş olduğu için, görünmeyen, dokunulmayan, işitilmeyen yani soyut «cennet»e girmek demektir. Yedi gizlilik dedikleri bunlardır işte. Tamamlanmış oldu. Kuran'ın açık ve gizli anlamı vardır. Gizli anlamının da yedinci gizliye değin gizli anlamları vardır. Peygambere (S.A.) her sözün tüm gizli anlamları açıklanmışdır. Yukarıdaki söz de vahiy üslubunda olduğu için, halk, ondan Tanrı'nın murat etmediği ve bilginlerin hiçbir zaman düşünmedikleri garip anlamlar çıkarmıştır. Böyledir diye, o sözlerde bir eğrilik aramamak gerekir. Eğrilik, halkın kendisindedir. Yüce Tanrı'nın gönderdiği kelamda eğrilik olamaz. Peygamberlerin her birine gelen bilgiler ayrı ayrı doğrudurlar. Bu vahiyler, tüm olasılıklar düşünülerek gönderilmiştir.

Bilesin ki, dünyada ve ahirette, her yüce durumda, her iki aşamaya «cennet» dendiği gibi, tüm aşağılık durumlara ve kötü

aşamalara da «ateş, yılan, akrep, zakkum (16)» denilir. Kitaplarda haberi verilen, ağızdan ağıza anlatılan huriler, köşkler ve daha nice güzel şeyler, önceleri de söylediğimiz suretlerdir. Bir insan düşünce, kendisini, güzel bir bahçede ya da yüksek bir köşkte görse, bu, onun onurlanacağına ve muradına ereceğine yorulur. Düşte görülen suretler, ahiret suretine benzer. Uyku, küçük bir ölüm olduğundan, uykuda görülenler, ahirette olanların soyundandır. Ahiretin, hurinin, cennetin, köşkün ve ateşin ne olduğunu öğren ve uyan. Bilgisiz kalma. İnceler, öğrenir, künhüne varırsan, gerçek bilgisini elde etmenin, keşfin, aydınlanmanın, kemale ermenin, şeriatın ve makamın kaynağı olan uğraşının, bilgiyi sakınmanın ve bu yolda emek vermenin erdemini anlarsın. Bu yolu bir daha da bırakmazsın. Açıp konuşup «Dünya, ahiret, huri, köşk, ve cennet böyleyse, uğraşının yeri ve gereği yoktur.» diyen sapıtmıştır ve öldürülmesinde vebal yoktur.

Tanrı rahmet eylesin, dedi ki; daha Peygamber S.A. çağında, Deccal'i, Dabbetülarz'ı, (17) ve aslı olmayan kıyameti bekleyenler vardı. Bu bekleyişleri, kitaplara geçtiği için, herkes bilir. onlardan sonra gelenler de, bu olayları beklediler ve bu konuda kitaplar yazdılar. Bazıları tarih de saptadılar. Örneğin, sekiz yüz yılını (1397) son aldılar. Kimileri de Mehdi'nin çıkmasıyla veliliğin sonunu yedi-sekiz yüz yılları arasında gösterdiler. (14. - 15. yy. arası.) Peygamberin (S.A.) çağından bu yana sekiz yüz yıl geçti, söylenenlerin hiçbirisi olmadı. Bunlar, halkın düşleriydi. Bundan sonra da binlerce yıl geçecek, onların düşündüklerinden hiçbirisi gerçekleşmeyecek. Cesetler de onların sandıkları gibi, yeniden dirilmeyecek.

Beyit:

Altındakinin at mı eşek mi olduğunu
Toz yatışıp temizlenince göreceksin

Tanrı rahmet eylesin, dedi ki: Peygamber S.A., «Tanrı'nın can veren sözcüklerine sığınırım.» diye buyurmuş. Ermişlere sığınırım anlamındadır bu söz. «Ateşten sana sığınırım.» ya da,

«Cahillikten, sana sığınırım.» anlamındadır. Yüce Tanrı, «Tanrı, onları, arkalarından kuşatmıştır.» buyuruyor (Burûl suresi, 20). Yüce Tanrı, benzetmek gibi olmasın, evreni, Zeyd'in kendi organlarını her yanından sarar gibi sardı. Zeyd'in organlarından hiçbirisinin herhangi bir hareketi yoktur ki, onu Zeyd yapmamış olsun. Bu organlar, Zeyd'den belirtilerdir. Zeyd, organlarında, onların yaptıkları işlerle belirir. El ile vurması, ayak ile yürümesi, dil ile konuşması, kulak ile işitmesi. Konuşan işitenin, yürüyen duranın kendisidir. Buna karşılık, her organ, üstüne düşen işlevi, tümüyle yapar. Zeyd bölünmez, çünkü bölünemez. Bir kimseye eli vursa, o kimse, «Bana Zeyd vurdu» demiyor mu? «Zeyd'in bir parçası vurdu.» denildiğini duyan oldu mu? Çünkü Zeyd bölünmeyen varlıktır. Ama, Tanrı belli bir varlıkta belirdi, bir cisim oldu. Bu cisme de, duyumlanır ya da duyumlanmaz olması arasında bir fark olmadığından, Zeyd adı verildi. Gerçek Zeyd, sözünü ettiğimiz varlıktır. Zeyd, organlarının yardımıyla yürüse, işitse, konuşsa, vursa, her davranışı, tek varlığa mal edilir. Söz gelişi, her bir organı, dil gibi davranıp konuşsa, Zeyd'in birkaç tane olması gerekmez. Demek, evren, ulu Tanrı'nın suretidir. Teşbihte hata olmazsa, gövdesinin tüm yönleriyle Zeyd olması gibi. Dolayısıyla, bütün olaylar, ona mal edilir. Ondan başka konuşan, işiten ve hareket eden yoktur. Ulu Tanrı, «Şehirliler, inanır ve boyun eğerse, onlara, göklerin ve yerlerin bereketini açarız.» buyurdu. (A'raf suresi, 96). Yani, «Varlığın bir bölümünün sahibi, bizim için savaşım verirse, ona madde ve melekler dünyalarının kapılarını açar. iki âlemin sırrını ayan ederek ilhamlar yağdırırız.» demek ister. Gök, meleklere, yer maddeye işarettir.

Tanrı rahmet eylesin, dedi ki: Her peygambere ve veliye, yaşadıkları çağlarda ters davranılmıştır. Onlara düşmanca davranılmış, kişilikleriyle alay edilmiştir. Ölümlerinden sonra da akaidlerine inanılmıştır. Bu konuda şöyle derim: Birincisi, kıskanırlar. Vücut ölünce, çekemezlik de ölür. Geriye sevgi ve inanç kalır. İkincisi, aralarında yaşayanlara, günlük yaşamı pay-

laştıkları kimselere, çağdaş insanın sevgisi ve inancı az olur. Üçüncüsü, gerçek, yavaş yavaş anlaşılır. Dördüncüsü, ki en önemlisidir, halk, peygamberlerde ve velilerde olmayacak şeyler vehmeder. Temsil, «Yiyiyor, içiyor, sokaklarda geziyor. O da bizim gibi ben-i ademdir.» derler. (18) İstedikleri belgeleri vermesini isterler. Sanırlar ki, peygamber olan yemez, içmez, çarşılarda gezmez, kendileri gibi insan değildir. İstedikleri belgeleri gösterebileceklerini sanırlar. Onu, düşlerindeki gibi, tasarladıkları gibi görmezlerse, başlarlar çekiştirmeye. «Bu ise, onlar gibi değilmiş.» der, kendilerince bildikleri peygamberlere bakarak, başlarlar yadsımaya. Oysa, geçmişteki peygamberler de bunlar gibiydiler. Onları da zamanlarında, kendi ümmetleri yadsıdılar. Nedenleri de şimdiki halkın gösterdiği nedenlerdi. Her ermiş ölünce, yarım adamlar, kafalarında tasarladıkları bulunmaz ve ulaşılmaz değerlerin ölende olduğunu düşünürler. Bu yüzden, çağdaşları, ermişleri, yaşadıkları sürece tanımazlar. Eskilerini görselerdi, onları da yadsırlardı. Eski çağların peygamberlerine yükledikleri birtakım niteliklerin aslı olmasa gerek. Onları, sadece tasarlamışlardır. Düşündükleri değerler, dün gerçekleşmediği gibi, bugün de yarın da gerçekleşmeyecektir. Ola ki, yaşayanların yadsımaları bu yüzdendir. Tanrı, daha iyi bilir.

Tanrı, rahmet eylesin dedi ki, halkın ibadeti bir töredir. Alışmışlardır ibadete. Salikler, korku ve umutla ibadet ederler. Orta yola erişmiş olanlar makamlara ve kerametlere erişmek için sürdürürler. Ermişler ise, ibadetle, şeriatın sınırlarını korumaya çalışırlar. Ama gerçek sakınmanın, uğraşının ve Tanrı'ya yönelmenin sınırı yoktur. Tanrısal bilginin, Tanrı'da Tanrı ile ilerlemenin sonu yoktur. Kalıplaşmış birçok ibadetlerde sarfedilen sözlerin hemen çoğunda, uğraşının özü bulunmaz. Tanrı, daha iyi bilir.

Ulu Tanrı'nın yolundayken, dünya nimetlerinden el çekmekte dikkatli ol. Yüce Tanrı'yı yeteri dek bilselerdi, Tanrı'ya ibadet edenler çok azalırdı. Ama, Tanrı, onların

yüreğine mührünü bastı. Onlar da tutkularını ve düşlerini Tanrı edindiler. Doğrusu bu değil. Bu işte, bilinmemesi gereken bir sır var.

Tanrı, rahmet eylesin, dedi ki: Ulamalı oruç mekruh değildir. (19) Bu konudaki uyarma, haram olduğu için değil, kolaylık sağlamak içindir. Çünkü bu, iyiliğimize yönelik bir ibadettir, kötülüğümüze değil. Amacı, yasak koymak ya da haram kılmak değil, kolaylık sağlamaktır. İnsanın davranışlarını inceleyen, Kur'an ahkâmına göre düzenlenmiş usûl biliminde, onu yapmanın da, yasaklamanın da bir günahı yoktur. Bir kutsal hadiste, Tanrı, «En adaletli olanlarınızı tanık yapınız.» diye buyuruyor. Bu da kolaylaştırmayı amaçladığını gösterir. Ulama yapan, yorulup da bırakırsa, günah işlemiş sayılmaz, hatta mekruh bir iş yapmamış sayılır. Bırakmak mekruh olmayınca, başlamak, hiç mekruh olmaz. Müslim'in Ens İbn Mâlik'ten aktardığı hadis, bu iddiamızı doğrular. Peygamber S.A., ramazan ayının sonunda ulama yapar. Bunu gören kimi müslümanlar da ona uyarlar. Bu müslümanların davranışlarının haberi, mübareke ulaşır. Der ki, «Gönül isterdi ki, ramazan uzasın, biz ulama yapalım. Bizi örnek alanlar bıraksınlar.» Eğer, ulama mekruh ya da yasak olmuş olsaydı, kendisi yapmaz ve de öbürlerini kınardı. Kınamakla da kalmaz, yasaklardı. Kınamaması ve yasaklamaması, bizi doğruluyor. Söylenir ki, Peygamber S.A., insanlara acıdığı için, ulamayı uygun bulmamış. Kendinde güç bulanlar yapabilirler. Ebu Bekir için söylenen altı günlük, Abdullah Bin Zübeyr için söylenen yedi günlük, daha başka iyi kişiler için söylenen, üç kez üçer günlük, yirmi beş günlük ulamalar, kanılarımızı doğrular. Hatta, bir söylentiye göre, ulamayı kırk güne vardıranlara, melekler âleminden güç katılırmış. Bu, ona, bazı Tanrı sırlarının ayan olduğunu belirler.

Tanrı rahmet eylesin, dedi ki; Düşünde, Peygamberi gören, kaynağında, Peygamber suretine bürünmüş kendi ruhunu görmüştür. Çünkü kendi ruhu, o anda, Peygamberin ruhuyla

bağlantı kurmuştur. Bunun gibi, uyumakta olan bir kimseye gördüğü herhangi bir varlığın ya da kimsenin sureti aracılığıyla, kendi durumu ya da göründüğü kimsenin durumu aydınlanmış olur. Ermiş kişiyle başkalarının arasındaki farka gelince, Ermiş, Tanrı'dan sonra; başkaları, Tanrı'dan öncedir. Yani, ermiş, eylemi, ilkin Tanrı açısından görür.

Tanrı, rahmet eylesin, dedi ki: Şöyle yaslanmıştım. Yüreğimin çırpındığını duydum. Sesini işitiyordum. Bu ses, yanan odunun çıtırtısına benziyordu. Karşımda, alımsı bir ışık gördüm. Kendime geldiğimde, yanıbaşımdaki ocakta, odun tutuştu. Alevleri uçarak, yüreğimin çırpıntısının çıkardığı sese benzer bir ses çıkarıyordu. Görünümü de düşümde gördüğüm gibiydi. Anladım ki, içimde duyduğum şey bu idi. Gönlüme varlıkların birliği doğmuş idi. Ben bu idim, bu de ben idim. Bunun görünüşü bendim, benim görünüşüm o idi. Çırpınmam, onun çırpınması, gözümü alan renk de onun rengiydi. Ebu Bekir-is Sıddık, «Hiçbir şey tanımadım ki, onda Tanrı'yı görmemiş olayım.» dermiş. Onun varlığı, Tanrı'nın belirdiği yerlerden biridir. O, gördüğü her şeyden önce, kendi varlığını görür. Böylece, Tanrı'yı her şeyden önce gördüğü kanıtlanır. Çünkü, ulu Tanrı, onun tüm yetenekleri olmuştu. Gözü Hak'tır. Hazreti Osman R.A. da, «Hiçbir şey görmedim ki, arkasında Tanrı'yı da görmeyeyim.» demiş. Tanrı, en iyi bilendir.

Tanrı, rahmet eylesin, dedi ki: İkindiye yakın, evde oturuyordum. İçerlerde, güneş ışığından bir damla bile yoktu. O anda, ikindi ezanının okunacağı damdı içime. Ezan sesini de işittim. Bu durum, yinelendi durdu ve gönlüme yerleşti. Anladım ki, ezan okunacak ve de okundu. Bekletmedi. Ezanı işittim. Gayıbı, ondan başka kimse bilmez. Kimi vakitler, içimde, güçlü bir yürüme istemi duyardım. Sanki gerçekten yürüyormuşum gibi, tüm duyumlarımla, yürüdüğümü duyardım. Ama, ulu Tanrı, «Tanrı'nın insanlara açtığı iyilik kapısını kimse kapayamaz. Vermediklerini de gönderecek kimse bulunmaz.» diye buyurmuş. (Fatır suresi., 2). Anlamı, ulu Tanrı, kulların peygamberler ve veliler aracılığıyla doğru yolu

bulmalarını dilerse, bunu kimseler engelleyemezler. Doğru yolu bulan elbette bulur. Kâfirlerin inadına aydınlık tamamlanır. (20) demek olur.

Tanrı rahmet eylesin, dedi ki, vücudun organlarıyla yaptığı hareketleri ve eylemleri yöneten şeye «ruh» denir. Kimi bilgeler ve kelamcılar, bu konuda, «Ruh, bedenden sonra var edilmiştir.» demişlerdir. Ama, dolaylı olarak, yani madde âlemi aracılığıyla, kendi vücudunun suretini alan şeye ruh denir. Bu anlamda ruh, bedenin olmasından, iki aşama daha önce oluşmuştur. Dolayısıyla, ruhlar âlemi, madde âleminden öncedir. Buna göre, ruh, bedenin biçimine girmeden, iki aşama önce var olur. Peygamber S.A.'in «Ruh, bedenden iki bin yıl öncedir.» sözü, bunu işaret etmek içindir. Bu sözü, ruhların zaman içinde yaratılması biçiminde anlamamak gerekir. Peygamber efendimiz, her aşamayı bin yıl olarak göstermiştir. Daha az, daha çok olabilir. Bir fikir verebilmek için, öyle misal vermiş. Yorumu, bizim dediğimiz gibidir. Bilmezlikten gelme. Çünkü, Peygamber (S.A.)e bildirildiği gibi anlayamayan bir bölük cahiller meseleyi yorumlayamadılar. Birçok şeyleri, içlerindeki gizli gerçeklerle birlikte, yüzüstü bıraktılar. Birçok bilinmeyenler, bu yoldan aydınlığa çıkarıldı. Onları, Tanrı'ya yakın olan ergin insanlar anladılar. Hazreti Peygambere, bilgiler, çoğunlukla, yalnız bulunduğu bir sırada gönderilirdi. Çoğu kez de, bu bilgiler, gözle görülür, elle tutulur biçimde gösterilirdi. Demek, gereği dek açık olmuyorlardı ilkin. Yorumlanmaları gerekiyordu. Bunları yorumlamak, ulu Tanrı'ya yakın olanlara düştü. «Niçin onları peygamber S.A., yorumlamadı?» diye sorulabilir. «Yorumu, o çağ için gereksiz görüldü. Ama, çağımız için, sakınca kalmadı.» diye cevap verilir. Peygamber S.A., «Kuran'ın bir içi, bir de dışı vardır» demiş. «İçinin de ta yedinci içe dek içi vardır.» diye eklemiş. Konuşmamız, dışa aykırı düşüyorsa, muradımız, dışı yadsımak değildir. Biz, «dış ile yedi içi toplamışız, sekizin içindeyiz,» deriz. Kuran ve hadis, içiyle ve dışıyla haktır. İçindeki mecaz da... Doğrusunu, Tanrı, daha iyi bilir.

Tanrı, rahmet eylesin, dedi ki: Uykuda, uykuyla uyanıklık arasında, dünya, benimle konuştu. Dünya, «Beni seveni, Tanrı'dan uzaklaştırma» dedi. Bu sözü, dünya azabı diye yorumladım. Yine, uyku ile uyanıklık arasındaydım, ruhum, bana aydınlandı ve ve üzerime yayıldı. Bir ışık gibiydi. Bir güneş ışınıydı sanki. Aydınlığının sonu yoktu. İçim kabardı, bir ağlama geldi. Arkasından bir ferahlık. Sanki, bana şu anlatılıyordu: Dünya ile ahiret arasındaki değişme, gençlik ile ihtiyarlık arasındaki değişmeye benzer. Yani, bir insan, bir durumdayken gençtir, bir süre sonra değişir ve kocar. Bunun gibi, evrene bir süre dünya diyoruz. Bir süre sonra değişerek, ahiret adını alır. belimi duvara vermiş dinleniyordum. Hafiften de kestiriyordum. Bana, bütün varlık, Tanrı gibi göründü. Hak, Allah diye dilimde parladı. Dilim, onun diliydi. Tüm evren o idi. O coşkunlukla, «Yallah» dedim, kendimden geçmiştim.

Tanrı, rahmet eylesin, dedi ki; İnsan, konuşan bir nefs ile bir vücuttan ibarettir. (21) Her ikisi için de rızk, korunma, beslenme, dirlik, düzenlik gerekir. Beden için, nasıl bunlardan yararlanıyorsak, ruh için de yararlanmalıyız. Aklını iyi kullanmasını bilen, ruhunu beslemeye, daha çok önem verir. Peygamber S.A. «Çağınızda, Tanrı'dan soluklar vardır, onlardan derlemeye koşunuz.» buyurmuş. Soluk sözünden, ermişliğini anlıyorum. Yine, Resul, «Bir topluluğu seven, onlardandır.» demiş. Çünkü, bir şeye yakın olan, onun egemenliğini de benimser. Seven, sevilene yönelir ve ona yakışır. Gündüz, tanyerinin ağarmasıyla, gece de ufuklarının kararmasıyla belli oluyor. Seherle akşam, birbirlerini yerlerini tutamayan kardeşlerdir. Göründükleri yerde birbirlerinin tıpkısıdırlar. Vakit sabah ise, gündüze doğru gidiyor demektir. Gün batarken de geceye gidildiğinden gece sayılır. Bu yüzden, Peygamber S.A. efendimiz, «Dünya çabasıyla sabahlayan, Tanrı'dan bir şey beklemesin, Tanrı, onun gönlünü, hiçbir zaman çözülemeyen dört niteliğe bağlar. Bitiremeyeceği bir çabaya, vazgeçemeyeceği bir uğraşa, bitiremeyeceği bir ihtiyaca, sonsuz bir umuda.» demiş.

Tanrı, rahmet eylesin, dedi ki: Sofi, gününün adamıdır. Demem o ki, zamanını, geçmişi düşünerek geçirmez. Geçmişte olup bitenleri yorarak üzülmez. Gönlü öyle istediği için geleceği de tasarlamaz. Böyle yapacağına, zamanı, Tanrı'ya yönelmeye hasreder. Gönlünü arındırmak için çabalar. Bugün yapılması gereken işlere yönelir. Tek yol izlenilmemesinin ve tek töreye bağlanılmamasının şu nedenleri de var: O nasıl olsa, Hakk'ın yanındadır. Hak'tan başka bir şeye bakmaz. Bazan gönülleri Hakk'a karşı yumuşatmak için, halk içinde çaba gösterir. Bazan da, tüm davranışlarıyla, Hak'la bütünleşir. Bunlar birbirlerine karşıt gibi görünür, ama sen niyete bak. Çünkü sofi, gününün adamıdır.

Tanrı rahmet eylesin, dedi ki: Salik, küfür aşamasına varıp sınırı aşmadıkça, müslümanlığını ve inancını tamamlayamaz. Küfür, iki müslümanlığın arasında bulunur. Bu aralıkta kalan, Tanrı korusun, Allahsız kalır. Bir süre, bizi o aralıkta bekleten, sonra bu aşamayı geçmeye izin veren Tanrı'ya şükürler olsun.

Tanrı rahmet eylesin, dedi ki: Dostlarımdan birkaçını, bağımı korumaları için görevlendirmiştim. Onlardan birisi, bana, şu olayı anlattı: «Halk çocuklarından biri, bir ağaçtan yemiş yemeye yeltendi. Bekçilerden biri, onu gördü. Yetişip tokatladı. Olay karşısında, büyük üzüntü duydum. Sanki, ben tokatlanmıştım. Atılan tokatla yere yıkıldım. Çocuk yıkılmadı. Onları görüyordum, ama aramız epey vardı. O tokat, beni, çocuktan daha çok etkiledi ki, ben yıkıldım, o yıkılmadı. Oysa, tokadı bizzat yiyen çocuktu. Bu, tuhaf ve şaşılacak bir olaydır.

Tanrı rahmet eylesin, dedi ki: Tüccardan bir genç vardı. İyi insanları severdi. Arasıra da bizimle düşüp kalkardı. Bana şunu anlattı: «Bir gece uykuya dalmışken beni bir adam uyandırdı.» Oturup bu adamın yüzüne bakmış. Ev, onun yüzündeki ışıkla aydınlığa boğulmuş. Aydınlığı, çıranın ya da başka bir şeyin aydınlığına benzemezmiş. O denli yumuşak ve güzel bir ışıkmış ki, bütün dünyanın ışıkları birleşseler, bunca güzel bir ışık oluşturamazlarmış. Sonra şöyle anlattı: «Bir süre, ko-

nuşmadan durdu, sonra yitip gitti. Ev, sonsuz bir karanlığa gömüldü. Ertesi gece, yine beni uyandırdı. Daha ertesi gece de geldi. Bu kez, yanında, kendisi gibi ışıklı bir adam daha vardı. Üçüncü gecenin sabahında, olayı, başkalarına anlattım. Bir daha da görünmedi ışıklı adam. İki üç gün sonra hastalandım. Nerdeyse öleyazdım.»

Tanrı, rahmet eylesin, dedi ki: Ne görünmez ve duyulmaz varlıklarda, ne de onlardan üstün olan varlıklarda, insanlardaki anlama ve kavrama gücü yoktur. İnsan aşamasındaki varlıklarda bulunan değerler, başka aşamalardaki varlıklarda da yoktur. Çünkü insan, Tanrı'nın belirdiği varlıktır. Bu yüzden, Yüce Tanrı, Peygamber S.A. efendimize, «Sen olmasaydın, gökleri yaratmazdım.» diye iltifat etmiş. Bu yüzden, yaratıldığında, meleklerin Adem'e secde etmeleri buyurulmuş. Böylece, tümel akılda ve tümel nefiste, bunların üstündeki aşamalarda, anlama gücü olmadığı ortaya çıkmış oluyor. İnsan aşamasındaki nitelikler, ancak insana yakışır. Öz varlık, yani mutlak varlık, bunlardan tümüyle arınmıştır. Anlayan, irade buyuran, evrende akıl almaz şeyler yapan, bu varlığın kendisidir. Ama, her şeyi, üzerinde belirdiği nesnelerin aracılığıyla yapar. Bunları anla ki, kemale eresin. Bilesin ki, akıl, nefs, ruh, kalp, (22) onun aşamalarından oldukları için ve onun belirdiği yerlerden birileri oldukları için vardırlar. O, atvarda (23) dolaşır. Bir aşamadan öbür aşamaya geçer. Bir bakarsın gökyüzüdür. bir bakarsın melek. Bir ara, hava, ateş, su, toprak gibi görünür, birden değişip bitki, hayvan, insan gibi görünür, madenleşir yerin dibine varır. Yücelerden yüce iken, unsurların kılığına bürünen, sonra o kılığı bırakıp madenlerin kılığına giren, maden kılığından bitki kılığına geçen, onu da terk edip hayvan ve insan kılıklarına dönüşen hep odur. Bütün suretler, mutlak varlığın kendisidir. Suretlerin yok olduğunu varsayalım, o zaman, mutlak varlıktan başka bir varlık kalmaz ortada. Bir örnek verelim: İnsanın yediği koyun, insan olur. Her şeyi yöneten o özdür. Bir yönetimden başka bir yönetime geçer.

Başka görüntüleri, buna göre ölç. Hazreti Ali, bu durumu, şu sözleriyle belirtiyor:

«Kalem benim levh, benim
Arş benim, kürsî (24) benim
Görünen varlıkların hepsi benim.»

Tanrı, daha iyi bilir. Evliya, Tanrı'yı başka varlıkların suretlerinde görebilir. Çünkü, Tanrı, kendi varlığını kullarına, başka varlıkların üzerindeki remizlerle gösterebilir. Abdülkerim Kuşeyrî, kitabının kerametler bölümünde, bu konuya, iki çift sözle değinmiş. Tanrı, daha iyi bilir.

Tanrı, rahmet eylesin, dedi ki: Geceleyin oturuyordum, bir pervane geldi, alevin çevresinde uçuşmaya başladı. Kendisini birkaç kez aleve çarptı. Sanki yandı, yere düştü, hareketsiz kaldı. Bir süre onu inceldim. Onda, hiçbir yaşam izi bulamadım. Gönlüm, ölmüş olduğuna inandı. Ebayezid'in üfleyerek, ölü karıncayı dirilttiğini anımsadım. Pervaneyi alıp canı gönülden, dirilsin diye, üzerine üfledim. Dirildi ve uçtu. Sanki, ateşe düşen o değildi. Tanrı'nın gücünün her şeye yettiğini yadsımayız. «Gaibi, yalnız Tanrı bilir.» Hakk'ın en iyi belirleme yeri, ârif'in varlığıdır. Bu da yukardaki sözü doğrular.

Tanrı, rahmet eylesin, dedi ki: Peygamberler, uyanıkken kendilerinden geçerler, kendilerinden bilgi alırlar, madde âlemini, düşte gördükleri varlıklar gibi görürlerdi. Gördüklerinin bir bölümü, yorumlaması gereken şeylerdi. Örneğin, dünya, Peygamber S.A. efendimize, bir kocakarı benzetmesiyle gösterilmiştir. (25) Düşte görülen varlıklar, ancak duyumlarla anlaşılabilen varlıklarsa, dünyada görülen suretlerle yorumlanamaz. Cennet, ateş, huri, köşkler biçiminde görünen suretlerin anlamları da başka olabilir. Peygamber S.A. için, gönderilmiş ayetler de böyledir. Bunu belirtmek için, «Kuran'ın gizli ve açık anlamları vardır.» diye buyurdu. Gizli anlamının da yedinci gizliye değin, anlamı bulunur.» Tanrı, daha iyi bilir.

Tanrı, rahmet eylesin, dedi ki: Mutlak varlığın işitme, görme, bilme, kudret gibi nitelikleri vardır. Görünen her varlıkta belirlenen odur. Varlığın belirdiği yer bir yana bırakılır, öz varlığı ele alınırsa, bu nitelikleri anlarsın. Ama, o, aklın ve hayalin kavrayabileceği bu niteliklerden uzaktır. Mutlak varlığa özgü bu nitelikler, görünen ve görünmeyen, canlı ve cansız tüm varlıklara, bitkiye, hayvana, gökte ve yerde bulunan her varlığa yerleşmiştir. Her canlı, onun ruhuyla dirilir, her şey onun sözüyle şükreder. Ulu Tanrı'ya saygılar.

Bilesin ki, Tanrı, her insanın gözü, kulağı, dili, tüm iç ve dış güçleridir. Nafile ibadetler, ona yakınlaşma ve onu anlama nedenleridir. Erenlerden başkaları, bunu bilmez. Bilgisiyle iş görmeyen bilgin, cahil sayılır.

Tanrı, rahmet eylesin, dedi ki: Günahlardan etkilenmenin farklı olması, inançların farklı olmasındadır. Kul, inancından sorumludur. Kutsal hadiste, «Ben kulumun düşündüğü gibi - yim.» diye buyuruyor. Düşündüğü iyiyse, kul iyilik bulur. Düşünce kötüyse, vay onun haline. Cennet katları, zevkler, nimetler, cehennem katları, acı, işkence, buna göre değerlendirilir. Birisi onunla zevklere erer cennetlik olur, bir başkası acı çeker, cehennemlik olur. Düşler de inançlara göre farklılaşır. Bir kimse, düşünde yellense ya da kendini çıplak görse, dini lekelenir. Müslümanlara, İslâm dinine aykırı olur, Hıristiyan dinine uyan bir duruma düşmüş olur, Hıristiyansa, başka bir dinden olur. Tanrı, daha iyi bilir. Sekiz yüz on yılı sefer ayında (Temmuz 1407), bir gece hastalandım. Öylesine fenalaştım ki, yaşamaktan umudumu kestim. Gönlümü, her türlü düşünceden sıyırıp ulu Tanrı'ya yönelttim. İçimden, «Rabbım, beni bu hastalıkla alacak mısın?» diye sordum. Bir suret görünmeden, ulu Tanrı, «Kurtulacaksın.» diye buyurdu. Müjdeyi alınca ferahlayıp kendime geldim. Sağlık veren odur.

Tanrı rahmet eylesin, dedi ki: Akıl, bakarak, düşünerek, araştırarak ve görerek anlayan bir araçtır. Sofilerin «Akıl, ayak bağıdır ve perdedir.» demelerinin nedeni, aklın düşünceyi diz-

ginlemesinden olsa gerek. Çünkü, düşüncenin, hayalin, kuruntunun gücü, aklı karıştırır, onun varlıkları, oldukları gibi kavramasını engeller. Bu yüzden akılcı olan kelâmcılar, bir sorunu düşünce yoluyla kavrarlar ve uzun süre, doğruluklarından kuşkulanmazlar. Yıllar sonra, kanılarını değiştirir, aksini kabul ederler. Akla güvenilemez. Düşünceyle iş görmek, gönlün üzerinde örtü örtmek içindir. Üzerine örtü örtülen gönül, varılacak yeri doğru olarak göremez, olaylar da kendisine olduğu gibi görünmez. Kısası, kavrama açısından, aklın iki yönü vardır. Birincisi, düşünmek ve gözlem yapmaktır. İkincisi de keşif yapmak için, gönlü artırmaktır. Aklın keşif yoluyla kavranması, daha sağlıklıdır. Gözlem ve düşünme yoluyla kavranması, hayallerle ve yanılmalarla kirlenir. Keşif, gönlü arıtma, Tanrı'ya yönelme, peygamberlere uyma ve özenme gücüyle barışa ulaşır. Tanrı yolunda olan akıllı kişilerin peygamberleri ve onların çabalarını, savaşımlarını örnek almaları gerekir. Buna karşılık, yanlış düşündüğü için, akla uymayı bırakmalıdırlar. Ancak, bu yolla, olaylar aydınlığa çıkar, akıl kirden temizlenir, her şeyi olduğu gibi görür.

Tanrı rahmet eylesin dedi ki: Kendimi, gökten bir ya da iki yıldız almış gördüm. Bu, göğün bir kısmıydı, bağımsız bir parça değildi. O zaman aklıma, tavus kuşunun tüyünün, tavus kuşundan bir parça olduğu geldi. Onda, başka kuşların tüylerinde bulunmayan bir renk ve güzellik vardır. Yıldız da göğün bölümlerinden bir parçadır. Onda bulunan renk, parlaklık, aklık, göğün başka bölümlerinde yoktur. Bu, elmanın bir yerinde bulunan allığın, elmanın başka yerlerinde bulunmamasına benzer. Ahiret işlerinin durumu ve anlamı da bunun gibi değişir. Çiftleşme ve içki içme, ilkin bulunmaz bir zevktir, ama sonu rezilliktir. İnsan pişmanlık duyar. Dünyanın her şeyi, rezilliği ve pişmanlığı, elde edilen zevkin derecesiyle orantılıdır. Tanrı, daha iyi bilir.

Tanrı, rahmet eylesin, dedi ki: Sekiz yüz on yılı Cemaziyelâhırının ilk haftasında, bir perşembe günü (1407, Ekim ayı),

sabaha karşı, Şeyh Muhittin, Arabîyi gördüm. « Şeytanı bir başka âleme kovmayı denedim, kovdum. Bu âlemde, şeytanın çok ufak bir parçasından başka bir şeyi kalmadı. Rızkından ayrılıp gitti.» dedi. Sonradan, bu düşü unutmayınız, dedim, unutursam, bana anımsatın. «Tanrı bilir ya, yorumu şöyledir: Şeytan, Tanrı'dan uzaklığa, Şeyh, Tanrı'ya yakınlığa işarettir.» Şeyh'in yapıtlarında, özellikle, Füsus adlı kitabında, 'vahdet' aydınlandı. O sıralarda, «Füsus» u inceliyordum. Düş, bu konudaki bir uyarmaydı. Tanrı, daha iyi bilir.

Uyurken, bir bahçede, zikredildiğini gördüm. Uyanınca, birisinin ulu Tanrı'yı andığını duydum. Aklıma, Paygamber S.A. efendimizin «Cennet bahçelerinde ferahlamak isteyen kimse, Tanrı'yı ansın.» sözü geldi. Çünkü, ulu Tanrı'yı anmak, Tanrı'dan gelen kemalin anahtarıdır. Kemale ermenin tek yolu, Tanrı'ya yakınlaşmaktır. Yakınlık sevgiyle, sevgi de sürekli zikir ile gerçekleşir.

Peygamber aleyhisselam. «Bir şeyi seven, onu çok anar.» demiş. Çok anma, Tanrı sevgisini doğurur. Tanrı, başka varlıklarla yüklü olan iç ve dış duyumlarla anlaşılamaz. Bu yüzden, saliklerin ilk hamlede, Tanrı'ya alışmaları zordur. Alışkanlık edinmek için, onu durmadan hayal etmek gerekir. Bu, anmayı sürdürmek anlamını taşır. Bundan dolayı, Tanrı, «Tanrı'yı, atalarınızı andığınız gibi, hatta ondan çok anınız.» diye buyurmuş. (Bakara suresi, 200). Bu ayeti, kendisine giden yolu, kullarına haber vermek, onları kayırmak için göndermiştir. Salik, Tanrıyı anmayı sürdürürse, Tanrı, onun içine sızar, gönlüne yerleşir. İçi ve gönlü Tanrı'yla dolan kimse, bundan hoşlanır ve yolunu sever. Sonra, ona yetenekleri ölçüsünde sevgi kalıpları açılır. Sevmenin belirtisi, her zaman Tanrı'yı anmaktan tat almaktır. Bu da mutluluğa ereceğine ve Tanrı kapılarının ona açılacağına kanıttır. Peygamber Efendimizden gelmiş bir söz daha var: «Cennet kapısının üzerinde, "Tanrı'dan başka Tanrı yoktur, sözü yazılıdır.» Bu söz de, Tanrıyı anmadan Tanrı'ya varılmayacağını cennete girilemeye-

ceğini anlatıyor. Tanrı daha iyi bilir.

Tanrı, rahmet eylesin, dedi ki: Evren altıyla ve üstüyle, kendine özgü yaratılışıyla, bir insan düzeyindedir. Yüksek, alçağı etkisi altında bulundurur. Aralardaki boşlukta bulunan şeylerin aralarında, güçlükler arasındaki bağlara benzeyen bağlar bulunur. Evrenin düzenini bu bağlar sağlar. Uzaklık ve yakınlık bakımından, göklerin durumu özeldir. Göklerin durumu değişirse, evrenin düzeni de değişir. «Gök yükselir, alçalırsa, evrenin durumu değişir.» denmesinin nedeni budur. Tanrı, daha iyi bilir.

Tanrı, rahmet eylesin, dedi ki: Evrende, her şey iki yönlüdür. Birisi güzel, öbürü çirkindir. Tanrı, bir insanın o işi yapmasını isterse, ona o şeyin güzel yönünü gösterir. İnsan da yapar. Tanrı, insanın yapılmamasını istediği şeyin çirkin yanını gösterir. İnsan da ondan uzak durur. Erginliklere ulaşmak ya da onlardan uzaklaşma yolları da böyledir. Tanrı, bir kimsenin kemale ermesini istiyorsa, ona yolların ve yordamların güzelliklerini, nedenlerin gizini gösterir. O da bunlara Amacına ulaşmak ve kemale ermek için çalışır. Sürekli zikir yapmak, kemale ermenin yollarından biridir. Tanrı, bir kimseyi kemal sahibi yapmanın yararlarını gösterir ve sevdirir. O kimseyi, alnına yazılmış kemale doğru götürür. Tanrı'nın gücü her şeye yeter. Bu, gizli, büyük bir nedene dayanır, yadırgamamalısın, Âlemin her zerresi, karşıtlıkları üzerinde toplar. Hakk'ın güzellik ve ululuk yönleri vardır. Her zerrede beliren odur. Zerrede, Tanrı'dan bütün özellikler bulunur. Tanrı, sapıklıkların ve çukurlukların çirkin yönlerini, sapıklardan ve sapkınlıklardan saklar. Onlara, bunların güzel yönlerini gösterir. Onlar da iyi iş yaptıklarını sanır, çukura düşerler.

(*) Vâridât, Arapça isimdir. «Vâride sözcüğünün çoğuludur. 1- Gelir (yıllık, aylık), 2- Anımsanan, içe doğan şeyler, esinler, anlamlarına gelir.

(1) Cahil: Bilgisiz, bilmez, anlayışsız, budala, Çoğulu: Cühelâ, cehele, cühhâl.

(2) Ahiret'i anlatıyor. Ahiret betimlenirken, ahiretteki nimetler ve cezalar birlikte anlatılır. Şeyh de Kuran ve hadis töresince hareket ediyor.

(3) Kalem: Arapça isim. 1) Kalem, 2) Taş yontmaya yarayan araç, keski, 3) Tülbent ve kumaşlara ince boyalar çekmek için kullanılan fırça, 4) Yazı türlerinden her biri, 5) Bir aşı türünün adı, bir ağacı aşılamak için, başka bir ağaçtan kesilen kalem biçimindeki aşı çubuğu, 6) Yazı, yazmak, 7) Resmi dairelerde, yazmanlık işlerinin görüldüğü yer, 8) Bir listede yazılı maddelerden her biri.
Kuran'da geçen «kalem» sözcüğünü, yorumcular, çok farklı bir anlamda kullanıyorlar. Gerçi, yine yazı yazan araç anlamı var. Ama, bu aracın niteliği ve işlevi başka. Işık niteliğindedir. Uzunluğu, yerle gök arası kadardır. Evrenin yaratılışından yıkılışına kadar olacak her şeyi yazmıştır. Şu halde, kalemde, Tanrı bilgisi vardır. Tanrı bilgisini, o tutmuştur. Sırası geldikçe, o bilginin görüntüleri dünya yaşamına yansır.

(4) Etvar: Tavr'ın çoğulu. Arapça. Haller, hareketler, işler, tarzlar, yollar, yordamlar. Mutasavvıflar başka anlamlar verirler bu sözcüğe. 1) Nefis, insanın iç dünyası. Etvar-ı seb'a: Yedi durum demektir. Yedi aşamayı gösterir. Nefsin tutkularından arınıp Tanrı'ya ulaşıncaya değin geçireceği aşamalara bu ad verilir. 2) İnsanın nefsinin yedi bölgesi: a) Tab. Huy, mizac. b) Nefs, benlik. c) Kalp, yürek. Bilgi merkezidir. d) Ruh. Sevgi merkezidir. e) Sır. Kalbe yerleşmiş gözlem yapma gücü. İç gözlem merkezi. f) Hafâ. Sevgi

merkezinde, Tanrısal esinlerin geldiği yer. g) İhfâ. Gizleme. 3) Mutlak varlığın maddeye dönüşüp bitki, hayvan, insan ve ergin insan olması için geçirilen süreçler.

(5) Gayb: Görünmeyen demektir. Mutasavvıflara göre, bilinmeyen âlem, öbür dünya anlamındadır.

(6) Mutasavvıflara göre, dış dünyamızda gördüğümüz her varlık, Tanrı'yı yani mutlak varlığı bizden saklayan bir perdedir. İnsanın kendi varlığı da bir perdedir. Tanrı'ya varmak için, vücut engelini aşmak gerekir. Buda kemal'e erinceye dek geçirilecek bir süreçle olanaklıdır.

(7) Altı Kandil: Bir tasavvuf terimi. Altı ışık, altı fitilde denir. Ermişin gönlünü aydınlatan ışık. Dört yön ve alt, üst. Mevléviler, Mevlâna'ya uyarak, bu terimi, beş duyu ve bunların toplamı olan ortak duyu olarak açıklıyorlar.

(8) Ahzab suresi, ayet 72. Bundan böyle, ayetleri, metnin içinde belirteceğiz.

(9) İblis: Arapça isim. Şeytan, hilekâr.

(10) Mutasavvıflar, özellikle, vahdet-i vücut kuramına bağlı mutasavvıflar, bütün varlıkların, Tanrı'nın bir görüntüsü olduğuna inanırlar. Buna, suret diyorlar. Tanrı'nın madde olarak belirmesi, bir «iniş»tir. Bitki, hayvan, insan ve ergin insan olarak görünmesi de «çıkış»tır. «İniş ve çıkış» ta Tanrı, bu aşamalardan geçerek kendisine dönüşür. Buna «devir» denir.

(11) Tanrı, Davut peygambere, «Gizli bir hazineydim, görünmeyi sevdim, görünmek için de evreni yarattım.» demiş. (Kutsal hadis).

(12) Bâtıl: Arapça sıfattır. Butlân'dan türetilmiştir. Boş, beyhude, yalan, çürük, Hakk'ın karşıtı olarak kullanılıyor. Hak, Tanrı, iyi, doğru, gerçek, adalet anlamlarına gelir.

(13) Şeyh Necmeddin-i Râzi. On üçüncü yüzyılda yaşamış, ünlü İranlı mutasavvıf. Miradü'l İbâd Min-el Mebde-i İl-al Miâd adlı yapıtıyla ün kazanmıştır. Bu kitapta verdiği şu örnek, kendisinden sonra gelen tüm mutasavvıflarca kul-

lanılmıştır. «Tanrı, insanın ruhunu, vücutlardan önce yarattı. Daha sonra da başka varlıkları. İlkin Muhammet'in ruhu yaratılmıştır. Tanrı, varlıklarda belirmek istediği vakit, önce kendi nurundan Muhammet'in ruhunu belirtti. Ona sevgiyle baktı. Ruh, sevginin kuvvetinden terledi. Muhammet'in terinin damlalarından, öbür peygamberlerin ruhlarını yarattı. Onların ruhlarından evliyaların ruhlarını, evliyaların ruhlarından da inanmışların ruhlarını yarattı. İnanç sahiplerinin ruhlarından insanların ruhlarını yarattı. Bunların ruhlarından, kâfirlerin ve ikiyüzlülerin ruhlarını yarattı.

Arkasından, melekût âlemini, sonra da varlıkları yarattı. Böylece, gizli ve görünen iki âlemi yarattı. Bu eylemler, şekercilerin eylemlerine benzer.Şekerci ak şekeri elde eder ilkin. Bundan, kand şekerini elde eder. Kalanından nebat şekerini ve ondan da kırmızı şekeri çıkarır. Geriye bir tortu kalır. Bu tortudan da sırasıyla şu ürünleri alır: Taberzad şeker, kalıp şeker, ve katare. Katare, kapkara bir tortudur. Demek ki, ak şekerin özünde, bu karalık ve bulanıklık vardır. Ama, gizlenmiştir. Şekerden anlamayanlar, bunu bilemedikleri için yadsırlar. Sevgilimin yediği yemekten yiyorum. Onun yanakları al al, benimkiler sarı.

(14) İç nedenler üç tanedir. a) Mutlak varlık, b) Mutlak varlık'ın istenci, c) Mutlak varlık'ın «ol» emrini vermesi. Dış nedenler de üç tanedir: a) Olacak şeylerin Kalem'de bulunması, b) Olabilir olması, c) Olmayı kabul etmesi.

(15) Keşf: Arapça isimdir. 1) Açma, açığa çıkarma. 2) Gizli bir şeyi bulma. 3) Bir gizi öğrenme. 4) Bir şeyin olacağını, önceden anlama. 5) Tanrı tarafından esinlendirme. 6) Bir yapı için sarfedilecek paranın, yapıdan önce hesaplanması. 7) Araştırma, gözetleme. 'Keşif kolu'. Mutasavvıflar, keşf sözcüğünün «gizli bir şeyi bulma» anlamına dayanarak, bu sözcüğü, bir terim olarak kullanırlar. Bir tasavvuf terimi olarak keşif, insan ile Tanrı arasındaki varlık perde-

sini kaldırmaktır. Fenâ fi-llâh.

(16) Cevher: Arapça isim. 1) Maya, öz. 2) Elmas, değerli taş. 3) Horasan'da ve Şam'da yapılan kılıçların kabzalarına yapılan ak ve kara dalgalı benekler, çizgiler. 4) Yalnız noktalı harflerle ve ebced hesabıyla yazılan manzum tarih. Cevhere, mucem, menkut adları da verilir. Noktasız harflerle yazılanlarına da «mühmel» denir. 5) Kendi kendine bir varlığı olup gerçekleşmesi için, bir başka varlığa gereksinmeyen varlık.

Tasavvufta, dünyanın oluşuyla ilgili bir terim olarak kullanılır. Tanrı, evreni yaratmadan önce, iri ve ak bir cevher yaratmış. Kimileri, buna iri bir inci tanesi diyorlar. Kimilerine göre de, Muhammet'in ruhudur. Kaynağında maddenin aslı. Tanrı, bu cevher'i yarattıktan sonra, dönüp ona, bakmış. Cevher, bu sevginin sıcağından erimiş. Su olmuş. Buharından, gökler oluşmuş. Tortusundan da karalar.

(17) Ebu Ali: İbni Sina. (980-1037). Filozof, fizikçi, doğa bilgini. Şiir de yazmıştır. Orta Asyalıdır. Aristo düşüncesinin İslâm dünyasında ve onların aracılığıyla Avrupa'da yayılmasına sağlamıştır. Rasyonalist sistemin, matematiğin ve doğa biliminin ilerlemesi için çok çalışmıştır. Platonculuğa da ilgi göstermiş ve bu yüzden Aristo'daki materyalist eğilimlerle Platon'un idealist sistemini birlikte sürdürmüştür. Tekil varlıkların çeşitliliğini oluşturan neden olarak maddenin sonsuzluğuna inanmıştır. Danışname adlı yapıtında, varlık hakkında şöyle ayırımlar yapıyor: Var olabilen hem de yok olabilen varlıklar. Varlığı, başka bir varlıkla zorunlu olan varlıklar. Kendi varlığıyla zorunlu olan varlıklar. Bu sonuncusu Tanrı'dır.

(18) Semâ: Arapça isim. İşitme duygusu. Mevlevi ayinlerinde, tarikat mensuplarının cezbe halinde ayakta dönmesi, zikretmesi. Mukabele de denir. Gönlü, dünyadan koparıp Tanrı'ya bağlamak için yapılır.

(19) Fakir: Arapça sıfat. Fakr kökünden gelir. Yoksul, parasız,

Alçakgönüllü bir konuşmada «ben» zamirinin yerine kullanılır. Hindistan'da, kendilerine türlü eziyetler yapan dervişlere «fakir» denir. Tasavvufta, varlığını Tanrı'ya adamış kişiye deniyor. Öyle ki, vücudu bile kalmamıştır. Yani, artık Tanrı olmuştur.

(1) Hicr suresinin 29. ayetine göre, Tanrı, Adem'i dört öğeden yaptıktan sonra, canlanması için, ona kendi ruhundan üflüyor.

(2) Cihad: Arapça isim. Din uğrunda düşmanla savaşma. İslam uğrunda silahlı savaşmaya «cihâd-ı asgar», tasavvufta, insanın kendi kalbinde, Tanrı buyruğunu yerine getirebilmek amacıyla, dünyaya musallat olan benlikle savaşa «cihâd-ı ekber» denirdi. Cihâd-ı asgar, küçük savaş. Cihâd-ı ekber, büyük savaş. Cihâd-ı ekber ile, salik, Tanrı'ya varmayı engelleyen vücut perdesini kaldırmak için, kendisiyle savaşır.

(3) Din bilginleri, doğa olaylarının meleklerce yönetildiğini ileri sürmüşlerdir.

(4) Arapça. Sıfat olarak bir. İsim olarak kişi, kimse. Tanrı, bütün varlıklardan soyutlanmıştır, yalnızdır, tek başına var olabilen varlıktır. Bu açıdan, ahad'dır.

(5) Vâkıâ: Arapça zarf. Sonu elif harfleriyle biter. Gerçek, gerçi, her ne kadar anlamlarında kullanılır. Vâkıâ: Arapça isim. Sonu güzel he ile biter. Olmuş bir olay, olmuş bir iş, gerçek, savaş, cenk, rüya, düş anlamlarına gelir. Çeviride, bu anlamı daha uygun bulduk.

(6) Lâtif: Arapça sıfat. Tanrı adlarındandır. Yumuşak, hoş, güzel, nazik. Ufak anlamı da vardır. Bedrettin'e özgü bir terim. İnce, saydam, madde olmadığı için görünmeyen anlamlarında kullanılıyor.

(7) Düş: Bedrettin'e göre, uykudaki hayaldir. Mutasavvıflar, iki türlü düşten söz ediyorlar. Birincisi, rûyâ-yı sadık, yani gerçek düş. Bu düşü, Tanrı esinler insana. İkincisi, rüya-yı kâzip'tir. Yani, yalancı düş. Bunu da, şeytan düşletir.

(8) Barkuk: Mısır'da, Çerkez devletini kuran Malik Zahir Seyfettin. Adına kurulan medreseye, Zahiriyye ya da Barkuki-

kiyye adları verilir.

(9) Şeyhuniyye medresesi, Şeyh Bedrettin'in okuduğu medrese olarak gösteriliyor.

(10) Kitap: Arapça isimdir. Halk, kitap sözcüğüyle, Kuran'ı amaçlar. Bilginler, Kuran'a çok adlar vermişlerdir. Bizzat Kuran, kendisinden türlü adlarla söz eder. Ümmü'l kitâb denir. Furkan, Hüdâ, Hitâb, Mushaf, Necm, Nûr, Zikr adları da verilir. Sünnet: Bu sözcük de Arapçadır. İyi ahlak, iyi huy anlamındadır. Peygamber'in sözleri, eylemleri, davranışları, tasvipleri. Şia mezhebi dışında kalanlara Ehli Sünnet denir.

(11) Cennet: Arapça isim. 1) Uçmak, 2) Bahçe, 3) Çok iç açıcı, havadar yer. Edebiyatta, farsça «bihişt, behişt» sözcükleri kullanılır. Sekiz tane cennetten söz ediliyor. a) Darü'l celâl, b) Darü'l selâm, c) Cennetü'l me'vâ, d) Cennetü'l huld, e) Cennetü'n naim, f) Cennetü'l Firdevs, g) Cennetü'l karar, h) Cennetü'l adn.

Ağaçlarla örtülmüş yerlere de cennet deniyor.

(12) Arş: Çardak, çadır, cumba, kafes, çatı dam, taht anlamında Arapça isim. Dokuzuncu gök için de «arş» sözcüğünü kullanırlar. Tanrı'nın katı olduğu için, bu kata arş-ı âlâ adını veriyorlar. Arşın yöresinde, melekler tesbih edip dolaşırlar. Bu meleklere «arşıyân» diyorlar. Arş'ın bir adı da Felek-i Atlas'tır.

(13) Menâzil: Arapça isim. Menzil sözcüğünün çoğulu. Menziller, duraklar,konaklar. Menâzil-i kamer: Ay göğü. Astronomi terimi. üzerinde Ay'ın hareket ettiği varsayılan yörüngenin üzerindeki noktaların her biri.

(14) Teşehhüd: Şehadet sözcüğünden isim. Arapça. Namazda, oturarak «ettehiyâtü» duasını okumak.

(15) Rahman: Arapça isim. Yaratılmış her canlıya, mümin, kâfir demeden, kimseyi ayırdetmeden, herkese acıyan, herkesi seven, herkese yardım eden Allah.

Kelamcılar, Tanrı'ya, her sıfatı yakıştırmazlar. Onlara göre,

Tanrı'ya yalnız olumlu sıfatlar yakışır. Onun yakışır sıfatları, yücelik ve ululuktur. Mutasavvıflar, kelamcılar gibi düşünmüyorlar. Bunlara göre de, evrende iyi-kötü, güzel-çirkin diye bir şey olmadığını, tüm niteliklerin görece olduklarını, Tanrı'dan geldiklerini söylerler. Özellikle, Muhyiddin İbn-i Arabî'nin Füsû'sü'l Hikem adlı yapıtına sığınırlar. Şeyh Muhyiddin, Tanrı'yı en iyi niteleyen sıfatın «Rahman» adı olduğunu söyler. Bütün varlıklar,Tanrı ile bir olduklarında, bugün görece var olan kötü-kötülük, zalim-zalimlik, çirkin-çirkinlik gibi istenmeyen sıfatların tümü ortadan kalkacak, ortada yalnız güzel-güzellik, iyi-iyilik kalacak. Şeyh, bu düşüncesini geliştirerek, Kuran'daki kesin buyruğa karşın, kısas'a ve ölüm cezasına karşı çıkıyor.

(16) Zakkum: Arapça isim. Ağu ağacı. Cehennemde yetişen bir ağaç. Cehennemliklerin yemeği, «zahil».

(17) Dâbbet-ül arz: Arapça isim tamlaması. Kıyamet belirtilerindendir.Kıyametten az önce ortaya çıkacağı söylenen hayvan. Dâbbe, yük ve binek hayvanı demektir. Dinsel kitaplarda, bu hayvan betimlenmiştir. Boyu, yüz metreyi geçer. Her organı bir canavara benzetilir. Elinde Musa'nın asasını taşıyacak, Tanrı'ya inananların yüzlerini ak bir boyayla, inanmayanlarınkini de kara bir boyayla boyayacak.

(18) Furkan suresinden alınmış. Yedinci âyet.

(19) Ulama orucu, Savm-visal: Hiç iftar yapmadan, birkaç gün sürdürülen oruç. Önce Davut peygamberin tuttuğu söylenir. Davut, yirmi dört saatta bir kez iftar açarmış.

(20) Kâfir: Arapça isim ve sıfat. Küfr ve küfrân köklerinden türetilmiş. Hakk'ı tanımayan, bilmeyen. İmansız, inançsız. Küfr'ün kara anlamı da var. »Karanlığı savunanların inadına, aydınlıklar kararmayacaktır» anlamı da düşünülebilir.

(21) Nefs: Arapça isim. Birçok anlamları var. Burada, canlılık, ruh anlamlarında kullanılıyor. Ruh, can, hayat. İnsanın ye-

me içme gibi, yaşamsal gereksinmeleri. Kendi, şahıs. Asıl, maya, cevher. Bir şeyin ta kendisi. Dölsuyu.

(22) Kalp, mutasavvıflara göre, nefs-i insanînin düşünme merkezidir. İçi ruhtur. Her şeyi kalp kavrar. Bilginin merkezidir. Ruh, sevginin merkezidir.

(23) Atvar: Mutlak varlığın evrende beliren türlü biçimleri. Madde,bitki, hayvan, insan ve ergin aşamalarından geçişi, «devr.» Tavr sözcüğünün çoğul. Hal hareket, iş, tarz. Nefs'in yedi derecesine göre değişen durumlarına, Etvar-ı seb'a diyorlar.

(24) Kürsi: Arş'ın altındaki gök katı.

(25) Muhammed'e söylendiğine göre, dünya, kıyamet günü insanlara bir kocakarı kılığında gösterilecek. Bu kocakarı, insanların korkup Tanrı'ya sığınmalarını sağlayacak kadar çirkindir.

ŞEYH BEDRETTİN'İN YAPITLARI
BÖLÜM DİPNOTLARI

(1) Nazım Hikmet, Bedrettin Destanına Zeyl, Millî Gurur, 1936 (Millî Kütüphane, 1936 - 1410).
(2) Nazım Hikmet, Simavne Kadısı Oğlu Destanı, Önsöz.
(3) Nazım Hikmet, agy.
(4) İsmet Sungurbey, Önsöz, s. X-XI.
(5) Zeyl, s.9.
(6) Bedrettin Destanı, Bölüm 9.
(7) Millî Gurur, s. 11
(8) Mabl, Thoughts on Greek History.
(9) Ekim Devrimi Sonrası Türkiye Tarihi, s.160, Bilim Yayınları.
(10) Ragıp Gelencik, Türkiye'de Köylülüğün Dağılımı, Yeni Ülke, sayı: 4, s.100.
(11) Muzaffer Erdost, Toprak Mülkiyeti Biçimleri Açısından Köylülük, Yeni Ülke, S. 4.
(12) Millî Gurur, S. 12.
(13) agy., S. 13 - 14.
(14) Prof. Şerafettin Yaltkaya, İslâm Ansiklopedisi, S. 446.
(15) Mustafa Akdağ, Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi, S. 341 - 342.
(16) Müneccimbaşı Tarihi, C. 3, S. 308.
(17) Hüseyin Hüsamettin, Türk Tarih Encümeni Mecmuası, no: 18, S. 312.
(18) Mustafa Akdağ, agy., S. 345-346.
(19) Muhittin Arabî'nin ünlü yapıtı, Fûsûsü'l Hikem.
(20) Çetin Yetkin, «Etnik ve Toplumsal Yönleriyle Türk Halk Hareketleri ve Devrimleri,» 1974, May Yayınları, C. I. S. 135.
(21) Mustafa Akdağ, agy., S. 335-336.
(22) Mustafa Akdağ, agy., S. 337.
(23) Necdet Kurdakul, Bütün Yönleriyle Bedrettin, S. 104.

(24) Mustafa Akdağ, agy., S. 342-343.
(25) Hüseyin Hüsamettin, agy.
(26) Mustafa Akdağ agy., S. 342-343.
(27) İbni Bibi, S. 55-56.
(28) Mustafa Akdağ, agy., S. 463.
(29) Mustafa Akdağ, agy., S. 463 (Akdağ'ın gösterdiği bu kaynağı göremedik. Ama araştırma gereğini de duymadık,
(30) Bezm-ü Rezm, S. 81.
(31) İbrahim Konyalı, Stalin'in Şeyh'i Bedrettin Simavi, Tarih Hazinesi, C. I, sayı I, S. 3-7.
(32) Pir Sultan Dosyası, Başbakanlık Arşivi, Mühimme 80.
(33) Milli Mecmua, C. 12, S. 141-142, Temmuz 1933, S. 144-145, Eylül 1933. Türk Folklor Araştırmaları, 1968, C. II, S. 226-228, 1969, S. 234, Cahit Öztelli, Papirüs 1969, S. 37 Abdülbaki Gölpınarlı.
(34) M. Fuat Köprülü Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu, İkinci basım, 1972, S. 165-166.
(35) Necdet Kurdakul, agy., S. 258.
(36) Darülfünûn Edebiyat Fakültesi Mecmuası. Sene 2, sayı 4.
(37) Ahmet Rasim, Osmanlı Tarihi, C. I, S. 176
(38) Necdet Kurdakul, agy., S. 10.
(39) M. Fuat Köprülü, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvuflar, İkinci basım, S. 177.
(40) Aşıkpaşazade Tarihi, S. 75.
(41) Simavne Kadısı Oğlu Şeyh Bedrettin, Abdülbaki Gölpınarlı, İsmet Sungurbey, S. X.
(42) Köprülüzade Ahmet Cemal, Dergâh Mecmuası, C. II, S. 183.
(43) Bu tarih için bak. Abdülbaki Gölpınarlı, agy., S. XV.
(44) Veled İzbudak, Atalarsözü S. 25, TDK Yayımları
(45) Vahit Lütfi Salcı, Gizli Türk Dini Oyunları, S. 37.
(46) Abdülbaki Gölpınarlı, Menâkib, S. 94, XXVIII.
(47) Namık Kemal, Osmanlı Tarihi, C. II, S. 52-53.
(48) Ahmet Mithat, Mufassal, S. 103.

(49) Mizancı Murat Bey, Tarih-ül Ebulfaruk, S. 115-116.
(50) Rady-Fish, Nazım'ın Çilesi, S. 337
(51) Orhan Asena: Şeyh Bedrettin, Erol Toy: Azap Ortakları.
(52) P. Wittek. Ankara Bozgunundan İstanbul'un Zaptına, Belleten, ayrı basım, 1943, S. 27.(Çev. Dr. Halil İnalcık)
(53) Orhan Asena: Simavnalı Şeyh Bedrettin, S. 11-13.
(54) Abdülbaki Gölpınarlı, Simavne Kadısı Oğlu Şeyh Bedrettin, S. 39-40-48.
(55) M. Fuat Köprülü, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, 1966, ikinci basım, S. 177-178.
(56) İtizal: Azl sözcüğünden. Bir tarafa çekilme, işten çekilme, takımdan ayrılma anlamlarına gelir. Ehl-i Sünnetten Vasıl Bin Ata'nın kurduğu «mutezile» mezhebi. Mutezile mezhebinden olanlar, yazgıya inanmazlar. «Kul ettiklerinin yaratıcısıdır» derler. (V.T.)
(57) Ahmet Ateş. Vesilet-ün Necat, 1954.
(58) Cemil Yener, Vâridât çevirisi, S. 48.
(59) Necdet Kurdakul, agy, S. 348
(60) Prof. Şerafettin Yaltkaya, Simavna Kadısı Oğlu Şeyh Bedrettin, 1924, S. 67.
(61) Adnan Adıvar, Osmanlı Türklerinde İlim, S. 47.
(62) Abdülbaki Gölpınarlı, agy., S. 49.
(63) Mühimme 80, S. 19, Hüküm no: 49.
(64) Hilmi Ziya Ülken, İslâm Düşüncesi, S. 189.

DİPNOTLARI

(1) Abdülbaki Gölpınarlı, İsmet Sungurbey: Menâkıbnâme, S. 40
(2) Prof. Şerafettin Yaltkaya, Simavne Kadısıoğlu Şeyh Bedrettin, 1924, S. 48.
(3) Prof. Ş. Yaltkaya, agy., S. 49.
(4) Menâkıbnâme, S. 83-84.
(5) Abdülbaki Gölpınarlı, Simavna Kadısı Oğlu Şeyh Bedrettin, 1966, S. 40-41.
(6) Prof. Şerafettin Yaltkaya, agy., S. 71
(7) Prof. Şerafettin Yaltkaya, agy., S.73, Vâridât'ta, semaya izin var. S. 57.
(8) Türkiyat Mecmuası, 1926, c. III, S. 233.
(9) Necdet Kurdakul, Bütün Yönleriyle Bedrettin, S. 84.
(10) Dr. Ahmet Mumcu, Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl, S. 43-44.
(11) Mizancı Murat, Tari'hül Ebu'l Faruk, C. I, S. 237.
(12) Abdülbaki Gölpınarlı, Menâkıb, S. 39, 17-b
(13) agy., S. 44, 19b.
(14) agy., S. 45, 20a.
(15) agy., S. 45, 20a.
(16) Prof. Şerafettin Yaltkaya, agy., S. 67
(17) Tahsin Saraç, Türk Dili, C. XXI, S. 22
(*) Vâridât, S. 58.
(18) Hilmi Ziya Ülken, İslam Düşüncesi, S. 166.
(*) Vâridât, S. 67.
(19) Vâridât, S. 60.
(20) agy., S. 54, 68.
(21) agy., S. 54, 70.
(22) agy., S. 54, 64.
(23) agy., S. 55, 60, 62, 63, 72, 73, 74, 75, 76.

(24) Vâridât, S. 56.
(25) agy., S. 60.
(26) agy., S. 56.
(27) agy., S. 52.
(28) Vâridât, S. 5, 58, 59.
(29) Vâridât, S. 53, 56, 57.
(30) agy., S. 64.
(31) agy., S. 74, 75, 76.
(32) agy., S. 76, 77.
(33) Vâridât, S. 64.
(34) agy., S. 73.
(35) agy., S. 59, 73.
(36) agy., S. 52, 53, 72.
(37) Vâridât, S. 58.
(38) agy., S. 67.
(39) agy., S. 63, 67.
(40) agy., S. 67.
(41) agy., S. 55, 68.
(42) agy., S. 67, 69.

ŞEYH BEDRETTİN ÜZERİNE YENİ YORUMU DOLASIYLA VECİHİ TİMUROĞLU İLE GÖRÜŞME

R. GELENCİK — Bedrettin'in Vâridat'ını yeniden Türkçeleştirip yayımladınız.[1] Kitaba "giriş" olarak hazırladığınız incelemeden anlaşılıyor ki, Şeyh Bedrettin ile epey eskien beri ilgilenmişsiniz. Bunun temel gerekçesini söylermisiniz?

V. TİMUROĞLU — Sayın Gelencik, dediğiniz gibi Şeyh Bedrettin ile, yıllardır ilgileniyorum. Sosyalist dünya görüşüne bağlı bir Türk aydını olarak Şeyh Bedrettin ile ilgilenmeyi görev saymışımdır. Biz Türkler, öyle dokusu sık düşünceye alışık değilizdir.. Germen düşüncesinin derinliğini ve köklü araştırma gücünü, Anadolu insanında görmeyi istemek, yanlış olur. Ama yedi bin yıllık bir kültürü özümlemiş Anadolu insanı, derin ve köklü düşünmeye yabancı da olamaz.

1961 Anayasasının getirdiği ölçüdeki düşünce özgürlüğü, birden, hemen her aydını sosyalist yaptı. Oysa, sosyalist olmak kolay değildi. Bir öğreti, her şeyden önce bir sistemin sonucudur. Ama, hiçbir düşünce sistemiyle uzaktan yakından ilgisi olmayanlar, çarçabuk sosyalist oldular ve Türkiye adına ahkâm kesmeye başladılar. O dönemlerde, bende bir korku doğmuştur. Tanzimat kafasının yanlışıyla sosyalist reçeteler mi hazırlanacaktı? Doğrusu, Batı'dan aktarılmış bir sosyalizm beni ürkütmüştür. Anımsarsınız, pek garip düşünceler yayılıyordu o sırada. Ama, gene o sırada, kimi aydınlar, tarihimizi araştırmaya yöneldiler. Nâzım Hikmet, Türk yazınına dev bir yapıt bırakmıştı: Simavne Kadısı Oğlu Şeyh Bedrettin Destanı. Nâzım Hikmet, 1925'te, İstanbul üniversitesi İlahiyat Fakültesi Profesörlerinden Mehmet Şerafettin'in yayımladığı Simavne

1- Şeyh Bedrettin, Vâridât, Türkiye Yazıları Yayınları, Ankara, Aralık 1979

Kadısı Oğlu Bedreddin adlı kitapçığı okuduğunda, Şeyh Bedrettin hareketini, bir köylü sosyalizmi olarak düşündüğünü söylüyor. Tarihimizde böyle bir olay varsa. Türk sosyalisti için, çok önemli ipuçları var demekti. Bu ipuçları nelerden oluşuyordu? Bunu öğrenmek istedim. Bu bir.

Toplumumuzun tarihinde böyle bir hareket, yani, Nâzım Hikmet'in deyimiyle, bir Türk köylü sosyalist hareketi varsa, araştırılması gerekli bir sürü sorun da var demekti. Her şeyden önce, bu köylü sosyalizminin çıkış noktasını belirleyen düşünce sistemi neydi? Bu düşünce sistemini kaynaklayan daha eski olaylar, düşünceler nelerdi? Böyle hareketlerin tarihsel koşulları nelerdi? Hangi somut ortamlarda doğmuşlardı? Ve en önemlisi, bu hareketlerin motor güçleri, hangi sınıflardı? Bunların saptanması, Türk devrimcilerine çok somut dayanaklar kazandıracaktı. Nâzım Hikmet, kendisinin de belirttiği gibi, Destan'ı yazarken yalnızca Çelebi Sultan Mehmet dönemine inip orada kalmıştır.

Nâzım Hikmet, Şeyh Bedrettin için millî gurur diyordu. Bir toplumun belli bir tarihsel dönemde onuru (haysiyeti) olmuş bir insanı incelemek, araştırmak,yerli yerine oturtmak gerekirdi. Bu alanda bir şeyler yapabilecek herkes, konuya eğilmeliydi. Bu iki.

Sorunun kökeninde, bence, karanlık noktalar vardı. 1961'de patronuna zaten saygısını yitirmiş Türk işçisi, kendi haklarını savunur, yiğit işçi örnekleri vermeye başlamıştı. Bu denli kısa sürede, Türk işçisinin bilinçli eylemlere girmeye başlaması küçünsenemez. Bu aşamada, 1870 Almanyasındaki Katheder-Socialist profesörlere benzer kürsü sosyalistleri türemişti. İşçiden uzakta türküler çığrılıyordu. Öte yandan, deyim yerinde olacaksa, cılız ama iyicil bir çocuk büyüyordu. Buna yardımcı olmalıydık. Bu üç.

Bedrettin şeyhti. Bu, benim için çok önemliydi. Burjuvazi, kötücül çocuğun önünde bocalamaya başladı mı, köylülüğün ve esnafın tutuculuğundan yararlanır. Dine sarılır. Biliyoruz ki,

bu oyun, Türkiye'de burjuva kurallarına bile uymayan bir çirkinlikte oynana gelmiştir. Devrimci olduğu için "kıyam" ettiği sanılan bir şeyhin düşünceleri, halka bir çözüm yolu gibi sunuldu. Sömürüye karşı "kıyam" tarihte pek çoktur. Bu da çok anlaşılır bir şeydir. Ancak, bir "kıyam" ın devrimci sayılabilmesi ve olabilmesi, insanlığın tarihsel gelişme yasalarına ve buna bağlı olarak uygun zamana ve yere denk düşmesiyle belirlenir. Bedrettin'e eğilirken büyük şeyler bulacağımı sanıyordum. Ama, eski deyimle söyleyeyim, tarihim adına "mutmain" olamadım.

G. — Simavne Kadısı Oğlu Şeyh Bedrettin Destanı dolayısıyla Nazım adıyla Bedrettin adı birbirini çağrıştırır. Siz de incelemenize, "Nazım Hikmet" adıyla başlamışsınız. ama, öyle görünüyor ki,böyle davranmanız, basit bir çağrışımdan ötürü değil; çünkü, incelemenizde, Destan'ı da hangi koşullarda, hangi amaçla yazıldığını da belirtiyorsunuz. Bununla yetinmeyip, Nazım bir iki kaynaktan yoksun kaldığı için, Destan'ı da eksik kalmıştır diyorsunuz. bu konuda söylediklerinizi biraz daha açarmısınız?

T. — Sayın Gelencik, önce, şu "millî gurur" sorununa bir kez daha değineyim. Milliyetçiler (?), sınıfsal bilinç taşıyan ve kendi sınıflarının politik iktidar savaşımını veren bütün emekçileri, milliyetsiz sayıyorlar. Bu terimle de, emekçileri, ulus düşmanı, vatan haini ilan ediyorlar. Nazım Hikmet'i işçi sınıfının ideolojisini savunan bir ulusal vatan şairi olduğu için yargılıyorlar. Bu yüzden damdadır. Somut koşulları budur. İşte burada duralım. Kılıç haklarını alan burjuva sınıfının egemenlik savaşlarını anlatan tarihlerinde, onur, serdarların öyküleridir. Şehname'yi düşün. Halk hareketleri, vatan hainliğidir. Saraylardaki resmi kâtipler tarafından, denetim altında yazılmış tarihlerde, yığınların demokratik hareketleri elbetteki düpedüz yansıtılmaz. Anlaşıldığına göre, Nazım Hikmet, Türk tarihinin böyle olaylarını araştırıyordu. Ama, Nazım hapishanedeydi. O koşullarda, eline geçebilecek olanları okuyordu yalnız. Tüm is-

tediklerini okumasına izin verildiği de düşünülemez. Bu arada Mehmet Şerafettin Yaltkaya'nın kitapçığı eline geçiyor. Bizde, nedense iyi okuyucu az. Duygusal okuyucu çok. Nazım'ın Destanındaki düzyazı bölümlerini atlamıştır. Dizeler bu düz yazılar üzerine kurulmuş. Yani, Nazım, şiirin böyle kurmuş. O düzyazılarda neler var? Mehmet Şerafettin'in kitapçığını okurken, ülkemizdeki sınıfsal hareketi karalamak için sürekli kullanılan kadın olayına değinir. En can alıcı noktasıdır burası. Mehmet Şerafettin, Şeyh Bedrettin'in amacından söz ederken, "Yiyecek,hayvanlar ve toprak gibi şeylerin kollektif mal sayılmasını salık veren Börklüce'nin kadınları bundan ayrı tutması, bizce kamuoyuna karşı kullandığı takke ve örtüdür. Çünkü, varlığın birliğine razı olan şeyhinin Mustafa'ya bunu ayrı düşündürecek bir dersi verdiği düşünülemez." diyor. Nazım, bu satırları okuyunca, tuzağı anlıyor. Şerafettin Yaltkaya'nın Marksizmi bilmediği gün gibi açık. Ama, bir bilim adamına yakışmayacak biçimde, avami konuşuyor. Nazım'ın tepkisi bilimseldir. Aklına, Marks'tan ve Engels'ten iki cümle gelir: "Burjuva için karısı, alalâde bir üretim aracıdır. Burjuvazi, üretim araçlarının toplumsallaştırılacağını duyunca, tabiatıyla , bundan kadınların da toplumsallaştırılacağı sonucunu çıkarır."

"Hep bir ağızdan türkü söyleyip
hep beraber sulardan çekmek ağı,
demiri oya gibi işleyip hep beraber,
hep beraber sürebilmek toprağı,
ballı incirleri hep beraber yiyebilmek,
yârin yanağından gayri her şeyde

her yerde
hep beraber!
diyebilmek
için
on binler verdi sekiz binini...

Nazım Hikmet, Destan'ın sonuna iki düzyazı bölümü ekliyor. Birinci bölüm, Tornacı Şefik'in Gömleği, ikincisi de Ahmet'in Hikâyesi. Rüyasının kaynağını, çok somut bir yere oturtuyor birinci ekiyle. Sabahleyin, Bedrettin'in öyküşünü ve onunla yaptığı geziyi Tornacı Şefik'e anlatıyor. Koğuş arkadaşına, koğuşun penceresini göstererek, "Nah şu pencerenin arkasına geldi. Yekpare ak bir gömleği vardı." diyor. Tornacı Şefik, akşamdan yıkayıp astığı işçi gömleğini gösteriyor ve kahkahalarla gülüyorlar. Bir şairin imge gücünü göstermesinin ötesinde, çok anlamlı bir eklemedir bu. Bedrettin'in ak kefeni ve işçi gömleği. Tarihsel olayların diyalektiği bu. Ahmet'in Hikayesi'nde, olayı çok daha bilinçli biçimde kor. Ahmet, çocukluğunda bir Rumeli köyüne gidiyor dedesiyle. Bu köyün insanları, jandarma baskısıyla bile vergi vermeyen dirençli köylülerdir. Dik kafalı ve inatçıdırlar. Kızılbaş inancını taşırlar. Ama, tam da kızılbaş değiller. Bedrettincidirler. Bedrettin'e Mehdi gözüyle bakarlar. Mesih gözüyle bakarlar. Bu, Nazım'ın olayı bitirmediğini gösterir. Ahmet, tüm bu anlattıklarıyla, Bedrettin'i bir milli gurur olarak görür. O da Lenin'in bir sözünden anımsanmış olsa gerek. Sosyal-Demokrat adlı gazetenin 1914'te yayımlanan 35. sayısında, "Rusların Milli Gururu" adlı makalesinden kaynaklanmıştır. Lenin, o yazısında "Biz dilimizi ve yurdumuzu severiz,onun emekçi kitlelerini, yani nüfusunun onda dokuzunu, bilinçli bir demokrat ve sosyalist bir yaşama yükseltebilmek için, herkesten çok çalışan biziz." diyordu. Daha geçenlerde, Demokrat gazetesinde, "Haftalık" sütununda, Muzaffer Erdost, iki jandarma erinin öldrülmesi dolayısıyla faşistlerin oynamak istedikleri oyunu sergilerken, "Biz yurdumuzu severiz." diyordu.

Nazım Hikmet, olağan bir ortamda özgürce çalışmak olanağını bulsaydı, tüm Osmanlı tarihlerini okuyacaktı. Ahmet'in Hikâyesiyle de konuyu açık bırakmış zaten. Bu arada Namık Kemal'in Osmanlı Tarihi'ni de okuyacaktı. O özgürlük ve vatan

şa'rinin (!) sınıfsal kinini iyice sergileyecekti kuşkusuz. Namık Kemal, bizzat istibdata karşı kafa tutuyor. Elinden gelse, saltanata kendisi son verecek ve yerine İngiliz tipi bir meşrutiyet getirecek. Ama, emekçiler adına politik iktidara yöneldiğini sandığı Şeyh'i acımasızca suçlar. Ortada bir hükümet başkanı bulunduğundan, başkaldırmayı isyan sayıyor ve isyanın da haksız olduğunu savlıyor. Daha da açık söylüyor, Bedrettin'in politik iktidarı ele geçirmesi durumunda bile, taşıdığı düşünceler açısından yasal olmayacağını ileri sürüyor. Bedrettin'in dayandığı iktidar kurallarının lanetlenmiş kurallar olduğunu da özellikle yazıyor. Bu, Namık Kemal efsanesini de açığa çıkarır. Öyle ki, Namık Kemal, Bedrettin'in tüm dinleri birleştirmeyi düşünmüş olmasını en bağnaz biçimde yeriyor. Tüm dinlere hoşgörüyle bakmanın da, İslama aykırı olduğunu savlıyor. Ahmet Mithat da alabildiğine, Namık Kemal'e dayanarak yükleniyor. Hem de o geniş düş gücüyle yeni uydurmalara yönelerek.

Nazım Hikmet, bu ve bunun gibi kaynakları görseydi, destanında Tanzimat düşüncesini de yansıtacaktı. Böylece, devrimleri besleyen bu tip halk hareketlerinin yönlerini de vurgulayacaktı.

G. — Bedrettin, öyle sıradan bir medreseli değil. Sıradan bir mutasavvıf da değil. Vâridat da sıradan bir tasavvuf yapıtı değil. Kendisi gibi eğitilmiş çağdaşlarından çok farklı olarak, bir eylem adamı. Onun bu yanı da Nazım'ı etkilemiş olamaz mı?

T. — Şeyh Bedrettin, çok seçkin bir Osmanlı düşünürü. Öylesine sıradan bir medresli değil elbette. Osmanlı onu aşmıştır, ama her dönemde onun hukuk anlayışından da yararlanmıştır. Ama, Osmanlı'nın şeriatçı fıkıhçıları, her vesileyle Şeyh'in yorumlarını, ola ki yeni bir dünya yaratır, diye sürekli eleştirmişlerdir. Bakın, Teshil'in önsözünde ne yazıyor Şeyh: "Bir yargıç, kedi kanısının ve gözleminin mevcut 'içtihatlara' karşın, gerçeğe daha uygun olduğuna inanıyorsa, elbette kendi

kanıtlarına göre karar vermelidir." Sayın Gelencik, öyle sanıyorum ki, bu yorum, çağımız hukukçuları için bile yenidir. Hukukçunun zeki ve uyanık olması gerektiğini, birtakım söylentileri aktarmacı olmasını öğütlüyor.

Âşıkpaşazade ve Oruç Bey tarihlerinde, Yıldırım'ın kadılarının rüşveti geliştirdikleri anlatılır. Çok ilginçtir anlatılanlar. Yıldırım, kadılarının halkı sömürdüklerini görüp tümünün birden Yenişehir'e getirilip bir odaya doldurulup yıkılmasını buyurur.Ülkede kadı kalmayacağını ve bunca pisliğin "maaş azlığından" kaynaklandığı ileri sürülerek kadılar kurtarılır. Şeyh, Musa Çelebinin kafasına, bir hukuk değişimi gerektiğini sokmuştur. Gerçek hukukçunun kişisel yapısının değiştirilmesinin gerektiğini kabul ettirmiştir. Hukukçunun aydın bir dünya görüşü ve kimselere teslim olmayan bir hukuk mantığı olmalıdır. Bütün Osmanlı tarihi boyunca, Bedrettin'in müfti'lere tanıdığı özgür düşünce hakkı tartışılıp durmuştur.

Sıradan bir medreseli olmayan Bedrettin, kuşkusuz sıradan bir mutasavvıf da değildir. Şeyh, her şeyden önce Vâridat'ta, alışılmış tasavvuf konularından sıyrılıp yer yer oyun, eğlence gibi, siyaset, yönetim, para gibi konulara da değiniyor. Bunları, şeriata aykırı biçimde yorumlaması, Osmanlı'yı kızdırıyor. Bir de, Tanrı, kıyamet, ölüp dirilmek konularında inançları sarsıyor. Bunları yadsıyor zaman zaman.Böyle tümcelerin varlığı, onun devlete karşı çıkmadığını, bu inançlarından ötürü asıldığını ileri sürenlerin ortaya çıkmasına yolaçmıştır.

Nazım Hikmet'i, bu yönlerinin ilgilendirdiğini sanmıyorum. Çünkü, Nazım, Şeyh'in yapıtlarını okuma olanağını bulamamıştır. Somut koşullarının engel olduğunu daha önce söylemiştik. Bedrettin'in bir direnci temsil ettiğini biliyoruz. Yine, Destan'daki düzyazılara bakalım. Mehmet Şerafettin Yaltkaya'nın verdiği tarihsel bilgiyi okuduktan sonra —ki bu bölümü Destan'a tümüyle almıştır—, şöyle diyor: "Başım çatlayacak gibi. Saate baktım. Durmuş. Yukardakilerin zincir

şakırtıları biraz yavaşladı. (.....) İlâhiyat fakültesi tarih-i kelâm müderrisinin altmış beşinci sayfasını açtım yine. Cenevizlilerin serkâtibinden iki satır ancak okumuştum ki, başımın ağrıları içinde kulağıma bir ses geldi. Bu ses:

— Gürültü etmeksizin denizin dalgalarını aşarak senin yanında bulunuyorum, diyordu." Bu sözler, bize büyük bir şairin şiirini nasıl kurduğunu gösteriyor. Peki, altmış beşinci sayfada ne var? "Mustafa, on bine yakın müfsid ve mülhid müritlerinden olan asker ile şehzadeye mukabeleye kıyam eylediler. Mübalağa ceng olundu. Birçok kan döküldükten sonra tevkül-i ilâhi ile o leşkeri ilhad mağlup oldu." Yani, Nazım, eylemle birlikte, eylemin içeriğiyle de ilgilidir. Kendi ideolojisine uygun bir "kıyam" bulmuştur toplumunun tarihinde. Bunlar, Nazım'ın dünya görüşü açısından çok önemli şeyler, ama olayın şaireneliğini de unutmamak gerekir. Aklıma, Chautaubriand geldi. "Ben Hıristiyanlığı en doğru din olduğu için değil, en şairane din olduğu için seviyorum." diyor. Nazım da, Bedrettin hareketinin toplumsal yanıyla birlikte, olayın trajik yanıyla da ilgilenmiştir. Bu, kuşkusuzdur. Bakın, Rady Fish'e Destan hakkında ne demiş? "Moskova'da kendisiyle Destan'ın çevirisine çalışırken, Nazım, isyan etmiş köylülerin başlarının cenazesini kaçırma sahnesini yazdığı zaman, gözünün önüne, büyük Avrupa ressamlarının 'çarmıhtan indirme' konulu tablolarının geldiğini itiraf etti. O da, bu konunun şiirde çözümünü arıyormuş o zaman." Kısacası, Nazım, hem eylemle hem de Şeyh'in kişiliğiyle ilgilenmiştir.

G. — "Nazım'ın gözünde Bedrettin bir Türk Radişçev'idir." diyorsunuz Millî Gurur'a dayanarak. Bu paragrafta Nazım'ı eleştirmekten çok anlamaya çalışır bir davranışta görünüyorsunuz.

Radişçev, 1802'de intihar ediyor. 115 yıl sonra, Çarlık Rusyasında sosyalist devrim oluyor. Bedrettin, 1417 veya 1420 yıllarından birisinde asılıyor. 503 veya 506 yıl sonra, 29 Ekim 1923'te, Osmanlı İmparatorluğu yıkılıyor. Bedrettin, Os-

manlı'nın Fetret Devri'nde tarihsel rolünü oynuyor. Osmanlı İmparatorluğu'ndan kalan son coğrafya parçasında, Türkiye Cumhuriyeti kuruluyor. Ve Türkiye Cumhuriyeti'nde hâlâ burjuva demokrasisini gerçekleştirme savaşımı veriliyor.

Radişçev-Bedrettin benzetmesini eleştirmenizi istesem...

T. — Ama unutmayalım ki, Osmanlı'dan kalan toprak parçalarının birçoğunda, Türkiye Cumhuriyeti'nin çok ilerisinde demokrasiler kuruldu. Hem de şıkır şıkır işliyor. Hemen şunu belirtmeliyim ki, Nâzım'ın Bedrettin'e verdiği Millî Gurur sıfatı, Lenin'in Radişçev'e ve Dekabristlere verdiği sıfattır. Bedrettin'in bazı düşüncelerini materyalist düşüncenin Rusya'daki ilk öncülerinin düşüncelerine yakın bulmuştur. Örneğin, Dekabrisler, düşüncenin maddenin ürünü olduğunu anlayamamışlar. Ama deneyi ve aklı, düşüncenin postulası saymışlardır. Bedrettin de aynı biçimde düşünüyor. Yine ara vermeden söyleyelim. Bedrettin'de böyle düşünceler olmasına karşın, bir mistiktir. Ama, yukarıda da belirttiğimiz gibi, sıradan bir mistik değildir. Dünyayı anlamaya çalışıyor. Maddenin bir özünün olduğunu anlıyor, ama çözemiyor. Kolay da değil hani. Yaşadığı dönem ve ortam belli. Bedrettin'e göre, duyular, nesnelerin etkisi altında oluşur. Nesnelerin etkisiyle, duyular, düşünceye ve duyum'a dönüşürler. Dekabristler de böyle düşünüyorlardı. Rusya'nın bu ilk maddeci düşünürlerini, Lenin, Rus düşüncesine yol açan ilk atılımlar olarak "milli gurur" sıfatıyla övüyordu. Nazım da oradan alıyor. Ama, Bedrettin böyle mi? Türk tarihinde, devrimci düşünceye yol veren bir kökün bulunması gerekir. Bedrettin bu düşüncenin en yakın kökü'dür. Bu yüzden anlamaya çalışıyorum. Ama Aleksander Nikolyevic Radişcev ile Bedrettin'i özdeşleştiremiyorum. Radişçev gerçekten Materyalist bir yazardır ve Rus devrimci düşüncesinin bilinçli babasıdır. Petersburg ve Leipzig Üniversitelerinde müsbet bilimler öğrenimi yapmıştır. Materyalist düşünceye başlangıç olarak çevirdiği Mabl'in Grek Tarihi Üzerine Düşünceler adlı yapıtına koyduğu notlar, Radeşçev'in

nasıl büyük bir düşünür olduğunu kanıtlar sanırım. Otokrasiyi insan doğasına aykırı bulan Radişçev, Tobolsk'ta Oturan Bir Dosta Mektup adlı yazılarında, politik iktidarı ellerinde tutanların halk için özgürlük düşünemeyeceklerini çok açık bir dille gösterir ve bu zincirin kırılması gerektiğini anlatır. Bedrettin, ancak Doğu dünyasından haberdarken Radişçev, tüm dünya tarihiyle yakından ilgilidir. 1783'te yazdığı Liberty adlı şiirinde,ingiliz demokrasi hareketini, yani Cromwell'in kralı iktidardan indirmesini yüceltir. Amerika'nın da İngiliz egemenliğine karşı kazandığı zaferi alkışlar. Amerikan sömürgelerinin verdikleri bağımsızlık savaşlarını da övmekle bitiremez. Bağlantıları özellikle seçtim. Radişçev'in nasıl ayaklarını yere basan köklü bir düşünür olduğunu belirtmek için. Radişçev'de devrimin tüm verilerini görürüz. Puteshestviye iz Peterburga to Moskvu adlı yapıtında, liberal reformizm yoluyla halka yardımcı olunabileceği savının çok boş bir kuruntu olduğunu, halk devriminin ancak halka devrimci düşünceler aşılanarak başarılabileceğini anlatır. Bedrettin'le tek ortak yanı, ruh'un ölmezliğine inanmamasıdır. Buna karşın, Radişçev'e, hiç bir Rus düşünürü tam anlamıyla, Marksist gözle "materyalist" dememiştir. Radişçev'deki materyalizm, metafizik materyalizmin sınırları içindedir. Bedrettin'de böyle bir materyalizme rastlamak da olanaksızdır. Belki, fazla zorlamak olur. Radişçev de bilimsel anlamda bir materyalist olmadığından, bel bağladığı Fransız ihtilâlinden sonra umutsuzluğa düşüp intihar etti.

Nazım Hikmet, umutsuzluktan intihar eden Radişçev'e karşı düzene başkaldıran ve bu yüzden asılan Bedrettin'i "Millî Gurur" sayıyorsa, elbette anlamaya çalışmalıyız.

G. — Bedrettin'i materyalist, Marksist sayanların dayandıkları kaynaklar nelerdir?

T. — Sayın Gelencik, bu sorunuzu yanıtladığımı sanıyorum. Bedrettin'in pırıltılı zekâsının Doğu mistisizmini

aşan bir iki bulgusu ve hiç kuşkusuz Nazım.

G. — Bedrettin'i dinsiz sayanlar da var. Oysa, okudukça çok iyi anlaşılıyor ki, Bedrettin dinsiz de değil, Öyle iken, Bedrettin'in ta İkinci Meşrutiyet döneminde bile dinsiz sayılması, Bedrettincilere o dönemde bile zulmedilmesi gösteriyor ki, Bedrettin yalnız feodal düzene değil, burjuva düzene de aykırı düşüyor.

T. — Evet. Bedrettincilik, tüm Osmanlıya ve Osmanlı'dan arta kalana ters geliyor. Çünkü, Bedrettincilikte özel mülkiyete karşı olmak var. Burada, uzun tartışmalara girmek istemiyorum. Ama, Bedrettin'in iyi bir müslüman olmasından ileri geliyor bu. Feodal düzende demeyeyim de İslam hükmünde diyeyim, daha doğru olur, toprak Allah'ındır. Öbür feodal düzenlerde olduğu gibi, toprağa, feodal, tasarruf etmez. Ama, bu, bir hüküm, Geçerli mi, geçersiz mi, tartışmıyorum. İlk darbeyi Ebu Bekir vurmuş. Ta Deve Savaşına dayanmış, sonunda da mülk sahipleri kazanmış. Çünkü, işin özünde de bir sakatlık bulunuyor. Muhammet, "Ne güzel malı olana!" diyor, ama toprakta özel mülkiyeti kaldırıyor. Şimdi, "ama feodalitenin ana üretim gücü topraktır" diyebilirsin. Geçerli bir itiraz olmaz. Neyse, yersiz sözler söylemeyeyim. Kaldığımız yere dönelim. Ali de horlanmış. Bedrettin gibi. Topraktaki özel mülkiyet ilişkisine dokunuyor. Dinsizlik de bu yüzden izafe ediliyor. Onun gibi düşünen birçok mutasavvıf var, örneğin Mevlâna. Niye hâlâ el üstünde tutuluyor? Şimdiye gelirsek, Türk burjuvazisinin, bir türlü, büyük toprak malikleriyle ipi koparamadıklarını görüyoruz.

Bakın Sayın Gelencik, size bir kesin belge göstereyim, sorunun din sorunu olmadığı açıkça görülsün. Ali, halife seçildiğinde, halka karşı şu söylevi veriyor: "Ben, sizi peygamberimizin izine çağırıyorum. Ve emrolunduğum şeyleri yaparım. Bilin ki, Osman'ın verdiği her toprak parçası, Allah'ın malından verdiği her mal hazineye geri verilecektir. Çünkü, hiçbir şey, hakkı iptal etmez. (...) Çünkü sizler, Allah'ın kul-

larısınız, mal da Allah'ın malıdır ve aranızda eşit olarak bölüşülecektir. Bu anlamda, birinin diğerine üstünlüğü yoktur." (Prof. Kutub, El Adalet ül İçtimaiyyetu Fil İslam, s. 193). Şimdi, Ali'yi öldürten iktidarın Osmanlı'nın din kardeşi olduğunu düşünebiliriz sanıyorum.

G. — Ortaçağda, Ortadoğu'da ve Yakındoğu'da mülkiyete dokunan ve politik iktidara yönelik başka hareketlerle Bedrettin hareketi arasında bağlantı kurulabilir mi?

T. — Sayın Gelencik, ortaçağda, Ortadoğu'da ve Yakındoğu'da politik iktidara yönelik birçok hareketten söz edilebilir. Ama, o günkü mülkiyet düzenine yönelik, daha doğrusu, mülkiyetin özüne yönelik bir hareketten söz edemiyorum. Şimdi, 1525 Martında, Almanya'da köylülerin başlattıkları hareketi hatırlayalım. Allgau'dan Hartz'a ve Wasgau'dan Bohemya'ya değin tüm Almanya'yı saran bu köylü hareketinin istekleri vardır. İstekleri, bildirileriyle ve müzakere güçleriyle somuttur. Yanılmıyorsam, on iki maddelik bir istek programıyla çıkmışlardır politik iktidarın karşısına. Hatta iktidarların karşısına. İlk madde belleğimde. Biraz komik gelebilir, ama çok ciddi bir istek olarak düşünüyorum. Köylüler, köylü topluluklarının kendi papazlarını seçme hakkını istiyorlar.

G. — Gerçekten böyledir bu. Papazların kötü hallerinde azillerinin yetkisinin de kendilerine verilmesini istiyorlar. Ama, bu isteğin öneminden söz ediniz biraz.

T. — Her şeyden önce, demokratik bir yönetime yöneliniyor. En önemli yanı, tek merkezden yorumlanan Kutsal Kitap egemenliğine son veriliyor bu istekle. Dinin o çağdaki etkinliği düşünülürse, isteğin ne denli anlamlı olduğu kolayca anlaşılacaktır. Tanrısal yorumu siyasal yorumun etkilememesini sağlamaya yöneliktir bu.

Ortadoğu'da ve Yakındoğu'da, ortaçağda gelişen köylü hareketlerinde böyle isteklere rastlamayız. Belgelerin kayboldukları söylenebilir. Ama yoktur. Kaldı ki, onca olayların tümünün de belgelerinin kaybolduğunu düşünemiyorum. Bil-

diğim değiniyle, Ortadoğu'da, en eski politik iktidara yönelik hareket, —doğal ki İslamiyet dönemini düşünüyorum,— Ehl-i beyt'in hilafet hareketlerinden bağımsız olan hareket, İ. S. 1101 yılında İran'da Elemut kalesini ele geçiren Hasan Sabbah hareketidir. Belki birçok hareketten söz edibilir, ama politik iktidara ve mülkiyete yönelik hareketlerden söz ediyoruz. Hasan Sabbah'ın belli istekleri yoktur. Siyasal iktidara ne için istekli olduğunu gösteren toplumcu bir bildirisi yoktur. 1122'de ölen ünlü şair Ömer Hayyam'la da iyi arkadaşlıklar kurduğu söylenen Hasan Sabbah, İran'a, Mısır'dan kaçarak gelmiştir. Fâtımî hükümdarı Müntansır-Bilâh Muadd bin Ali'den sonra, oğulları arasında çıkan mülk kavgasında, küçük oğlu Nizâr'ı tutmuştur. Hasan Sabbah, yenilgiden sonra kaçmıştır. Yandaşlarıyla birlikte, İran'a gelmiş ve Elemut kalesini ele geçirip orada yağmanın ortak bölüşüldüğü bir egemenlik kurmuştur. Tüm ülkeye yaygın bir düzen değildir bu. Ayrıca, müritler edinilmiş, İsmailliyye mezhebinin nüfuzundan yararlanılmış ve ortak sofralarda yiyilip içilmiştir. Hiçbir ortak üretimden söz edilmiyor. Bunların devamı olan ve bugün bile Hindistan'da yaşayan Aka Hâniyye mezhebinin müritleri, bir ölçüde ortak yaşıyorlar. Ama şeyhler değil tabii. Müthiş haşhaşi olduklarını da söylemeliyiz. Meczupturlar da. Şimdi, olayı yorumlayabiliriz: Yıl 1101 ve sonraları. İran'da önce Selçuklu, sonra Moğol istilası başlıyor. Yani İktidar boşluğu doğuyor. Ülkesinden kaçan Hasan Sabbah da bir serüven adamı gibi, eline geçirdiği bir kalede, haşhaşla uyuşturduğu müritleriyle ortak bir sofra kuruyor. Bir halk hareketi değildir.

Bakınız sayın Gelencik, Ortadoğu'nun en önemli olaylarından birisi,kuşkusuz, 12. yüzyılın ortalarında oluşan Mâzyâr-i Mâzendârânî başkaldırısıdır. Uzun boğuşmalar, zindanlar, ölümler, işkenceler, bu isyanın ürünleridir. Basra'da kısa bir süre tutunma bile olmuştur. Ama sonuç yok. Abbasî devleti, tüm bir çöküntüye gitmektedir. Değerli araştırıcı Profesör Abdülbaki Gölpınarlı, 1952'de İstanbul Üniversitesi İktisat

Fakültesi Dergisi'nin XI. cildinin 1-4 sayılarında yayımladığı İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı ve Kaynakları adlı makalesinde, bu çağda olmuş tüm hareketleri çok iyi anlatmıştır. Yaşamın en katlanılmaz dönemlerinde bile, halkın belli ve somut önerilerle başkaldırdıkları görülmez. Ünlü Arap şâiri Ebûl Atâhiye, halkın, mezarları açarak ölü eti yediklerini anlatıyor. Bu sefaletin sürüp gittiği yıllarda Kazvin'de ve Basra'da kıyamlar olmuştur. Kaynağında, Doğu'nun bu hareketlerine verilebilecek ad "kıyam"dır. Yani ayaklanma. Ayaklanmayı, amaçları belli halk hareketlerinden ayırmak gerekir. "Kıyam", bir bunalımın örgütsüz hareketidir. Ortadoğu ve Yakındoğu halk hareketleri "kıyam"lardır. Sözünü ettiğimiz kıyamların oldukları yıllara bakalım. İktidar boşlukları var. Abbasi Halifeleri, Türkler için ayrı, Araplar için ayrı, Emeviler için ayrı politikalar yürüterek ülkede bir iktidar boşluğu bırakmışlardır. Dokuzuncu yüzyılda, Mutasım'ın ölümünden sonra sekiz bin altın, on iki milyon dirhem gümüş bıraktığını düşünürsek, halkın emeğinin ne denli sömürüldüğü anlaşılır. Bâbek, Afşin ve Mazyar "kıyam"ları bu dönemlerde olmuşlardır. Ama örgütsüz ve amaçsız.

On üçüncü yüzyılda Anadolu'da gördüğümüz Babailer Kıyamı'na bakalım.Anadolu Türkmenleri arasında birçok müritleri olan, ama gerçek anlamda tekke örgütüne dahi sahip olmadıklarını gördüğümüz Baba İlyas ve Baba İshak gibi önderlerin maddi isteklerinin neler oldukları belli değildir. Baba Resul, kendisini Mehdi ilan etmiştir. Kefersud ve Maraş Türkmenlerinin alevi inançlarına da uygun gelen bu ilan, çağrıya dönüşünce "azim bir kıyam" olmuştur. Kıyam edenlerin köylere saldırmaları da çok önemlidir. Çünkü, köylüler, hareketi desteklememişlerdir. Fuat Köprülü'nün Safevi devletine değin çıkan bütün olayları bağladığı bu önemli "kıyam" ın tarihi yanılmıyorsam 1240'tır. Yani, Selçuklu'nun Moğol istilasına uğradığı ve Moğol hakanlarının buyruğunda oldukları yıllardır. Bir iktidar boşluğu vardır. Bedrettin olayı da Os-

manlı'nın fetret dönemine rastlıyor. Yani iktidar boşluğuna. Ama, bu "kıyam" lar arasında, Bedrettin hareketi, "Yârin yanağından gayri hèrşeyin ortak" olması bildirisini yayıyor. Örgütlü olduğunu söyleyemiyorum. Yine müritlere ve boşta kalan insanlara dayanıyor.

G. — Prof. Dr. Mustafa Akdağ, Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi'nde şöyle diyor: "...şunu da kaydetmek icap ederki, vaktiyle Şeyh Bedrettin İzmir yöresini ziyaret ettiği zaman, Adalar'dan bir takım papazların, gelerek, Şeyh'in elini öpmüş oldukları anlaşılmış olmakla beraber, Baba Resul ve Torlak Kemal'in ordularında Türkmenlerden başka Yahudi ve Hristiyanların da bulunmuş olduklarına dair emare mevcut değildir. Bu, bize anlatıyor ki, bazı hıristiyanların Bedrettin hakkında duydukları taktir ve hürmet hissi, onun fikirlerini tamamen kavramak suretiyle kendi dinlerinden vazgeçip Şeyh'in yeni dinini kabul etmiş olmalarını delil olmaktan ziyade, bu fikirleri Müslümanlığa çok aykırı olması dolayısıyle, esir Ortodoks hıristiyanlığına bir yakınlaşma sezmiş olmalarını tahmin etmek icabeder. Aksi taktirde, sonradan Ege ve Adalar Hristiyanları arasında Şeyh Bedrettin'in fikirlerini esas alan yeni bir mezhebin türemiş veya hiç olmazsa bu hususa ait izlerin kalması lazım gelirdi. Bulgaristan taraflarında Şeyh'in kendi etrafında topladığı kalabalığın terkibi de yine müslüman Türklere münhasır kalıyordu. Kaynakların bildirdiklerine göre, adı geçen orduyu teşkil edenler, havali 'sofileri' yle beraber, Şeyh Bedrettin'in Kadı-askerliği sırasında timar verdiği sipahiler, medrese talebesi, tavcılar (akıncılar) vesair hükümet mensuplarıdır" (2) Akdağ, bu noktada, Aşıkpaşazade'yi kaynak gösteriyor. Akdağ'ın bu sözlerine karşı, Bedrettin hareketinin halklararası ve dinlerarası niteliği üzerine söylediklerinize neler ekleyebilirsiniz?

T. — Daha önce, onlarca yinelenmiş tarihçilerin düşüncelerine başvurmaya gerek yok sanırım. Rahmetli Musta-

(2) Prof. Dr . Mustafa Akdağ, Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi,Cem Yayınevi, İstanbul 1974, c. 1, s. 343.

fa Akdağ'ın bu tür yorumlara girmesini anlayamadım. Doğrusu, bu tür tarihçiler, Şeyh Bedrettin'le görüşmüş bulunan İbn Arabaşah ile, Börklüce'nin ve Bedrettin'in askerlerinin halklar arası ve dinlerarası bir ordu oluşturduklarını belirtmektedirler. Prof. Fuat Köprülü'nün Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu adlı yapıtının "Etnik Âmiller" ve "Köylüler" bölümlerinden öğrendiğimize göre, on üçüncü yüzyılda ve ondördüncü yüzyılda, Anadolu'da Hıristiyan köylerinin ötesinde Yahudi köyleri bile vardır. Moğolların ve onların etkisiyle Türkmenlerin Ege'ye doğru kaymalarıyla, "Bu hâlita dahada bozulmuştur" ve yerleşik Hıristiyan köylerinin büyük bir bölümü, kıyılara doğru gitmişlerdir. Yani bunların arasında, işsiz takımı çoğalmıştır.

Mevlâna'nın olmamakla birlikte en büyük edebiyatçılarımızca bile, Mevlâna'nın gibi gösterilen, ama belli bir inancı ve politik anlayışı da anlatan şu rubai çok ünlüdür. Çok beşeri ve hümanist bir sesleniş gibi de gösterilse, o günkü Anadolu'nun toplumsal yapısını amaçlayarak benimsemiştir sanıyorum bu rübai. Mevlâna Dergâhı'na girdiğimizde, sağ tarafta, tam karşınıza gelir. Altında yazarının adı da yazılıdır. Mevlana yazmamış, ama bu rübaideki dünya görüşünü benimsemiştir. Tüm tekkelerde de benimsenmiştir.

Bâza bâza her an çi hesti bâza
Ger kâfir ü kibr u putperesti bâza
İn dergâh-i mâ dergâh-i nevmüdi nist
Sad bâza eger tövbe şikesti bâza

Türkçesi:

Gel gel her ne olursan ol yine gel
Kâfirsen de Mecusiysen de putperestsen de gel
Dergâhımız ümitsizler dergâhı değildir
Tövbeni yüz kere bozmuşsan da gel

Hiç kuşkusuz, İranlı Mehemmedin bu çağrısı evrensel niteliktedir ve dinsel bir lirizmi taşır. Mevlâna da bu çağrıyı, çok evrensel bulmuştur. Ama, o günkü Konya'yla hiç bir toplumsal ilgisi yok mudur? Fuat Köprülü, Selçuklu Konyasında birçok etnik grubun olduğunu söylüyor. Tekke ruhuna uygun olduğu değin, o günkü toplumsal gerçeğe de uygundur bu çağrı. Bedrettin'in tekkesi de, çağrısı da bundan ayrı bir evrenselliği taşıyamaz, hatta, "Ben senin emlâkine tasarruf edebildiğim gibi, sende benim emlâkime aynı surette tasarruf edebilirsin." diyebilecek denli ortak bir mülkiyeti öneren Şeyh'in çağrısı, çok daha anlamlı ve gerçekçi bir evrenselliği içerir. Bir de Dukas'a kulak vermeli, Ceneviz Kâtibi bu adam. Hıristiyan. Olayların tanığı sayılabilir. Yer ve kişi adları vererek yazıyor. Börklüce'nin ordusunda bulunan Hıristiyanların ağırlığından söz ediyor. Bedrettin'in Ağaçdenizi'ndeki kuvvetleri de sırf Türkmenlerden oluşmamıştır. Fuat Köprülü, Rumeli'ne Türk, Kürt, Moğol ve daha birçok grupların yerleştirildiğini, aşiret adlarıyla yazar. Osmanlı sömürüsünün bunalttığı azınlıkların Bedrettin güçlerine katılması çok olağandır. Bir de ortak mülkiyet sözkünusu olunca, halklararası ve dinlerarası işbirliği kaçınılmaz olur.

G. — Bedrettin hareketine katılanların bir kesimi "boşolar" dır. Boşoların bir çeşit lumpen sayılamayacağını sanıyorum..

T. — Boşolar, on üçüncü yüzyılın başlarında Anadolu'ya gelen Güney Asyalı topluluklardır. Anadolu'da, boşo, gurbet, poşo (boşodan bozulma), çingen, çingene, abdal, kıptî (çok yanlış olarak), esmer vatandaşlar gibi türlü adlarla anılırlar. Cumhuriyet dönemine değin, bunları askere bile almazlardı.Askere alınmamak çok önemlidir. Yurttaş sayılmamayı anlatır. Türkiye'de zorunlu askerlik yasaları çıktığından bu yana, boşoların dışındaki tüm azınlıklar, askere alınmışlardır. Onların işgüçlerinden, silahsız eğitim koşuluyla yararlanılmıştır.

Anadolu'daki feodal düzenin içine düşüyorlar bu toplu-

luklar. Topraklar bölüşülmüştür. Kasabalarda ve kentlerde, Ahi örgütleri, iş alanlarını kapatmışlardır. Bunlara, yani boşolara düşen boş gezmektir. Ekonominin devresine sokulmayan, daha doğrusu üretim devresinde yer verilmeyen bu insanlar boş gezen kalfalar olmuşlardır. Bu yüzden de Türkçe'nin bir yapım ekiyle "boşo"laşmışlardır. Anadolu'daki varlıkları bu. Ziya Gökalp, Vatan şiirinde, bu terimi, azınlık karşılığında kullanmıştır. Ve ırkçı bir motif yaratmıştır.

İşçi sınıfı, kapitalist üretimde, doğrudan doğruya üretim de yer alır. Üretim sürecinde kol işçiliği yapar. Egemen sınıfça doğrudan sömürüye muhataptır. Ve egemen sınıfın ideolojik baskısı altında tutulur. Lumpen, bütün bu niteliklerden yoksundur. Bu yüzden, işçi sınıfı "kendinde sınıf" durumuna geldiğinde, lumpen, bu bilincin dışındadır. İşçi sınıfı, tarihsel görevinin bilincine vardığında, lumpen, toplumda kullanılan, sömürücü sınıfça kullanılan ve sonra atılan kesimdir. Bir sınıf niteliğini de taşıdığı kanısında değilim. Lumpenler, bence bireylerden ibarettirler, oysa sınıfın öğeleri arasında "bireylerden oluşma" diye bir ıradan söz edilemez. Bu yüzden, boşolara lumpen diye bakamayız. Lumpenler, her türlü kirli işlerde kiralık olarak kullanılırlar. Boşolar için böyle bir şey söylenmemiştir. Hırsızlık, fuhuş gibi işleri yapmışlarsa, bunlara, üretim devresinden çıkarıldıkları için girmişlerdir. Bence, tek ortak yanları, toplumsal-ekonomik sistem içerisinde, üretim devresi dışında bırakılmış olmalarıdır. Yani, sınıf olmamalarıdır.

G. — 1974'te, Barış gazetesinde yayımladığınız bir dizi yazıda, Pir Sultan Abdal hareketinin Bedrettinci olduğunu söylemiştiniz. Bunun kanıtlarını verir misiniz?

T. — Birinci ve en gerçek kanıtım, Başbakanlık Arşivindeki Pir Sultan Dosyasıdır. 80 sayılı Mühimme'de mahkeme kararı bulunuyor. İkinci kanıtım, devrin padişahının Pir Sultan için gönderdiği Fermandır. 1613'te Sivas Sancağı kadılarına gönderilmiş fermanda şöyle yazılıdır: "Sivas san-

cağındaki vaki olan kadılara hüküm ki, selahiyet muhitinizde Simavne taifesinden bazı kimseler ilhad ve dalalet üzre oldukları şerîâta muhalif bir nice mazarrat sahipleri bulunmakla..... Şah tacın giyip tarik-i şerîâtten beri olup müslümanları ıdlâl edüp zararları olduğu.... başlarının da Pir Sultan nam bir kızılbaş idüğü ... lazım geleni icra eyleyesiz."

G. — Bedrettin hareketi, başka hangi hareketlere kaynaklık etmiştir?

T. — Pir Sultan hareketleri gibi kıyamlara. O kadar uzunboylu bir etkinliği yok. Bana sorarsanız, iyi ki varmış ve Nazım Hikmet'in o büyük Destan'ını yazmasına vesile olmuş derim.

G. — Geçmişte bazı tarikatlarda ve bugün onların uzantılarında, eşitlikçi ve ortak mülkiyete dayalı bir düzen sürdürüldüğü görülüyor. Bu küçük ve yarı gizli topluluklarla ilgili herhangi bir araştırma yapılıp yayımladığını bilmiyorum. Oysa, araştırmaya değer bir konu bu. Sizce, bu konuda yapılacak bir araştırmada nasıl bir yöntem izlenmelidir?

T. — Bizde, böyle araştırmaların kıyısından köşesinden araştırmalar olduğu bilinir. Her şeyden önce, hâlâ var olan tarikatları incelemek gerekir. Onların yaşamlarını gözlemlemeli. Marksist bir gözle değerlendirmeli. Sonra da tarihsel köklerini araştırmalı. Biliyorsun, ben, bu konu üzerinde epey kafa yordum. Gördüğüm, bu gibi tarikatların "fütüvvet" ehlinden olanlardan oluştuğudur. Fütüvvet ehlinin tarikatçılardan büyük farkları var. Her şeyden önce, ortak yaşama yatkınlar. esnaf içerisinde yayılmışlar ve orada örgütlenmişler. Genellikle Alevi tarikatının inançlarına bağlılar. Ortak üretim bile var sayılabilir. Eski Roma gelenekleriyle ve Zerdüşt inançlarıyla ortak yanlarını bile bulmak olanağımız var. Bu arada, bir şeyi vurgulamak istiyorum. Bütün halk hareketlerinde (tabii ortaçağları kastediyorum) tarikatların etkinliği bulunuyor. Özellikle, şunu aydınlığa çıkarmak gerekiyor: Bütün tarikatların armaları askeri birer motiftir. Ve de bütün tarikatların pir'leri soyluluğa yönelirler. En azından nesep bakımından, böyle bir sav ileri

sürerler.

Tarikatlar, vakıf malıyla geçinirler. Anadolu'da ilk Türk vakıflarının Hacı Bektaşi Veli tarafından kurulduğunu ve mirî düzenin ilk kez bu yolla hırpalandığını unutmayalım. Fütüvvet ehli, daha sonraları, ahi örgütünü yaratmıştır. Köylülükten geliyor.

Sayın Gelencik, burada, yukarıda söylemem gereken bir hususu belirtmek isterim. Kısaca değineceğim. Boşoların bir çeşit lumpen olmadıkları kanısını ileri sürmüştünüz, ben de kanınızı paylaşmıştım. O günkü düzenin lumpenleri, çiftbozanların oluşturdukları levent-sekban grupları, fityan gruplarıdırlar. Bunların Celâlî isyanlarında bile, tek insan kaynakları olduklarını görüyoruz. Fityanlar arasından kolayca çırak alınabiliyordu. Gezginci grupların arasından da böyleleri, tezgâh başına alınabiliyordu.

Demek, fütüvvet tarihini ve ahi örgütünü iyice incelemeli.

G. — Ne gibi yeni çalışmalarınız var?

T. — Köy romanı üzerine, aşağı yukarı dört yıldır çalışıyorum. Türk romanında gerçeklik sorununu araştırıyorum. Bugüne değin yapılan çalışmaların değerini yadsımıyorum, ama diyalektik bir yöntemle incelendiğini sanmıyorum. Buna çalışacağım.

Bugünlerde, yıllardan beri emek verdiğim bir konunun ürünlerini almak üzereyim. Edebiyat tarihinin yöntemlerini bırakmadan Türk şiirini inceliyorum Mektup türünde yazacağım. Yunus'a ayrı bir gözle bakıyorum. Tasavvuf gözüyle baktınız mı, karşınıza şeyh Yunus çıkıyor. Bildiğimiz Yunus. Mavi Yolcuculann gözleriyle bakarsanız, çok garip bir hümanist Yunus görüyorsunuz. Oysa, iki kez öldürülmek istenmiş Yunus'a toplumsal bilinç açısındn baktığımız zaman, Türk şiirini yeniden gözden geçirmek gerekebilir.

Bir de Dersim'in romanını yazacağım. Belgeleri topladım, hazırlığımı bitirdim.

G. — Yeni Ülke'nin çok titiz okurlarından olduğunuzu biliyorum. Yeni Ülke hakkında ne düşünüyorsunuz? Eleştirilerinizi ve önerilerinizi kısaca sıralar mısınız?

T. — Yeni Ülke, üçüncü yılını yaşıyor. Bir kez olsun çizgisini şaşırmadı. Bildiği doğruları, okur sayısını çoğaltmak adına saptırmıyor. Gerçek Marksistlerin elinde olması büyük bir kıvanç veriyor bize. Yeni Ülke, Türkiye'nin bu bunalımlı döneminde, çok büyük bir sorumluluğun temsilcisidir. Bunu, özellikle belirtmeliyim. Bu sorumluluğu taşımak, çoğu zaman çok zor olduğu için, Türk devrimcilerinin başına çok belalar gelmiştir. Onurlu bir tutumunu da belirtmeliyim. Başına bela gelecek diye, sorumluluğunu taşırken, devrimci hareketlerin içinde bölünmelere yol açıp tekkecilik yapmıyor. Bir fraksiyon edası taşımıyor. Gerçek Marksist-Leninist çizgisinin kuramsal ve yaşamsal savaşımını sürdürüyor. Pratiği de elden bırakmaması çok olumlu. Türkiye'nin içinde bulunduğu acılı bunalımda anti-faşist savaşımı, en akıllı ve doğru yaklaşımla yapması da çok olumlu not almasını gerektiriyor. Ne yazık ki, tekkecilik, çok çok okunmasını engelliyor. Çünkü, kimse, tekkesini bırakmak istemiyor.

Türk yazın dünyasıyla ilgilenmesini, hiç olmazsa bir iki sayfa ayırmasını dilerim. Kendi okurları açısından bir duyuru işlevini görecek edebiyat ve sanat sayfası çok gerekli görünüyor bana. Bu, okuru da çoğaltabilir. Ama, doğrusunu isterseniz, birçok dergide görülen "kesit" furyası gibi de değil. Çok akıllı biçimde seçilmeli ve sunulmalı. Bir görevli de bulunabilir sanıyorum.

Teşekkür ederim.

Abdülbaki Gölpınarlı- 29, 32, 34, 41, 42, 43, 48, 53, 54, 55, 56
Abdülkerim Kuseyri- 108
Abdullah bin Zübeyr- 101
Acemistan- 26
Adem- 74, 83, 85, 86, 90, 91, 107, 118
Adnan Adıvar- 46
Ağaçdenizi- 31, 32
Ahlatî- 35
Ahmet- 8, 15
Ahmet Ateş- 43
Ahmet Mithat Efendi- 36, 61
Ahmet Mumcu- 56
Ahmet Rasim- 26, 27
Ahmet (Sultan I)- 55
Ahrar Fırkası (Partisi)- 38
Aksaray- 16
Aleksander (I)- 10
Aleksander Nikoleyeviç Radişçev- 9
Ali (Halife)- 108
Ali Paşa- 17
Amerikan- 9
Anadolu- 16, 17, 20, 21, 22, 23, 24, 26, 27,28, 37, 45, 49, 50, 51, 55, 62
Anadolu Türkmenleri- 26
Arabî (Şeyh Muhittin)- 59
A, Rıfkı- 44
Arif Hikmet Bey(Şeyhü'l İslâm)- 48, 62

Aristo- 64, 65, 66, 67, 118
Âşık Paşazade- 7, 30, 31, 32, 62
Ataç (Nurullah)- 39
Augistinus- 64
Avrupa- 118
Aydın- 9, 21, 22, 33, 38, 51
Ayasluğ- 30
Aziz Mahmut Hüdaî Efendi- 47, 55
Baba İshak- 43
Babinger (Prof,)- 26
Balkan- 51
Bali Çelebi (Sofyalı)- 52
Barkuk- 90, 119
Barkukiyye- 119
Barkukiyye Medresesi- 90
Batı Trakya- 51
Bedevi Çardağı Hapishanesi- 20
Bedrettin Mahmut (Şeyh)- 56
Bedrettin (Şeyh)- 9, 10, 11, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 22, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 46, 47, 48, 49, 50, 52, 53, 54, 55, 56, 58, 59, 60, 61, 62, 64, 65, 66, 67, 68, 70, 119
Belhli Şakik- 19
Berlin- 54
Beyazid Paşa- 30, 31, 33
Bezmi Nusret Kaygusuz- 54
Birinci (I.) Amuca Kabilesi- 34
Bizans- 22, 23, 29, 39, 45
Börklüce (Mustafa)- 15, 22, 30, 31, 38, 44, 45, 49
Börklüce Mustafa- 9, 15, 21, 22, 29, 30, 32, 36, 37, 44

Britanya- 9
Buda- 25
Bursa- 16, 17, 23, 28, 38
Cahit Öztelli- 25, 26
Cahit Talas- 14
Celâleddin Muhammed Aksarayî- 16
Cemil Yener- 44, 54
Cevdet Paşa (Ahmet)- 48, 62
Çelebi Mehmet (Sultan Mehmet Çelebi)- 29, 30, 33
Çerâkese- 26
Çerkez- 119
Çetin Yetkin- 18, 19
Çolpan- 93
Darwin- 64
Davut (Peygamber)- 63, 116, 121
Debşelim- 59
Dede Sultan- 30
Deliorman- 15, 51
Doğu Anadolu- 21, 27
Dukas- 7, 29, 30, 38, 42, 45, 49
Düzmece Mustafa- 50
Ebuyezid- 108
Ebu Ali- 79, 118
Ebu Bekir- 101
Ebu Hanife- 21, 53
Ebu's Suûd Efendi- 48, 55
Edebali- 27
Edirne- 29, 56
Ege- 17, 18, 22, 51
Endülüs- 65

Ens İbn Mâlik- 100
Erendiz- 93
Erol Toy- 39
Ertene Beyliği- 23
Fahrettin Acemî- 28, 56
Faik Raşit Unat- 32
Fatih (Sultan Mehmet)- 24, 27, 28, 45, 46, 59, 61
Fıkh- ı Ekber Ebu Hanife- 21
Fransa- 49
Fransız- 10
Gazalî- 59, 60, 95
Geyikli Baba- 17
Girit- 38
Giritli Keşiş (Turlot)- 30
Güneş- 86, 93
Hâce Çelebi- 48
Hacı Bektaş- 55, 62
Hafız Halil- 8
Hakim Tirmizî- 66
Halil İnalcık- 39
Hamurabi- 57
Hançerlioğlu (Orhan)- 19
Hatipzade- 28
Hıristiyanlar- 30
Hidâye- 28
Hilmi Ziya Ülken- 48, 59
Hindistan- 118
Hint- 27
Horasan- 19, 31, 117
Hû Kemal (Torlak)- 32

Hüseyin Hüsamettin- 17, 22
İbni Arabşah- 7, 28, 29, 31
İbn Hacer- 17, 56
İbn Seḅ- 66
İbni Arabî- 42
İbni Bibî- 22
İbni Kemal- 22
İbni Rüşd- 65
İbni Sina- 65, 66, 118
İbrahim Edhem- 19
İbrahim Konyalı- 23
İbranîler- 25
İdrisî Bitlisî- 7, 22, 32, 33
İnciyiz- 39
İngiliz- 10, 18, 20
İran- 23, 26
İsa- 18, 60, 78, 87
İsfendiyar- 22, 29, 30, 32
İsmet Sungurbey- 53
İstanbul- 23
İtalya- 23
İtalyan- 23
İzmir- 14
İznik- 17, 20, 21, 30, 36, 56, 61, 62
İzrit Medresesi- 24, 45
İzzeddin Keykâvus- 58
Jüpiter Tapınağı- 20
Kâbe- 55
Kadı Bedrüddin Mahmud (Şeyh Beddrettin)- 33
Kadı Burhanettin- 23

Kanunî (Süleyman)- 47, 55, 59, 61
Karaburun- 15, 21, 22, 29, 31, 32
Karaman- 50
Karaman Beyleri- 50
Katerina (II)- 10
Kelile- 59
Kemal Hob (Torlak Kemal)- 37
Keşiş Turlot- 30
Kilikya- 20, 22
Konfüçyüs- 25
Konya- 38
Köprülü (M, Fuat)- 43, 44, 57
Köprülüzade Ahmet Cemal- 30
Lavasie- 68
Lenin- 40
Mabl- 9
Malik Zahir Seyfettin- 119
Manisa- 31
Marmara- 23
Marx- 40
Mâverâü'n nehr- 26
Medine- 24
Mehmet Çelebi- 20, 39, 49, 50, 51
Mehmet Fuat Köprülü- 25, 26, 27, 43
Mehmet Köymen- 32
Mehmet Şerafettin (Şerafeddin)- 7
Mehmet Zeki- 44
Mekke- 34
Mesih- 25
Mevlâha (Celâlettin)- 42, 51, 55, 115

Mevlâna Haydar- 31
Mevlâna Müeyyed Bin Abdü'l mümin- 34
Mevlâna Seyfettin- 90
Mevlâna Şahidî - 34
Mevlâna Tursun- 27
Mevlâna Yusuf- 34
Mevlânazade- 90
Mısır- 16, 26, 34, 54
Mihal Oğlu Mehmet Bey- 20
Milletler Cemiyeti- 14
Mirrih- 93
Mizancı (Murat Bey)- 36, 37, 38, 56, 62
Moğol- 17, 20, 26, 51
Molla Lütfi- 28, 46
Mübarekşah Mantikî- 34
Muhammet (Peygamber)- 31, 57, 60, 86, 116, 117, 122
Muhittin Arabî- 17, 19, 58, 59, 65, 66, 111, 121
Muhlis Paşa- 27
Munla Fenârî- 16, 17, 56
Murad Han- 31
Musa (Peygamber)- 121
Musa (Çelebi)- 20, 22, 24, 33, 36, 39, 49, 50
Mustafa Akdağ- 16, 17, 20, 21, 22, 23, 31
Mustafa (Börklüce)- 31, 32, 33, 37
Mustafa Kemal- 14
Muzaffer Erdost- 13
Müderris Şerafettin (Mehmet Şerafettin)- 20, 21
Müneccimbaşı- 16, 17
Müslim- 100
Müşterî- 93

Namık Kemal- 35, 36, 62
Nazım (Hikmet)- 10, 11, 12, 15, 38, 39
Nazım Hikmet- 7, 8, 9, 10, 11, 12, 14, 15, 20, 21, 32, 38, 39, 67
Necdet Kurdakul- 20, 21, 26, 27, 39, 44, 56
Neşrî- 7, 32
Niyaziî Mısrî- 59
Nizâmü'l Mülk- 26
Nurullah Ataç- 39
Nûşirevân- 31
Oliver Cromwel- 9
Orhan Asena- 38, 39, 40, 41
Orhan Bey (Gazi)- 45
Orhan Gazi- 16
Orhan Hançerlioğlu- 18
Orta Anadolu- 23, 27
Orta Asya- 118
Ortadoğu- 28, 50, 65
Osman Bey (Gazi)- 27
Osman Gazi- 27
Osman (Halife)- 102
Osmanlı- 9, 13, 14, 16, 21, 22, 23, 27, 28, 37, 44, 45, 46, 47, 49, 51, 52, 54
Pers- 20
Peygamber (Muhammet)- 85, 86, 89, 92, 93, 96, 97, 98, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 107, 108, 109, 111, 120
Pir Sultan- 25, 26, 48, 55
Platon- 64, 118
Prof. Şerafettin Yaltkaya- 16, 44, 53, 55, 57
P. Wittek- 39
Radişçev- 9, 10

Rady Fish- 38
Ragıp Gelencik- 12
Recep Peker- 13
Resûl (Muhammet)- 105, 106
Rum- 9, 15, 35
Rumeli- 18, 20, 22, 30, 33, 55, 56
Rus- 9, 10, 11
Rusya- 10
Sahibeytin- 33
Sakıt- 93
Sakız (adası)- 9, 30, 34, 35, 38
Samsun- 32
Saruhan- 30
Selçuklu- 16, 19, 26, 45, 50
Serez- 31, 32
Serhas- 20
Seriyy- is Sakatî- 87
Seyyit Hüseyin Ahlatî- 34
Seyyit Şerif Cürcânî- 27, 34
Sırp- 39
Sibirya- 10
Simaven Kaadıy- 33
Simavne Kadısı Oğlu Şeyh Bedrettin (Mahmut)- 52, 53
Simavne Kadısı Zade Munla Bedrettin Mahmut Çelebi- 17
Simavneli Bedrettin- 72
Sinan- 8
Sisman- 30
Sivas- 55
Sofyalı Balî- 47, 55
Sokrat- 45, 46

Solakzade- 36
Stalin- 24, 40
Sultan Berkok- 34
Sultan Mehmet (Çelebi)- 29, 30, 31, 32
Süleymaniye- 8
Şakik (Belhli)- 19
Şam- 117
Şehzade Mustafa- 49
Şekerü'llah Bin Şehabettin- 7
Şerafeddin Efendi (Yaltkaya)- 20
Şerafettin Yaltkaya- 39, 44, 57, 62
Şeyh (Bedrettin)- 7, 8, 20, 21, 22, 25, 28, 29, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 42, 44, 48, 52, 54, 55, 56, 57, 60, 61, 62, 64, 65, 69, 70, 114
Şeyh Bedrettin- 7, 9, 10, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 28, 29, 30, 32, 35, 36, 39, 42, 44, 47, 50, 52, 53, 54, 55, 57, 60, 65, 67, 70, 119
Şeyh Ekmel Medreseleri- 34
Şeyh- i Ekber (Muhittin Arabî)- 19, 59, 121
Şeyh Zil- 34
Şeyh Necmettin Râzî- 116
Şeyhûniyye (Medresesi)- 90, 119
Şiiler- 21, 25, 26, 27
Şükrü'llah Bin Şihabeddin- 7, 31, 32
Tahsin Saraç- 57
Taşköprülü Zade Ahmet Efendi- 34
TBMM (Türkiye Büyük Millet Meclisi)- 14
Tebriz- 34
Tevfik Bay Baba- 34
Thomas Moore- 18, 40
Timur- 17, 20, 21, 22, 23, 26, 27, 34, 45

Tokat- 20
Torlak (Kemal)- 15, 29, 37, 38, 44, 49
Torlak Hû (Kemal)- 31, 32
Toroslar- 20
Tuna- 62
Türk- 7, 8, 9, 11, 12, 14, 18, 19, 20, 22, 26, 29, 52, 56, 59, 65
Türkistan- 26
Türkiye- 12, 13, 14, 15, 49
Türkmen- 18, 26
Türkmenler- 22, 25, 26
Uruç Bey- 32
Utarit- 93
Uzakdoğu- 66
Vahit Lütfü Salcı- 34
Vasl Bin Ata- 43
Velet İzbudak- 34
W, Ramsay- 22
Yahudi- 9, 15, 23
Yıldırım (Beyazıd)- 27, 28, 50
Yıldırım Beyazıd- 17, 23
Yunan- 66
Yunus (Emre)- 18, 29, 41, 62, 66
Zağra- 32
Zahiriyye- 119
Zekâriya Baba- 27
Zeyd- 92, 99
Zhitiye F. V. - 9
Zühal- 93
Zühre- 93

— açık ibadet, 94
— adalet, 25, 28, 49, 50, 53, 56, 59, 79
— ağır sanayi, 14
— ağu ağacı, 121
— ahad, 85, 119
— ahadlik, 87
— Ahi örgütü, 51
— ahiler, 51
— ahiret, 41, 45, 46, 61, 63, 68, 69, 70, 72, 91, 92, 97, 98, 104, 105, 114
— ahiret bilginleri, 91
— ahiret işleri, 72, 91, 110, 111
— ahiret sureti, 98
— ahkâm- ı husûsiye, 17
— ahkâm ve akaid, 24
— ahzâb suresi, 116
— akıl, 37, 84, 107, 110
— akılcı, 67, 110
— Alevi inancı, 26
— Aleviler, 43, 55, 71
— âl- i imrân suresi, 86
— alınyazısı, 77
— Allah, 37, 58, 86, 104, 105, 120
— Alman idealizmi, 10
— altı fitil, 115
— altı ışık, 115
— altı kandil, 73, 115
— Anadolu devleti, 27

— Anadolular, 20
— anlamlar, 65
— a'râf suresi, 94, 96, 99
— Arazi Kanunnamesi, 13
— aristokratlar, 39
— arş, 93, 108, 120, 122
— arş- ı âlâ, 120
— aşar, 14
— aşiret,
— aşk yolu, 42
— ateş, 97, 98, 108, 109
— atlas göğü, 93
— atvar, 107, 108, 122
— Ay, 120
— Ay göğü, 93, 120
— ayn- el yakîn, 88
— ayet, 41, 43, 45, 62, 63, 81, 92, 94, 95, 96, 108, 109, 116
— babaî, 43
— babaî isyanları, 43
— babaîler olayı, 43
— babaîlik, 43
— babalar, 18
— bagî, 7, 29
— bağımsız yargı, 53, 54
— bakara suresi, 90, 111, 112
— Başbakanlık Arşiv Genel Müdürlüğü, 48, 55
— Başbakanlık arşivi, 25, 48
— başka, 81, 83, 85
— Batı, 10
— Batılı, 10

— bâtıl, 74, 75, 116
— batınî, 16, 17, 42, 43, 44, 51, 57
— batınîlik, 16, 27, 37, 38
— Bedrettin ehli, 55
— Bedrettin felsefesi, 37
— Bedrettin hareketi, 8, 9, 10, 15, 39, 44
— Bedrettin ocağı, 55
— Bedrettin olayı, 7, 8, 9, 11, 12, 15, 16, 17, 22, 31, 32, 33, 37, 40, 43, 44
— Bedrettin taifesi, 24, 26, 38, 48
— Bedrettinciler, 25, 34, 38, 48, 55, 56, 57, 61, 62
— Bedrettincilik, 48, 55
— Bedrettinî, 34
— Bektaşiler, 43
— Bektaşilik, 43
— beylikler, 21
— bihişt (behişt), 120
— bilgi, 53, 67, 88
— bilim, 91
— bilimsel sosyalizm, 40
— bilimsel tevhid, 87
— bilinç, 67
— ben, 67
— 1905 devrimi, 11
— Birleşik Slav Derneği, 10
— boşolar, 18, 21
— Börklüce hareketi, 30
— Börklüce olayı, 32
— buhar gücü, 41
— burjuva, 10, 14, 54

— burjuva demokrasisi, 35
— burjuva devrimi (devrimler), 10
— burjuva - feodal eğilimler, 14
— burjuva sınıfı, 54
— burûl suresi, 98
— butlân, 116
— bürokrasi, 21
— bürokrat, 14
— bürokrat iktidar, 14
— cahil, 72, 73, 74, 76, 78
— cehennem, 70, 78, 93, 94, 97, 109
— cennet, 70, 71, 72, 78, 91, 93, 94, 96, 97, 98, 108, 109, 110, 111, 112, 120
— cennetler, 93
— cennetü'l adn, 120
— cennetü'l firdevs, 120
— cennetü'l huld, 120
— cennetü'l karar, 120
— cennetü'l mevâ, 120
— cennetü'l nâim, 120
— cesedin dirilmesi, 78
— cevher, 79,117 118
— cezbe yolu, 65
— CHP (Cumhuriyet Halk Partisi), 13
— cihad (cihat), 68, 84, 119
— cihad-ı asgar, 119
— cisimler âlemi, 95
— cihad-ı ekber, 119
— cin, 41, 70, 73, 74, 95, 96
— cumhuriyet 14, 38, 39, 43

— cumhuriyet hükümetleri, 14
— cumhureyetçi gelenek, 11
— çalap, 31
— çarlık otokrasisi, 10
— çarmıhtan indirilme, 38
— çarmıhtan inidirilme tabloları, 38
— çelebiler, 50
— çelişkilerin dönüşümü, 63
— çıkış, 116
— çok (çokluk), 80, 81, 86, 87
— Dabbetü'l arz, 71, 98, 121
— daî, 33
— darü'l celâl, 120
— darü'l selâm, 120
— Deccal, 71, 98
— dekambrist, 10, 11
— demokratik devrim, 14
— derebeyi, 9, 37
— devir, 74, 116, 122
— devlet tarihçiliği, 31, 33
— devlet tarihçisi, 33
— devrim hareketi, 23
— devrim tarihi, 37
— devrimci düşünüş, 9
— devrimci hareket, 24
— devrimci öz, 12, 24, 30, 51, 59
— din ayrılıkları, 36
— dinsel eğitim, 24, 45
— dinsel kışkırtı, 16
— dinsel sınıf, 50

— dinsizler ayaklanması, 33
— Divan edebiyatı, 66
— diyalektik, 67, 69
— dış nedenler, 117
— doğadışı, 63
— doğanın diyalektiği, 68, 69
— doğaüstü, 63, 64
— Doğu, 26, 55
— Doğulu, 10
— döner ispat yolu, 65
— duyu, 11, 65, 115
— duyum, 11, 73, 86, 92, 97 108
— dünya, 104, 105, 107, 108, 122
— dünya işleri, 91
— dünya yaşantısı, 81, 93, 96
— düş, 41, 59, 65, 70, 73, 77, 78, 79, 81, 83, 86, 87, 89, 98, 111, 119
— düşün özgürlüğü,46
— ebedi, 90
— Ege bekârları, 18
— eğlence, 81
— ehl-i sünnet, 16, 27, 43, 45, 46, 47 120
— ekin (kültür), 59
— ekonomi politikası, 45
— el, 63, 86
— elest, 69
— elif ile lâm, 73
— emanet, 73, 86
— emek, 13, 77, 94
— emekçi, 8, 15
— enbiya suresi, 95

— ermişlik, 19, 41, 61, 69, 95, 105, 106
— esma, 91
— eşitlik, 18, 37, 38, 44, 56, 59, 83
— etvâr, 73, 115
— etvâr-ı seb'a, 115, 122
— evliya, 91, 108,116,
— evren, 68, 76, 79, 81, 85, 86, 96, 99, 104, 105, 112, 115, 122
— ezeli, 90
— fakir, 118
— fakirlik, 81
— farz, 94
— fatır suresi, 102
— felek-i atlas, 120
— fenâ fi-llâh, 117
— feodal, 13, 15,19, 50, 54, 59
— feodal bey, 49, 50
— feodal düzen, 22, 49
— feodal ekonomi, 49
— feodal güçler (güç), 50
— feodal monarşi, 49
— feodal toplum, 41, 49, 50, 51
— feodal üretim, 49
— feodal yapı, 17, 45
— fetih ruhu, 19
— fıkıh, 91, 92
— fıkıhçılar, 92
— Fransız İhtilâli, 10
— furkan, 120
— furkan suresi, 121
— fürû-i fıkhiyye, 28

— gaib, 73, 108
— gayb, 102, 115
— gelişme yasaları, 67, 68
— gerçek bilgisi, 98
— gaziler, 39
— gizli ahiret, 93
— göçebe halk, 43
— gök güçleri, 84
— gönül, 74,75,76,77,78,79,84,88,89,92,95,106,110,118
— görüngü, 64,69
— Güney (dernek), 10
— hadis, 41,81,91,93,100,109,114
— hafâ, 115
— hak biçimleri, 35
— Hak yolu, 57, 88
— Hakk, 55,64,66,67,72,73,74,75,76,77,78,79,80,81,85,86,87,88,89
90,91,93,95,102,104,105,106,108,113,116,121
— Hakk-al yakîn, 88
— halk, 66,81,87,95,97,100,106,119
— halk hareketi (eylemi) 20,21,22,34,41,44,59
— hanefî, 25,27,28,57,94
— hanefî fıkhı, 25
— hanefî hukuku, 27, 28, 33, 57
— hanefî içtihadı, 27
— hatip, 74
— hayvan, 84,90,108,109,122
— Hıristiyan, 25,38,39,51,109
— Hıristiyanlık, 37
— hicr suresi, 118 .
— hikmet (hikmetler), 77

— hitâb, 120
— hukuk devleti, 27, 28
— hukukta bağımsızlık, 56
— huri, 70,72,73,93,96, 97,98,107,108,109
— hurûfiler, 28, 56
— Hünkâr, 8, 17
— ibadet, 24,33,72,75,93,100
— ibadet ve muâmelât, 24
— ibahacı, 31
— iblis, 74, 78, 95, 118
— iç nedenler, 76, 117
— iç-el (içel), 20
— içki, 55
— içtihad, 9, 46
— idealist, 68, 70, 118
— ihfâ, 115
— iki el, 85
— ilhâd, 33, 48, 55
— ilksiz, 66, 68, 76, 83,85,86,93
— ilm-el yakîn, 88
— imam, 74
— imameyn, 53
— insan, 63,64,65,66,67,68,69,73,74,78,79,83,84,86,90,91,92,95,100
105,106,107,108,109,112,122
— insanoğlu, 74, 90, 91
— iniş, 74, 116
— iniş çıkış, 116
— irade, 75, 76, 79, 80, 90
— İranlı, 28
— islâm, 25,35,36,37,50,59,109

— islâm birliği, 27
— islâm devleti, 24, 57
— islâm dünyası, 25, 42, 58, 64, 65, 66, 118
— islâm felsefesi, 65
— islâm hukuku, 27
— islâm skolastiği, 9
— islâm topluluğu, 37
— islâmiyet, 26
— istifta etmek, 7, 29
— isra suresi, 90
— istenç, 67, 79
— İş yasası, 13
— işçi sınıfı, 12
— iştirâkçi, 18
— itizâl, 43
— itizâl hareketleri, 43
— İznik konferansı, 10
— kader, 91
— kâfir, 64,79,96,116,121
— kâfirlik, 79, 95
— kalp (kalb) 115,121,122
— kamu mülkiyeti, 30,38
— kapalı hukuk, 56
— kapitalist ilişki, 13
— kapitalist toplum, 43
— kapitalizm, 15, 40
— kalem, 73,108,114,115,117
— kand ile katar, 75
— kardeşlik, 37, 56
— karşıdevrimci,14

— karşıtlık, 76, 113
— katıksız araştırma, 95
— kelam, 20,97,111
— kelamcılar, 65,79,102,110,120
— kemal, 33,77,86,91,93,98,107,111,113,115
— kemalât, 72, 80
— kent birliği, 50
— kentli halk, 43, 44
— keramat, 33, 46, 60, 64, 87, 108
— keşif, 33,68,77,78,110,117
— kevser, 72
— kısas, 121
— kısas suresi, 81
— kıyamet, 43, 71, 96, 98, 121, 122
— kıyamet ayetleri, 43
— kızılbaş, 55
— Kızılbaşlık, 43
— kilise babaları, 58
— kilise eğitimi, 45
— kilise emvâli, 51
— kiliseler, 51
— kitap, 72, 87, 91, 92, 97, 98, 119
— kocakarı, 122
— kollektif toplum düzeni, 41
— kollektif üretim, 28, 44
— konuşma, 84
— kölelik, 11
— köpeklik, 80
— köylü hareketi, 11, 14, 15, 44
— köylülük 11, 14, 15

— kul, 75, 81, 83, 91, 109
— kuramsal eğitim, 46
— Kurtuluş Savaşı,13
— kutsal kitaplar, 58
— kuvvetlerin ayrılığı, 54
— Kuzey (dernek), 16
— küçükburjuva, 14
— küffâr, 96
— küfr(küfür), 48, 59, 106, 121
— kültür, 34, 55, 68
— lâtif, 119
— levanten, 36
— levanten grupları, 36
— madde 83, 99, 122
— madde özlemi, 99, 102, 108
— maddenin sonsuzluğu, 118
— makam, 98
— mal mülk ortaklığı, 44, 49
— malikî, 94
— manastırlar, 38
— marabacılık, 15
— materyalist, 9, 18, 19, 20, 21, 23, 40, 57, 59, 64, 67, 68, 69, 118
— materyalistlik, 67
— materyalizm, 15, 18, 64
— medeni ayetler, 24
— medeni hukuk, 52, 53
— medeni kanun, 13
— medrese, 16, 18, 21, 23, 24, 45, 119
— medrese kültürü,21 24
— Mehdi, 25, 48, 71, 98

— Mehdilik, 16
— mekruh, 100, 101
— melâkût âlemi, 91, 95, 116
— melâmî, 17
— melek, 41, 70, 74, 78, 80, 84, 90, 95, 96, 99, 107, 108, 119, 120
— melekler âlemi, 78, 99, 101
— meleklik, 80
— menâzil, 93, 120
— menâzil göğü, 93
— menâzil-i kamer, 120
— meni damlası, 95
— merkezi devlet, 50
— meşşâiye, 65
— mevlevi ayinleri, 118
— mevlevîler, 115
— mistik(mistisizm), 11, 66, 68
— milli gurur, 7, 8
— monarşi, 21
—mujik , 11
— mukabele, 118
— muhammed suresi, 81
— Mushaf, 120
— Musevî, 51
— mutasavvıf, 18, 25, 66, 115, 116, 117, 121
— mutezile, 43
— muti insan, 45
— mutlak öz, 85
— mutlak varlık, 80, 83, 84, 85, 107, 108, 109, 115, 117, 122
— mutlak yokluk, 85, 87
— müctehid, 53, 54

— müderrislik,35
— müjdeler, 89, 110
— mülhid, 9
— mümkün, 83
— Müslüman, 34, 36, 39, 59, 81, 100, 101, 109
— Müslümanlık, 36, 79, 80, 106
— nafile ibadet, 109
— namaz, 94, 120
— nebat şekeri, 75
— nebiler, 66
— necm, 120
— nefis, 96, 115
— nefs, 73, 105, 107, 115, 121, 122
— nicel değişme, 69
— nitel değişme, 69
— norm, 58
— nûr, 67, 73, 77, 88, 116, 120
— olanaklılık, 83, 84
— ontolojik neden, 64
— ortaçağ, 42
— ortak mal,,30
— ortak mülkiyet, 49
— ortak sofra, 40
— ortaklık, 40, 44, 48, 97
— Osmanlı devleti, 20, 23, 27, 45,
— Osmanlı edebiyatı, 35
— Osmanlı eğitimi, 46
— Osmanlı hukuku, 24
— Osmanlı saltanatı, 21, 46
— Osmanlı sarayı, 19

— otokrasi, 9
— oyun, 81
— ölmeden ölmek, 93
— ölmezlik, 93
— ölülerin dirilmesi, 72
— ölümsüzlüğe ermek, 97
— örgün eğitim, 46, 61
— öz, 84, 108
— öz varlık, 81, 84, 95, 107, 109
— özel mülkiyet, 35, 40, 47, 49, 50, 59
— özgür düşünce, 66
— özgür yargı, 54
— özgürlük, 15, 35, 44, 53, 56, 58, 66, 79
— özgürlük savaşımı, 12
— padişah, 9, 29, 32
— peri, 70
— peygamber, 16, 30, 60, 61, 77, 78, 84, 96, 97, 99, 100, 102, 108, 110, 116
— peygamberlik, 16, 32, 89
— Platonculuk, 118
— postula, 11
– proletarya, 15
— put, 80, 97
— Rab, 74, 94, 109, 110
— rafızî, 43
— rahim devlet, 24
— rahmân, 74, 95, 120, 121
— rahman suresi, 83
— rahmet, 74
— ramazan, 100, 101

— rasyonlaizm, 118
— remiz, 108
— resmi görüş, 33, 43, 45, 46, 54, 55, 56, 57, 59, 60, 62
— resûl, 57, 60, 72
— resûller, 72, 91
— rızk, 105, 11
— rızık dağıtıcı, 80
— ruh, 10, 63, 69, 70, 75, 78, 79, 83, 95, 101, 102, 105, 107, 109, 115, 116, 121, 122
— ruhlar âlemi, 72, 95, 102
— Rumeli toycuları, 18
— Rus ortodoksluğu, 10
— rüya, 41, 79, 119
— sad suresi, 86
— saffat suresi, 96
— sahibeytin, 53
— sâlik, 19, 68, 73,77, 79, 81, 86, 87, 88, 106, 111, 112, 119
— saltık istenç, 64,
— saltık varlık, 64, 65, 66, 69
— saltık yönetim, 45
— sanayi bunalımı, 12
— sancak, 16
— savm-ı visâl, 121
— semâ (samah), 55, 81, 118
— sermaye, 13, 19, 36
— sezgi, 76
— sır, 72, 73
— sınıf, 25, 51, 58
— sınıfsız toplum, 25, 67
— sinagog, 38

— skolastik, 11
— soluk, 105
— sonradan olmak, 83
— sonrasız, 85, 86, 93
— sosyal güvence, 13
— sosyalist, 11, 38, 47, 48
— soylular, 50, 51
— SSCB Bilimler Akademisi, 12
— stoacılar, 64
— sufi (sofi), 28, 66, 87, 106, 110
— sufiler, 65, 66
— sultan, 11, 12, 17, 47, 50, 51
— suret, 74, 75, 76, 83, 86, 89, 90, 91, 92, 97, 101, 102, 107, 108, 109, 110, 116
— sünnet, 92, 120
— sünni, 17, 21, 26, 27, 55
— sünni- hanefi, 44, 57
— sünnilik, 27
— şafiî, 21, 57, 94
— şahadet getirmek, 70, 97
— şahnalar, 51
— şathiyyât, 66
— şathiyye, 66
— şehirliler, 99
— şeriât, 11, 38, 45, 90, 96, 98
— şeriât devleti, 45
— şeriâtçı, 38
— şeyh, 19, 40, 47, 64, 65, 68, 74, 77
— Şeyh Bedrettin hareketi, 16, 21
— Şeyh Bedrettin olayı, 7, 21

— şeyhlik, 33
— şeytan, 32, 41, 70, 74, 78, 86, 90, 95, 96, 111, 115, 119
— şiâ, 17, 120
— şiî, 21, 25, 26, 27,
— şiîlik, 25, 26, 27
— şöven düşünceler, 27
— şühedâ-yı hakikat, 44
— şükür, 19
— tahâ suresi, 92, 94
— taht kavgaları, 21
— Tanrı, 25, 41, 42, 46, 57, 60, 61, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 72, 73, 74, 75, 77, 78, 80, 81, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 115, 116, 118, 119, 120, 121
— tanrı ahlâkı, 93
— tanrı bilgisi, 115
— tanrı buyruğu, 35, 63, 72
— tanrı elçisi, 31
— tanrı halifesi, 86
— tanrı istenci, 68, 80, 83
— tanrı kulu, 37,
— tanrının özgürlüğü, 83
— tanrı temeli, 41
— tanrı yolu, 89, 109, 110
— tanrıda yok olmak, 65, 70, 97
— tanrının kızları, 96
— tanrının ruhu, 78
— tanrısal adalet, 37
— tanrısal amaç, 37
— tanrısal esin, 61

— tanrısal yasa, 37
— tanzimat, 35
— Tanzimat efendileri, 36
— tarım bunalımı, 12
— tarihin zoru, 58
— tarihsel materyalizm, 15
— tarikat, 47, 51, 60, 65, 67, 118
— tasarlama, 87
— tasavvuf, 16, 17, 18, 19, 28, 34, 42, 46, 54, 59, 62, 63, 66, 69, 87, 117
— tasavvufçular, 18, 19
— tavacılar, 32
— tâyinat yevmiyesi, 17
— TDK (Türk Dil Kurumu), 34, 35
— tefeciler, 13, 51
— tek, 80
— tek varlık, 96, 99
— tekil, 80
— tekil varlık, 118
— tekke, 10, 16, 17, 19, 20, 21, 38, 46, 47, 51,
— tekke ehli, 62
— teolojik, 64
— tektanrıcı, 68, 69
— tektanrıcılık, 17
— teshir-i bilâd, 33
— teşehhüd, 120
— teşehhüd duası, 94
— tevhid, 86, 87, 88
— tımar, 13, 32, 37
— toplumcu, 18, 38, 41, 48

— toplumcu düşünceler, 38
— toprak işçisi
— toprağın özel mülkiyeti, 13, 51
— toprak köleliği, 11
— toprak rantı, 14
— torlak, 15, 32
— töre hukuku, 27
— Turan, 27
— tüccarlar, 51, 106, 107
— tüm, 73, 74,80, 83, 85,86, 88
— tümel akıl, 107
— tümel nefis, 107
— tümtanrıcı, 68
— Türk burjuvazisi, 14, 15
— Türk hükümeti, 13
— Türkiye iktisat kongresi, 14
— uçmak, 120
— ulama, 100, 101
— ulama orucu, 121
— ulamalı oruç, 100
— ulu varlık, 72, 88
— ululuk, 85, 120
— ulusalcılık, 14
— ulusallık, 8
— uryan asılmak, 7, 12, 29
— us, 11, 41, 59, 68
— us yolu, 42
— usavurma, 45
— ussal, 64
— uyarmalı tevhid, 87

— uyku, 98
— ülû'l emr, 45
— Ümmü'l kitâb, 120
— üretim araçları, 18
— üretim güçleri, 49
— üretim ilişkileri, 40
— ütopyacı, 40
— vahdet, 111
— vahdet-i vücud, 116
— vahid, 85
— vahidlik, 87
— vahiy, 97
— vakanüvist, 31, 52
— vâkıâ, 119
— vakıf (vakıflar), 47, 55
— vâridat, 52, 61, 65
— varlığın gizli yanı, 78
— varlık, 63, 64, 68, 70, 73, 74, 75, 78, 79, 80, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 92, 95, 96, 97, 99, 108, 109, 116, 118
— varlıkların birliği, 90, 101
— veli, 60, 61, 66, 99, 101
— veliler, 91, 102
— velilik, 98
— vücut birliği, 64, 66, 90
— vücut engeli, 73
— yabancı sermaye, 13, 14,
— yağmur meleği, 74
— yaptıran, 67
— yargıç bağımsızlığı,53
— yargının bağımsızlığı, 58

— yargısal bağımsızlık, 53
— yarıcılık, 15
— yasa, 57, 58
— yaşam, 81
— yazgı, 19
— yedi gizlilik, 97
— yedinci gizli, 97, 108, 109
— yeniden dirilme, 98
— yeniden üretim, 19
— yokluk, 84, 86, 87, 93
— Yüce Hak, 79, 83, 96
— Yüce Tanrı, 72, 73, 77, 79,80, 81, 83, 84, 85, 86, 90, 91, 92, 94, 95, 96, 97, 98, 107
— yüce varlık, 93
— yücelik, 120
— zâhil, 121
— zâhir, 76
— zakkum, 97, 121
— zalim, 64, 73, 74, 76, 79, 121
— zalimlik, 79, 121
— zaman, 86
— zanaatkâr, 50, 51
— zât, 76, 81
— zerre, 73, 86, 113
— zındık, 28, 31, 47
— zındıka, 33
— zıtlık, 75, 84
— zikir, 33, 88, 89, 111, 113, 118
— zikr, 120
— zorunlu, 83, 84, 118
— zorunluk, 58, 59, 83

Anadolu'da İslamiyet, Türk İstilasından
Sonra Anadolu Tarihi Dinîyesine
Bir Nazar ve Bu Tarihin Membaları, 26
Âşıkpaşazade Tarihi, 7, 28, 30
Azap Ortakları, 39
Atalarsözü, 34
Barış (gazete), 48
Bedrettin Destanı, 8,11,14, 20
Bedrettin Risalesi, 7,8
Behçetü't tevârih, 7
Bezm ü Rezm, 23
Bütün Yönleriyle Bedrettin, 21,26,56
Camü'ûl Fusûleyn, 48, 52
Danışname, 118
Darülfünûn Edebiyat Fakültesi Mecmuası, 26
Defter-i Hakanî, 51
Dergâh Mecmuası, 30
Destan (Sımavne Kadısıoğlu Şeyh Bedrettin Destanı), 20, 39
Dukas Tarihi, 7, 29, 30, 50
Etnik ve Toplumsal Yönleriyle Türk Halk Hareketleri ve Devrimleri, 19
Füsûs (Füsûsü'l Hikem), 19, 59, 63, 111, 121
Gizli Türk Dinî Oyunları, 34
Grek Tarihi Üzerine Düşünceler, 9
Heşt Behişt, 32, 93
İhyâ-il Ülûm, 95
İleri (gazete), 44
İslam Ansiklopedisi, 16

İslâm Düşüncesi, 48, 59
Kısas-ı Enbiyâ, 48
Kimya-yı Saadet, 95
Kitab-ı Cihânnümâ, 32
Kur'an, 17, 34, 42, 43, 45, 49, 62, 65, 66, 70, 91, 94, 97, 100, 104, 105, 108, 109, 114, 115, 119, 120
Letâifü'l İşârât, 35, 52, 53
Liberty, 9
Maksûd (Maksûd'a Ukuü'l Cevâhir Şerhi), 35, 52
Manâkıb (Menâkıbname), 7, 53, 54, 56 57, 61
Marifetname, 63
Mecelle, 52
Medeni Kanun, 13
Mevlit (Mevlid), 43
Millî Gurur, 7, 8, 9, 10,12, 15
Millî Mecmua,
Mirşâdü'l İbâd Min -el Mebdei İl-âl Mîâd, 75, 116
Mufassal, 36
Mutluluk Düşüncesi, 18
Mühimme, 48, 55
Müneccimbaşı Tarihi, 17
Nazım'ın Çilesi,38
Neşrî Tarihi, 32
Nûrü'l Kulûb Tefsiri, 52, 62
Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl, 56
Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu, 25
Osmanlı Tarihi, (A. Rasim), 26
Osmanlı Tarihi (N. Kemal), 35
Osmanlı Türklerinde İlim, 46
Pir Sultan Dosyası, 25

Puteshistviye iz Petesburga to Moskvu, 10
Simavne Kadısıoğlu Bedrettin Destanı, 7
Simavne Kadısıoğlu, Şeyh Bedrettin, 7, 45, 53, 55
Simavneli Şeyh Bedrettin, 39
Siyâsetname,26
Solakzade Tarihi, 36
Stalin'in Şeyhi Bedrettin Simavi, 23, 41
Şâkayik-i Nûmaniye, 34
Şeyh Bedrettin (O. Asena), 39
Şeyh Bedrettin Destanı (Simavne Kadısı Oğlu), 9, 10
Tarım Kooperatifleri Yasası, 14
Tarih Belleteni, 39
Tarih Hazinesi, 23
Tarihü'l Ebu'l Faruk, 36, 56
Teshil, 9, 35, 47,52, 53, 56, 61
Tevârih-i Âl-i Osman, 31
Thoughts on Greek History, 9
Trakya'da Türk Kabileleri, 34
Türk Amacı, 34
Türk Dili (dergi), 57
Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, 27, 43
Türk Tarih Encümeni Mecmuası, 17
Türkiyât Mecmuası, 55
Türkiye Tarihi, 12
Türkiye'nin İktisâdî ve İçtimâî Tarihi, 16
Ukudü'l Kulûb, 35
Ukudü'n Nâsihâ, 28
Uruç Bey Tarihi, 32
Ushakova, 9
Vâridât, 10, 19, 35, 44, 47, 48, 52, 54, 55, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 68,

69
Vesiletü'n Necât, 43
Yunus Divanı (Yunus Emre Divanı), 51

Vâridât, Şeyh Bedrettin'in ünlü bir tasavvuf yapıtıdır.

Vecihi Timuroğlu Vâridâtı, Milli Kütüphanedeki yazma nüshasından çevirdi. Çeviride halkın anlayabileceği sade bir dil kullanılmasına önem gösterdi.

Vâridâtın üçüncü baskısını yapmaktan onur duyuyoruz.

BAŞAK YAYINLARI